سُنجاٹ

جون 2003

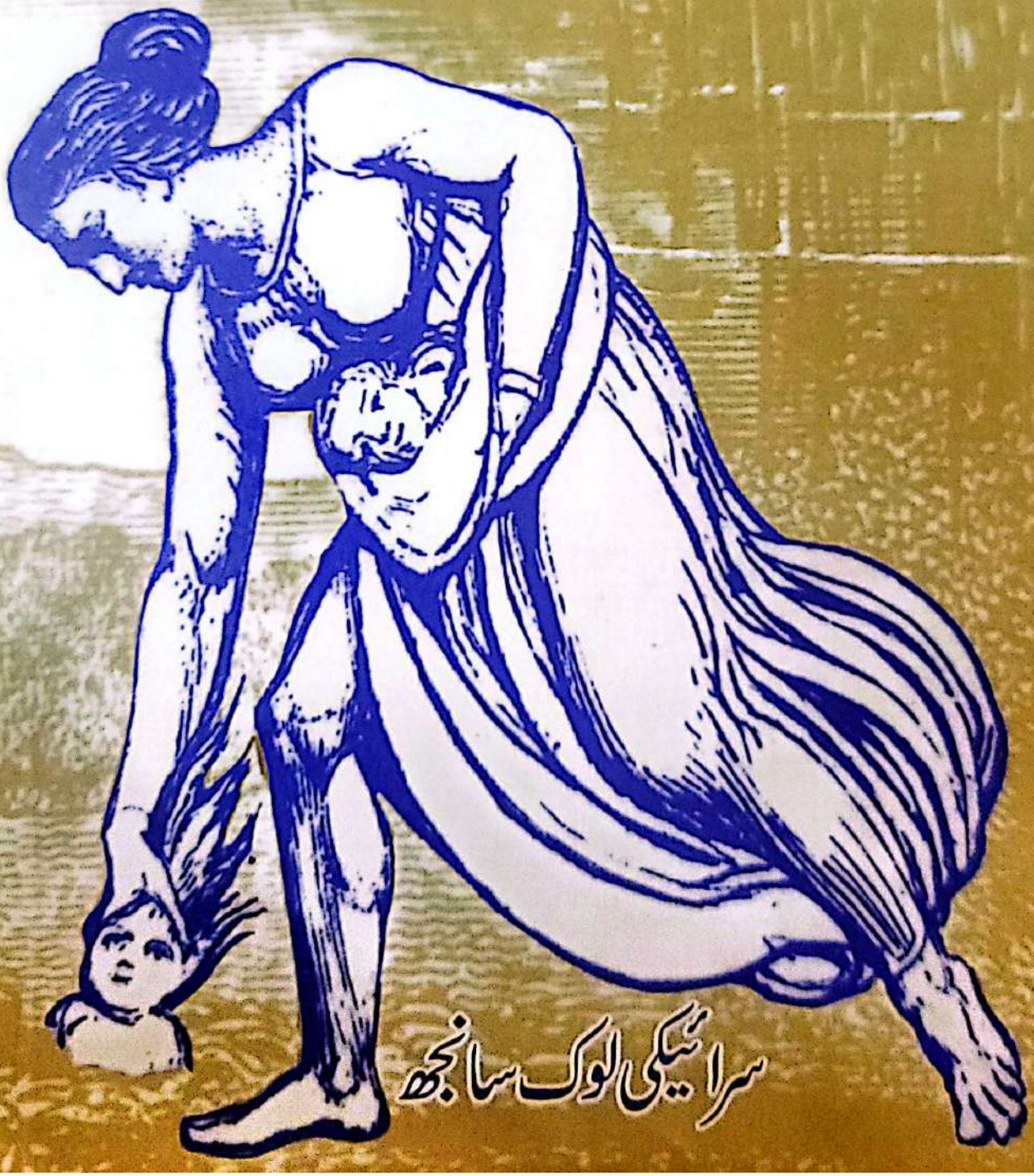

سرائیکی لوک سانجھ

CamScanner

تِیند

		صفحہ
پیلھی گالھ		1
تنقیدی مضامین		
عالمگیریت، پاکستانیت تے مادری زباناں	مظہر عارف	2
سرائیکی لوک سانجھ دی تنظیمِ نو	فدا حسین گاڈی	8
گاندھی جی دا نہرو دو خط		15
نہرو دا گاندھی دو خط		19
گاندھی جی دا نہرو دو وَلدا خط		23
مشینری (جدید ٹیکنالوجی) بارے	گاندھی	25
ہک قبائلی وَستی چُوں خط	باوا مہالیا	30
سرائیکی رِگ وید۔۔۔ ''کاں وسوں دا پکھی اے'' (اشولال)	پروفیسر محمد خان ملغانی	40
نانواں نظم دا پوکھوں ھوندے۔۔۔ (خالد اقبال دی شاعری بارے)	صابر چشتی	48
کہانی، افسانہ، ڈرامہ		
مَسیت دے لٹھے	اشولال	60
بَدگمانی	مزار خان	70
Love The Magician	بلونت گرجی	75

کُکڑ دے انڈے جیڈا کنک دا دانا	لیو ٹالسٹائی	82
سیاناں کاں	انٹین چیخوف	85
نِکو ساواں تھل (ڈرامہ)	احسن واگھا	91

شاعری

کافی	رفعت عباس	98
کافی	کاشف بلوچ	99
نظم برائیٹن 1992	احسن واگھا	100
نظم یُوٹوپیا	زبیر احمد	101
ڈوہڑا	عاشق بُزدار	103

Rainbow Fragments

104	History, Modernity, Counter-Memory
107	Chashma Peoples Tribunal (Opening Declaration)

ایڈیٹوریل بورڈ سُنجان:

رفعت عباس، صابر چشتی، ملتان ڈویژن۔ ارشاد تونسوی، ریاض سندھڑ، بہاولپور ڈویژن۔ اشولال کروڑ لعل عیسن، عاشق بُزدار (ڈیرہ غازیخان ڈویژن)۔ اعجاز خان بلوچ، خانسر، بکھر (سرگودھا ڈویژن)۔ مظہر علی تابش دیرا اسماعیل خان ڈویژن۔ وسیم واگھا، اسلام آباد

پتہ: مکان نمبر 1105، گلی نمبر 23، سیکٹر G-11/1، اسلام آباد Mail: wasimwagha@hotmail.com

CamScanner

پیلھی گالھ

نویں ''سُنجاڑ'' دا تریجھا شمارہ تہاڈے ہتھیں ھِ۔ اے سوال بجا ہوسی جو ''سُنجاڑ'' کوں لمبے وقفے بعد ولا چھاپن پچھوں کیا سوچ تے خواہش کارفرماءِ

ایں سوال دا مختصر تے براہِ راست جواب لوّ ظ آپ ''سُنجاڑ'' ءِ۔ جو کجھ ساڈی سُنجاڑ ھوندی ءِ' اساں اوھو کجھ ہوندے ہئیں۔ سُنجاڑ ہک ان مک سفر ءِ۔ نواں دور' نویں حالات' نویں سوچیں' دا تقاضا نویں سُنجاڑ ہوندے۔

اے پرچہ سرائیکی دانش' ادب' کلچر تے سیاست دی نویں سُنجاڑ دی گول پھول دا ترلا ءِ۔ اے اندازہ ''سُنجاڑ'' دے قاری آپ لاؤنڑے' جو اے ترلا کیتلا کامیاب ءِ۔

سدا خوش رہو

عالمگیریت، پاکستانیت تے مادری زباناں

مظہر عارف

پاکستان ءِ چ عالمگیریت (Globalization) دے حوالے نال مقامی ثقافتاں تے مادری زباناں دے تحفظ دے فروغ دا مسئلہ ھِک واری وَلا زیرِ بحث آنڑ دی کوشش کیتی ویندی پئی۔ اے خیال ظاہر کیتا ویندا پئے جو ترقی، معاشی استحکام تے غربت دے خاتمے دے ناں تے کثیر القومی تجارتی کارپوریشناں تے مالی اداریاں دی لُٹ مار دے نال ای عالمگیر سیاسی، اقتصادی تے ثقافتی تسلط حلف ڈِ راکلی حقیقت دا روپ اختیار کریندا ویندے جیندے نتیجے ءِ چ غریب تے پسماندہ ملکاں تے امیر تے غریب دے درمیان فرق ودھدا ویندے۔ سماجی تانا پیٹا (Social Fabric) لیر ولیر تھیندا ویندے۔ ثقافتی اُپرپ (Cultural Alienation) ودھا پئے تے مقامی لوکاں دے ذھن تے مادی تے ثقافتی اثاثے نوآبادیت دی زد ءِ چ ھِن۔ عالمگیریت دے ایں عمل نال انسانی زندگی دے اھم ترین روپ یعنی مادری زباناں، مقامی ثقافتاں تے سماجی میل جول سبھ توں زیادہ خطرے ءِ چ ھِن۔ لہذا ضرورت محسوس کیتی ویندی پئی ءِ جو پاکستان سمیت پسماندہ تے ترقی پذیر دنیا دے مقامی ثقافتاں تے مادری زباناں کوں تحفظ تے فروغ ڈیون کیتے نویں سِروں کوششاں شروع کیتے ونجن۔

اے امر دلچسپ ھوونڑ دے نال نال قابل تشویش وی ھِ جو پاکستان ءِ چ مقامی ثقافتاں تے مادری زباناں پہلے کول مسائل دا شکار ھِن۔ عالمگیریت دے خطرے توں بہوں پہلے مقامی ثقافتاں تے مادری زباناں پاکستانیت (Pakistanism) دے حملے دی زد ءِ چ ھِن۔ لہذا پاکستان ءِ چ زباناں تے ثقافتاں دا مسئلہ عالمگیریت دے مقابلے ءِ چ تحفظ تے فروغ (Preservation and development) دے نال نال حقوق دا مسئلہ ھِ۔ تے انہاں حقوق دے حصول کیتے ملک ءِ چ مقامی ثقافتاں، ورثے دے تحفظ دا مسئلہ یونیسکو دے تناظر (Perspective) ءِ چ عجائب گھر یا تحقیقی

اداریاں دے ''اثاثہ خانیاں'' دے سُنھپ ودھاون دا تجریدی (Abstract) عمل نئیں بلکہ اے ہِک جیند اجاگدا سیاسی مسئلہ ھے تے پاکستان دے ڈوجھے سیاسی تے آئینی حقوق دے مسئلیاں نال جُڑا ھویا ھے۔

ماھرین دا آکھن ھے جو سُنجانڑ دا بحران (Identity crisis) عالمی سرمایہ داری (Global Capitalism) دے ودھارے دے عوامل یا شرائط چوں ہِک ھے۔ یعنی سُنجانڑ دا بحران عالمی توسیع پسندی کیتے مددگار ثابت تھیندے۔ انجھیں ریاستاں، انجھیں ملک تے انجھیں سماج جیڑھے سُنجانڑ دے بحران دا شکار ھن۔ او عالمگیریت دا شکار آسانی نال بنڈن۔ اے حقیقت بہوں واضح ھے جو پاکستانی ریاست مستقل طور تے سُنجانڑ دے بحران دا شکار ھے۔ لہذا اے عالمگیریت دی مستقل زد ءِ چ ھے۔

پاکستانی ریاست تے سُنجانڑ دا بحران

پاکستانی ریاست اصل ءِ چ مُنڈھ لاکن سُنجانڑ دے مسائل دا شکار رہی ءِ۔ ڈو قومی نظریئے دی بنیاد تے ریاست دا وجود ایں گالھ دا تقاضا کریندے جو ملک ءِ چ موجود مختلف، قومیتاں ثقافتاں تے زباناں دے وجود توں انکار کریندے ھوئے مذہب دی بنیاد تے ''قومی وجود'' دے نظریئے کوں مستحکم کیتا ونجے۔ لہذا منڈھ لاکن بنگالی زبان تے ثقافت، بلوچی قومیت تے بعد ءِ چ سندھی زبان تے مقامی ثقافت داناں گھنن الیاں کوں غدار تے ملک دشمن آکھیا گیا۔ پاکستانی ریاست تے ریاستی اداریاں تے فوجی تسلط (جیڑھا مختلف شکلاں وٹیندے ھوئے اَج وی برقرار ھے) دے باد لسانی، ثقافتی تے سماجی تنوع (Diversity) کوں رد کرنڑ کیتے ریاستی نظریہ مزید مستحکم تھیا۔ ملک ءِ چ یکسانیت (Homogeniety) دے نظریئے کوں فروغ ڈیونڑ کیتے تمام تر ریاستی تے سرکاری وسائل استعمال کیتے گئے۔ قومی زبان دے ناں تے اردو کوں اگوں تے ودھاونڑ کیتے جائز تے ناجائز طریقے استعمال کریندے ھوئے کروڑاں ارباں روپے خرچ کیتے گئے۔ مقامی لوک دانش (Folk Wisdom) تے علم و ادب دے روایات کوں اگوں تے ودھاونڑ دی بجائے ''درباری دانشوراں'' کوں قدر آور شخصیات بنا کے پیش کیتا گیا۔ مقامی لوکاں دی

ہمت تے جرأت دے داستاناں توں انکار کریندے جعلی ہیرو گھڑے گئے۔ فکری دیوالیہ پن دی انتہا اے
ھتی جو کرکٹ ءِ چ قومی یکجہتی پیدا کرن دی کوشش تھیون پئے گئی۔

چنانچہ اج ھر چوک ءِ چ انور مقصود، عمر شریف، وسیم اکرم، عبدالقدیر خان تے ملک دے ھر
چھوٹے وڈے شہر دے ھر چوک ءِ چ لگے غوری تے شاھین میزائل دے ماڈل پاکستانی قومی سنجان دے
علامتاں ھن۔ کثیر القومی تجارتی کارپوریشناں دی جارحانہ اشتہار بازی دے نتیجے ءِ چ پاکستان ٹیلی
ویژن تے ''پیپسی سانگ'' تے ''ڈینگ ڈانگ سانگ'' قومی ترانیاں دی شکل اختیار کر گدھی ءِ۔

ریاستی اداریاں تے قابض بالادست طبقات دے طرفوں (عوامی اُمنگاں دے برعکس) اختیار کیتے گئے
پالیسیاں دے نال نال رونما تھیون آلیاں اقتصادی تے سماجی تبدیلیاں نے قومی سطح تے سنجان دے بحران
کوں ''ذات دے بحران'' (Crisis of Self) دی سطح تے گھن آئے۔ انہائیں اقتصادی تے
سماجی تبدیلیاں دے نتیجے ءِ چ نویں اُبھرن آلی مڈل کلاس، پاکستانی اسٹبلشمنٹ دے حمائیتی تے نمک خوار
میڈیا دے طرفوں جعلی نظریاں دی یلغار دے ساہمنے بے وس تھی گئی تے ایندا گانڈھا مقامی زبان، روائیت
تے ثقافت دے نال کمزور تھیون پئے گیا۔ زندگی دے ھر شعبے، بشمول آرٹ تے سائنس دے، تخلیق دی
بجائے نقالی (Apeing) تے زور ڈتا ویندا پئے۔ ذات (Self) دی پاڑپٹ ڈتی گئی، مسخ کر ڈتی گئی،
تے ذات دی نفی کر ڈتی گئی۔ تہوں اَج خاص طور تے شہری مڈل کلاس ''خالی خولی'' دے احساس دا شکار
تھیون دے بعد مذھب تے کجھ شکلاں ءِ چ ''مذہبی جنونیت'' دے پاسے راغب ءِ (اور یہی مرضی میرے
معیار کی تھی) شہری نوجوان طبقہ آپ کوں تجارتی علامتاں (Brands) تے شئیں (Goods) نال
وابستہ کر کے ثقافتی سنجان دی گھٹ ءِ چ مصروف ءِ۔ ڈوجھے پاسوں دیہاتی نوجوان طبقہ فن تے ثقافت ءِ چ
تخلیق دے سارے رستے بند ڈیکھ کے جہادی تنظیماں دا ہل ہندا پئے۔ ریاست، سماج تے ذات دی سطح تے
سنجان دا اے بحران عالمی سیاسی، اقتصادی تے ثقافتی سامراجیت کیتے راہ سنوان پیا کریندے۔

تھیونا کیا چاھیندے؟

پسماندہ تے ترقی پذیر دنیاء چ عالمگیریت دے خطرے نال نبڑن کیتے حکومتاں تے ریاستی اداریاں دے کردار کوں بنیادی اھمیت حاصل ءِ۔ سامراجی تسلط (بھانویں او اقتصادی ھووے یا ثقافتی) توں بچن تے نجات دے رستے گولن دی پہلی ذمہ داری ریاست تے حکومت دی ھِ۔

انجھیاں ریاستاں جیڑھیاں عوامی امنگاں کوں نظر انداز کر کے ہر سطح تے سیاسی، اقتصادی تے ثقافتی بحران دا شکار تھی کے ھپنے ریاستاں (Banana Republics) دی حیثیت اختیار کر چکیاں ھن تے جتھاں امریکی سفیر اھم قومی فیصلیاں تے اثر انداز تھیندن انجھیں ریاستاں کوں عالمگیریت دے مقابلے کیتے ریاستی پالیسیاں کوں نویں سروں عوامی خواہشات دے عین مطابق بناونڑ دی لوڑ ءِ۔ ظاھر ءِ اے ھک وڈا کم ءِ تے پاکستان ءِ چ اے کم مشکل وی ھِ۔ ریاستی اداریاں تے قابض بالا دست طبقات جنہاں جعلی نظریات دے پاڑاں مستحکم کرنڑ کیتے ادھی صدی تئیں تمام تر ریاستی وسائل استعمال کیتن تے جنہاں سامراجی طاقتاں کن پنڈ تے انہاں دے مفادات کوں تحفظ ڈیوین ءِ چ کوئی شرم محسوس نئیں کیتی، انہاں بالا دست طبقات کن ریاستی پالیسیاں کوں از خود عوام دے مفادات ءِ چ بناونڑ دی توقع ھِک سہانے خواب توں ودھ کجھ نئیں۔ تہوں مقامی علم و دانش دی روایت، تاریخی تے ثقافتی ورثے تے مادری زباناں دے تحفظ تے فروغ دا پہلا مرحلہ ریاستی پالیسیاں ءِ چ تبدیلی آنڑ ءِ۔ اے کیویں تھیسی؟ ایندا جواب گولن کیتے ھِک لمبی بحث، سوچی سمجھی حکمت عملی تے لمبی جدوجہد دی لوڑ ءِ۔ اے جدوجہد اصل ءِ چ سیاسی جدوجہد ءِ جیھڑی سیاسی طاقتاں کرنڑ ءِ کیوں جو جیویں پہلے آکھیا ہکئے پاکستان ءِ چ ثقافتاں تے زباناں دا مسئلہ، سیاسی مسئلے ھِ۔

سول سوسائٹی تے ادیباں دا کردار:-

پاکستان ءِ چ سول سوسائٹی وت ھِک ''اوپری اصطلاح'' جیندے معنی تے کردار واضح کریسی تے انجھیں پیاں تھوں ساریاں رائج الوقت اصلاحات انہاں بین الاقوامی اداریاں دے پاسوں گھن آیاں

ویندیاں پئین تے پھیلائیاں ویندھیاں پئین جنہاں دے ڈاڈھپ کُن نجات دے اساں خواہاں ہاں۔
بہر حال پاکستان جھئیں ملکاں ءِ چ جیکر سوسائٹی دے کجھ حصے آپ کُوں فسطائیت (Fascism) تے
آمریت ثُوں انج تھی کے کمزور تے پسے ہوئے طبقات دے نال تھیندی تاں اے ہک خوش آئند گالھ ہے
سول سوسائٹی تے ایندے تنظیماں کُوں مقامی ثقافتاں تے زباناں دے تحفظ تے انہاں دی ترقی کیتے آپ
کردار ادا کرنا چاھندے۔ پر ایں سلسلے ءِ چ پہلی تے اھم ذمہ داری پاکستان ءِ چ موجود مختلف زباناں تے
ثقافتاں دے شاعراں، ادیباں تے فنکاراں کُوں نبھاونی ھوسی۔

اتھاں اے آکھن غلط ناں ھوسی جو زبان تے ثقافت دے تحفظ دی طویل لڑائی ادیباں تے شاعراں کُوں
کٹھے کرن دیاں چند کوششاں کیتے گئین جیڑھیاں بار آور ثابت نئیں تھیاں۔ قوم پرست سیاسی راھنماواں
تے کارکناں قومیتاں دے حقوق کیتے کئی اتحاد بنائین تے تروڑن پر مختلف قومیتاں دے ادیبے تے شاعر
ہک پلیٹ فارم تے کٹھے نئیں تھی سگے۔ سول سوسائٹی دے تنظیماں ادیباں، شاعراں تے فنکاراں کُوں کٹھے
کرن ءِ چ شائد موثر کردار ادا کر سگدن۔

تجاویز:

☆ کہیں مشترکہ پلیٹ فارم یا آپنی آپنی سطح تے شاعراں تے ادیباں کُوں ملکی سطح تے، سرکاری اثر ثُوں
آزاد ھک کمیشن دی تشکیل تے زور ڈیونا چاھیندے۔ جیڑھا مختلف ثقافتاں تے زباناں دے تحفظ
تے انہاں دی ترقی کیتے سفارشات پیش کرے جنہاں دی بنیاد تے ریاستی پالیسیاں نویں سروں
بنائیاں ونجن۔

☆ ھر آدمی دا بنیادی حق ءِ جو اوکُوں اُوندی ماء بولی ءِ چ شئیں دے بارے ڈساونجے، پڑھاپاونجے تے
ماء بولی ءِ چ تفریح مہیا کیتی ونجے۔ ادیباں، شاعراں، فنکاراں تے سیاسی کارکناں کُوں مادری زبان
دی اھمیت تے زور ڈیونا چاھیدے۔ ایں نظریئے کُوں موثر طور تے اگوں تے ٹوراونجے جو لوک
آپنی مقامی ثقافت تے زبان نال گانڈھا جوڑن تے مادری زبان ءِ چ تعلیم دی اھمیت کُوں محسوس

کرسگن۔

☆ ماء بولی ءِ چ تعلیم کُوں فروغ ڈِتے بغیر مقامی زباناں ءِ چ تخلیق تھیونڑ آلا ادب' اخباراں رسالے' تے لوک تے کلاسیکی ادب دی آپنڑی افادیت مُکا باندھن۔ سندھی ءِ چ پرائمری تعلیم ھوونڑ پاروں سندھی پریس کُوں تقویت ملی ھِ۔ ظاہر ءِ مقامی زبان دا پریس ای مقامی زبان تے مقامی ثقافت تے زبان دے فروغ ءِ چ اھم کردار ادا کرسگدے۔

☆ ماء بولی ءِ چ تعلیم کیتے ضلعی حکومتاں دی سطح تے مقامی استاداں دے مشورے نال اِنجھیاں نصاب تشکیل ڈِتا ونجے جیڑھا بالاں دے اِنوں اُنوں دے ماحول نال جُڑا ھویا ھووے۔ ضلعی حکومتاں ءِ چ اختیارات دی منتقلی زبان تے ثقافت دی سطح تیئں آنی ونجے تاں جو ضلعی حکومتاں زبان تے اختیارات دی منتقلی زبان تے ثقافت دے تحفظ کیتے آپ پالیسیاں بنا سگن۔

☆ ماحولیات دے تحفظ' قدرتی وسائل (مثال دے طور تے پانی' جنگلات وغیرہ) دے استعمال تے زرعی ترقی کیتے مقامی علم و دانش کُوں بنیاد بنایا ونجے تاں جو ٹیکنالوجی دے بے دریغ استعمال تے تباہ کن اثرات کن بچا ونجے۔ سول سوسائٹی دے تنظیماں اپنے وسائل تے مہارت پاروں ایں سلسلے ءِ چ اھم کردار ادا کرسگدن۔

نویں جنم دی لوڑ

سامراجی تسلط تُوں بچڑ کیتے پاکستان ءِ چ فرد تے معاشرے کُوں نواں جنم (Re-birth) گھنڑنا ھوسی۔ ریاستی اداریاں دے طرفوں فرد تے سماج دے چہرے تے تھپے گئے، کئی رنگاں کُوں' جنہاں نال چہرہ مسخ تھی گئے' کُھرچ کے اصل رنگ واپس آنڑنا پوسی' جیڑھا مقامی فرد دا آپنڑا رنگ ءِ جیکُوں او آپنڑا آکھ سگدے۔ جیندے نال اوکُوں واضح تے پُراعتماد ''تصورات'' (Self Concept) مل سگے۔ جیندے نال سُنجانڑ دا بحران مُکے تے جیندے نال عالمگیریت کُوں اگوں تے ودھنڑ دی راہ نہ مل سگے۔

سرائیکی لوک سانجھ دی تنظیمِ نو

فدا حسین گاڈی (مرحوم)

اے تحریر چند دوستاں نال صلاح مشورہ کر کے لکھی گئی اے۔ اے رائے حتمی نئیں۔ ایندا مفہوم محض ا
سمجھیجے جو بدلدے حالات اگو سرائیکی لوک سانجھ دی تنظیم کیتے بحث مباحثے دا سلسلہ شروع تھیوے۔

پاکستان بنن توں پہلے سرائیکی علاقے اچ خواندگی دی شرح بہوں گھٹ ہئی۔ ناں جوگے مسلمان
ملازمتاں اچ ھن۔ ووٹ ڈیون دا حق پرائمری پاس یا ھک خاص مالیے دی رقم بھرنڑ آلیاں کوں ھئی۔ شا
1945 اچ، عام انتخابات کیتے بالغ رائے دہی دا حق ڈتا گیا ھئی۔ ایں علاقے اچ عوامی جلسے جلوساں دی ابتدا
1940 اچ، مجلس احرار، مذہبی رنگ ڈے کے شروع کیتی۔ اتھ مسلم لیگ افراد دی صورت اچ تاں 945
دے عام انتخابات اچ نظر دی ھئی، مگر تنظیمی شکل اچ ایندا کوئی وجود نا ہی البتہ عوام ایں تحریک توں متاثر تھیندے
پئے ھن۔ 1945 دے عام انتخابات، عوام اچ اپنی اہمیت دا احساس پیدا کیتا۔ مسلم لیگ دی سول نافرمانی
ایں احساس کوں مزید اگہرا کیتا۔ 1947 اچ پاکستان بنن پچھوں تاں لوکاں اچ اپنی اہمیت دا اے احساس
شدید تر تھی گیا مگر 1947 توں بادیورو کریسی دی سازش ہتھوں ھولے ھولے لوکاں دے خاب کھنڈ وکھیر تھیون
شروع تھی گئے۔ ملخ اچ مسلسل جبر، خاص کر ضیاء تے موجودہ جمہوری جبر، لوکاں کوں مایوس کرڈتے۔ لوک سیاسی
بے یقینی تے بے عملی دا شکار ان۔ تمام سماجی، ثقافتی تے سیاسی قدراں مک چکن۔ حکمرانی دی واحد قدر جمہوری
انداز، پیدا تھیا ھئی او ختم تھی چکا اے۔ خفگی ہے، برہمی ہے تے لوکاں اچ بے انت مایوسی اے، بیا تاں پیا دانشور وی

نوٹ: سرائیکی لوک سانجھ دی تنظیم نو بارے وسیب اچ، اج کل بحث تھیندی وڈی اے۔ 1992ء اچ، استاد فدا حسین خان
گاڈی، دوستاں دے مشورے نال ہک Discussion Paper اردو اچ لکھا ھئی۔ اوندا سرائیکی ترجمہ "سنجان" اچ شامل
کیتا ہے۔ شاید ایندے مندرجات / حوالے، وسیب اچ سانجھ دی تنظیم نو بارے تھیندی بحث کوں سوڑھا کرنڑ اچ مدد ڈیون۔
(مظہر نواز)

ایندا اشکار ان۔ مُلخ اِچ قانون دا تصور نئیں کیتا ونج سگدا ہتھوں قانون دی کجھ اِچ کھلی لُٹ مچی پئی اے تے سبھ دے سامہنے جاری اے۔ لُٹ پٹ دے ایں عمل اِچ بھوگ' صرف عوام بھگیندے پئن۔ کوئی سرکاری ادارہ ایں بھن تروڑ توں محفوظ نئیں۔ ہک واری ضیاء آکھیا ھئی: فوج مُلخ دا منظم ترین ادارہ اے' مگر ٹنڈو بہاول دے واقعے اُوندے خیال کُوں غلط کرڈکھائے۔ اے واحد ادارہ وی عام سماجی حالات توں متاثر تھی کے ٹُرٹ' بھج دے پاسے ویندا پئے۔ ھُن تاں لوکاں کیتے بہتر مستقبل دی نِکڑی جہیں اُمید وی باقی نئیں ڈِسدی۔ بہتر مستقبل دا چھڑا ہکو ذریعہ سمجھا ویندا ہے' اوایم کیو ایم دا تشدد آلا ذریعہ ہے۔ آپ کن کمزور تے جبر دا ذریعہ ہے۔ ٹارچر سیل دا ذریعہ ہے۔ صنعت تے سرمائے دے ارتکاز دا تقاضا' قانون دی عملداری' تنظیم تے منڈیاں تک کھلی رسائی اے' مگر جلد از جلد تے گھٹ توں گھٹ وقت اِچ سرمایہ دار بنڑن دی خواہش صنعت تے ارتکاز زر' لاقانونیت تے کھلی لُٹ ماردی صورت کُوں جنم ڈیندا پئے اے۔ عجیب اتفاق اے جو پاکستان اِچ سرمایہ تے مُلا ازم ہک بنے دے ہانھ بیل اِن جبکہ ڈوہاں دا فروغ' متضاد حالات دا تقاضا کریندا اے۔ ایں تمام صورتحال نال جیہڑی مایوسی پیدا پئی تھیندی اے' اوھِک پاسے تاں تنظیم کاری دا تقاضا کریندی اے ڈوجھے پاسوں اِنجھے تضادات وچوں بحران اِچ بظاہر ناممکن' ممکن تھی ویندا اے۔ لوک ککھ دا سہارا گولیندے ان۔ جے کوئی ثابت قدم ہووے نال کوئی مرکز وی بنڑ گیا ھووے تاں لوک اوکوں منزل سمجھ کے اوندے اِنوں اُنوں جمع تھی ویندن۔ اگر سرائیکی علاقے دی دانش' اندروں ٹُرٹ پھرٹ نئیں گئی ڈوجھا اے دانش کہیں مافیا اِچ تبدیل نئیں پی تھیندی تاں اے اَپنے صلاحتیاں تے مجبوریاں دا جائزہ گھن کے کوئی معتدل راہ اختیار کر سگدی اے۔ اِنجھں حالات اِچ اے تاریخی کردار ادا کریسی ایندے کیتے شرط اے ھے جو اے دانش اپنی ذات تے ذات دے مُمکنات کُوں سمجھن کیتے تیار تھی سگے۔

سرائیکی لوک سانجھ دی تنظیمی نوعیت بارے کُجھ آکھن توں پہلے اے مناسب ھوسی جو ایں تحریر اِچ سیاسی تے ادبی تنظیم دے جیڑے ہے الفاظ استعمال تھئین' جیں مفہوم سانگے او لفظ ورتن' اُنہاں دی وضاحت ضروری اے' تاں جو ابلاغ اِچ گھٹ توں گھٹ ابہام پیدا تھیوے۔

ایں تحریر اِچ سیاسی تنظیم توں مراد: اِنجھی تنظیم اے جیندا کوئی باقاعدہ انتخابی منشور ہووے' جیڑھی

انتخابات اچ اپنی وکھری حیثیت نال کہیں بنی سیاسی تنظیم نال رَل کے انتخاب لڑے' جیندا کوئی پارلیمانی بورڈ ہووے یا کم از کم جنہاں امیدواراں دی حمایت پئی کریندی ہووے' اے حمایت تنظیمی حیثیت نال تھیوے۔ حصول اقتدار' ایں تنظیم دا واضح مقصد ہووے۔ اے گالھ ذہن نشین راہوے' جیکر کوئی معاملہ (Issue) سیاست تے انتخابات کُوں تاں متاثر کریندا پئے۔ مگر اے باقاعدہ اقتدار دے حصول دی ترکیب (Strategy) دا حصہ نہ ہووے تے ایں علیحدہ معاملے دے حوالے نال جے کوئی تنظیم لوکاں نال رابطہ پئی کریندے ہووے یا لوکاں کُوں متحرک کریندی ہووے تاں ایں تحریر دے حوالے نال اے عمل سیاسی نہ سمجھاویسی۔ مثال طور' حکومت دوکانداراں اُتے کوئی وڈا ٹیکس لاگو کر ڈِتے' دکاندار' ایں ٹیکس کُوں ناجائز سمجھیندن' تاجراں دی انجمن ایں ٹیکس کُوں رکوانڑ چاہندی اے تے ایندے خلاف ہڑتال کریندی اے' تاں جو حکومت کُوں مجبور کرے تے ٹیکس واپس تھی ونجے۔ دکانداراں دی انجمن دا اے عمل سیاسی نہ ہوسی' کیونکہ ہڑتال کامیاب تھی ونجے تاں ایں توں دکانداراں دا مقصد چھڑا ایہو کجھ ہا جو او ٹیکس بھرنڑ توں بچ ونجن' ایں ہڑتال پچھوں اُنہاں دا مقصد' اقتدار دا حصول نہئی' لھذا اے نہ سیاسی عمل ھئی تے ناں انجمن دکانداران کوئی سیاسی تنظیم ھئی۔ ڈوجھا اے تنظیم سیاسی اقتدار تے قبضہ نہی پئی کریندی۔ ہا: ضمنی نتیجہ سیاسی ھئی۔ ایں طرانویں بہاریاں دی آبادکاری دا معاملہ اے' جے کوئی تنظیم ایں مسئلے کُوں ایں طراں ڈیھدی اے جو کہیں غیر ثقافتی عنصر دے شامل تیھونڑ نال علاقے دا امن امان تباہ تھی ویسی۔ کلچرل یک جہتی متاثر تھیسی' مجموعی طور تے ملکی تے قومی مفاد دے نال نال' ھِک علاقے دے مفاد دے وِی منافی سمجھیندی اے تے ایکوں وکھرے (انج) معاملے دے طور تے' حکومت دے ایں اقدام دی مخالفت کریندی اے' رائے عامہ ہموار کریندی اے اور اے سبھ کُجھ قانون دے دائرے اچ رہ کے کریندی اے تاں ایں تنظیم دا اے اقدام غیر سیاسی ہوسی۔ اگر کوئی تنظیم حکومت دا بہاریاں کُوں' اوں علاقے اچ آبادکاری دے معاملے کُوں' انتخابی مسئلہ بنا کے اقتدار دے حصول دی سٹریٹجی دے طور تے وُرتیندی اے' تاں وت اے سیاسی عمل سمجھاویسی۔ لھذا ایں تحریر اچ سیاسی تنظیم تے سیاست توں مُراد' اقتدار دا حصول' اوندے کیتے واضح طریقہ کار تے مربوط سرگرمیاں ھن۔

ایں تحریر اچ ادبی تنظیم توں مُراد انجھی تنظیم اے' جیہڑی مقررہ وقفیاں پچھوں اپنے مُتھے ہوئے

پروگرام مطابق، اجلاس کریندی اے۔ اُنہاں اجلاساں اچ، نظم، غزل، افسانہ، ڈرامہ، انشائیہ یا کوئی مزاحیہ مضمون دا اہتمام کریندی اے یا اشاعت سانگے تعاون کریندی اے تے انہاں کتاباں دی اشاعت دا بنیادی مقصد وپار نیں ہوندا۔ انجھی تنظیم مقامی تھی سگدی اے۔ علاقائی، صوبائی تے مُلکی وِی تھی سگدی اے۔ ادب تے زبان دے فروغ سانگے، ہنہاں مقامی علاقائی تنظیماں نال کوئی تنظیمی بھانویں غیر تنظیمی رابطہ وی کر سگدی اے۔ لھذا ایں تحریر اچ ایں سَو یاں تنظیماں کُوں ادبی تنظیم یا تنظیماں آکھا گیئے۔

اگوں تے ودھن توں پہلے ہکڑی غلط فہمی دُور کرنڑ دی ضرورت اے۔ واقعات، ہک ڈو جھے تے اثر انداز تھیندن۔ کہیں واقعے دا اَنج، ایں طراں دا وجود ممکن نئیں، جو اوندا ہئے واقعات اُتے تھوڑا یا بہوں قطعی طور تے اثر نہ پووے۔ چونکہ تمام منظم زندگی، سیاست نال جُڑی ھوئی اے، لھذا کوئی وی تنظیم کوئی اقدام کرے بالواسطہ یا بلاواسطہ، غیر سیاسی تنظیماں دا سیاسی بہاؤ تے اثر پوندا اے۔ بانگِ درا تے بال جبریل سیاسی کتاباں نئیں مگر انہاں سیاست کُوں متاثر کیتے تے کریندیاں پئن۔ ایویں عبدالستار ایدھی دی تنظیم سیاسی تنظیم نئیں وَت وِی اپنے دائرہ کار اچ ھوندے ھوئیں، اوں موجودہ سیاسی پارٹیاں کُوں، کہیں نہ کہیں حالیہ واقعات دے دوران متاثر کیتا اے۔

سرائیکی لوک سانجھ، متذکرہ بالا مفہوم سانگے، نہ کوئی سیاسی تنظیم اے تے نہ کوئی ادبی تنظیم۔ ایندا دائرہ کار کلچر اے۔ اے سرائیکی کلچر دا تحفظ چاہندی اے۔ ترقی چاہندی اے۔ تحفظ توں مُراد اے نئیں جو سرائیکی کلچر دی موجودہ صورت ہمیشہ کیتے قائم راھوے۔ اے تنظیم کلچرل بُنیاد پرست تنظیم نئیں۔ تحفظ توں مراد اے ہے جو ادب، رقص، موسیقی، تعمیرات، مصوری یا ہئے فنونِ لطیفہ دی باقیات بھانویں جیہڑی صورت اچ ممکن ھووے، محفوظ رکھا ونجے۔ انہاں کُوں محفوظ رکھا ونجے ناں کہ مستقلاً رائج تے قائم رکھیجے۔ تحفظ تاں کیتے، جو کلچر دی صورت اچ، ایں کلچر دے ارتقا کُوں سمجھا وی ونج سگیجے، تے مستقبل اچ ایندی سمت دا تعین تھی سگے نال انہاں باقیات دے ذریعے، اے تجزیہ ممکن تھی سگسی جو کنہاں مقامی اثرات راہیں، اے تخلیقات متاثر تھیندن۔ کیہڑی تخلیق، کیہڑا شاہپارہ، کیہڑی راگ راگنی، ایں دھرتی نال گہرا ربط رکھدی اے۔ سرائیکی لوک سانجھ موجودہ کلچر کُوں ترقی ڈیون چاہندی اے تاں ایندا واضح مقصد اے ہے جو موجودہ کلچر اچ تبدیلی آسی۔ اگر موجودہ کلچر توں سرائیکی عوام دی

ایویں بے توجیہی رہی تاں وَت ڈِراے ہے جو ارتقادی تبدیلی اچ ایندی جھاء اجنبی کلچر نہ مل گھنے لھذا
اپنے کلچر کوں اپنا کراہیں ایندی ارتقائی تبدیلی کیتی ونجے تاں جو ساڈا کلچر اج دے تقاضیاں کوں پوراوی کرے تے
ایندے نال اپنی انفرادیت وی قائم رکھ سگے۔

سرائیکی لوک سانجھ دا دائرہ کار کلچر اے، لھذ از بان، ادب، رقص، موسیقی تے دیگر فنون لطیفہ سماجی، سیاسی
قدراں تے شعور نال وِی ایندا گہرا تعلق اے۔ کلچر دا میدان بہوں وسیع اے۔ کلچر زندگی دے ہر شعبے نال متعلق
ھوندے تہوں سانجھ ہک تحریک اے۔ لھذا سانجھ زندگی دے مختلف شُعبیاں نال ربط قائم کر کے سرائیکی حوالے
نال سرائیکی کلچر تے شعور دی ترقی چاہندی اے۔ اگر سانجھ دے ایں مقصد نال اتفاق ھووے تاں ایں دائرہ کار
اچ سانجھ ہک رابطہ تنظیم ھوسی، ایندا کم مخصوص نہ ھوسی بھلکہ عمومی ھوسی۔ ایندی وضاحت ایویں کریساں جو
سانجھ ادب تاں تخلیق نہ کریسی مگر رابطہ تنظیم ھوونڑ سانگے، ادب پاریاں کوں بنہاں لوکاں تے تنظیماں تائیں
اپڑائیسی، اپنڑے ایں عمل نال سرائیکی ادب کوں متاثر کریسگی۔ سانجھ سرائیکی اعداد و شمار دا بیورو نئیں، مگر اعداد و شمار
دے بیوروثوں ایں میدان دے تحقیق کار لوکاں نال رابطہ کر کے، اُنہاں اعداد و شمار کوں، اخبارات دے ذریعے
تنظیماں دے توسط نال، سرائیکی عوام تائیں پُچائیسی۔ ایں ویلے سرائیکی تے ایندے مفاد کوں الیکٹرانک تے
پرنٹ میڈیا، کتھائیں جھاوڑیون کوں تیار نئیں، ایں کیتے تاں رابطہ تنظیم دی لوڑ بنی وی وَدھ گئی اے۔ رابطہ کاری دی
بدولت سانجھ، پسماندہ سرائیکی علاقے اچ لوکاں دی شعوری سطح و دھاونڑ اِچ پہل کاری کر کے، عوام کوں
اکویہویں صدی اچ داخل کرنڑ دی موثر کوشش کر سگدی اے۔

سرائیکی لوک سانجھ چونکہ رابطے دی تنظیم ھوسی لھذا اے مختلف سیاسی تنظیماں نال رابطہ کر کے سرائیکی
کلچر دے ودھارے کیتے، اُنہاں دا تعاون حاصل کرنڑ دی کوشش کریسی۔ ایں کلچر دی انفرادیت توں اُنہاں کوں آگاہ
کریسی تے او سیاسی تنظیماں، جیہڑیاں سرائیکی قومیت دی بُنیاد تے سیاست کریندیاں پئن، اپنے دائرہ کار اچ
راہندے ھوئیں سانجھ، اُنہاں تنظیماں نال تعاون کریسی مگر انہاں، دی آپت اچ سیاسی کشمکش اگوں مکمل غیر
جانبدار راہسی۔ ایں توں علاوہ سانجھ، سرکاری تے غیر سرکاری افراد نال رابطہ کر کے اُنہاں دا تعاون حاصل

کریسی۔

اَدب کہیں وِی سماجی تبدیلی دا سبھ توں وڈا ذریعہ ہوندے۔ کہیں سماج دے ادب دا گراف اُوں سماج دے شعور تے دانش دا گراف ہوندے' ایں کیتے سانجھ ادبی انجمناں نال گہرا تے موثر رابطہ رکھیسی ایں رابطے دی کیا صورت ھوسی' ایندے عمل تے تجربے توں راہنمائی گھدی ویسی۔

سانجھ اَج توں زیادہ' سبھاہیں کیتے کم کریندی پئی اے کیونکہ اے تبدیلی چاہندی اے' تبدیلی اج دے کم دے نتیجے اچ' کل ممکن ھوسی تہوں ایکوں نویں پوچ (پیڑھی) نال زیادہ گہرا' موثر تے شعوری رابطہ قائم کرنا پوسی تانجو کل دے اِنہاں مالکاں نال مِل کے مستقبل دی سمت دا تعین کیتا ونج سگے' اوسمت اختیار کیتی ونجے جیڑھی بہتر مستقبل دی ضامن ھووے۔ ایں سلسلے اچ وضاحت ضروری اے جو سانجھ دا دائرہ کار کلچر اے' لھذا طالب علماں نال ساڈا تعلق کلچر تے شعور دا ھوسی۔ موجودہ طالب علم تنظیماں سیاست توں متاثر ان۔ انہاں دا طریقہ کار سیاسی پارٹیاں وانگوں اے۔ انہاں اِچ اوسبھ خوبیاں تے خرابیاں ھن جنہاں دا شکار ساڈی سیاست ہے۔ اساں چاہسوں' طالب علم' طالب علم ھووے' اوندی اجتماعی زندگی دا دائرہ کار' اوندا تعلیمی ادارہ اے' لھذا اوندے عملی سرگرمیاں دا مرکز اُوندی درسگاہ ھووے۔ اوا پنی درسگاہ دے حوالے نال اُوندی بہتری سوچے۔ قانونی دائرے اِچ رہ کے' اُوندی بہتری کیتے مل کر اہیں کوئی اجتماعی ہئیت وَضع کرے۔ نعرہ بازی' کلاشنکوف کلچر تے وَت طالب علم انجمناں دی عہدہ داری وٹوں ذاتی مفادات' ترقی دی راہ اِچ رُکاوٹ ھن۔ طالبعلماں اچ' ایں طراں دیاں سرگرمیاں کیتے سانجھ' اُنہاں نال تعاون کریسی جیں پاروں اُنہاں دے شعور تے آگاہی اچ اضافہ تھیوے۔

ساڈی اَدھ کن ڈھیر نہ سہی' اَدھی آبادی تریمتیں دی ضرور ہے۔ موجودہ سماجی شعور ایں گالھ دی اجازت نئیں ڈیندا جو تریمت' مرد ہک پلیٹ فارم تے کم کر سگن لھذا عورتاں دی کوئی اِنج تنظیم ھووے' جیندا دائرہ کار زیادہ تر' انسانی حقوق دا ھووے تے اوایں حوالے نال کم کرے۔

قِصہ کوتاہ' سانجھ مُلکی قانون دے اندر کے سرائیکی ڈیس دے لوکاں دی جیں حد تک شعوری سطح بلند

کر سگدی اے، کریسی، اے کہیں عالمگیر نظریہ، کہیں عالمگیر فلسفہ کوں بنیاد بنا کے نہ کریسی بلکہ اینداں نقطہ نظ
Pragmatic ھوسی۔ میلیاں۔ ٹھیلیاں راہیں عوام نال جیہڑا رابطہ قائم تھیسی اُوندے سوجھلے پاروں اگوا
تے وَدھسی۔ ایں تنظیم دا لوکاں نال رابطے دا ذریعہ مقامی معاملات (Issues) ھوسن تے تنظیم انہاں
معاملات اچ کوئی پراجیکٹ بنا کے حصہ گھنسی۔

گاندھی جی دا نہرو دو خط

5 اکتوبر 1945ء

ترجمہ: مشتاق گاڈی

سئیں جواہر لال نہرو!

کئی ڈینہیں کنیں اے سک ہئی جو تہاڈو خط لکھاں۔ اج ایں جوگا تھیاں جو تہاڈو اے خط لکھدا بیٹھاں۔ اے وی سُچیندا رہیم جو اے خط انگریزی ءِ چ لکھاں یا ہندوستانی ءِ چ۔ سوچ وچار بعد اے خط ہندوستانی ءِ چ لکھنڑ ھی چنگاں سمجھے می۔

پیلھی گالھ میں اے کرنڑ چھنداں جو ساڈیاں شئیں کوں ڈیکھنڑ دا انداز وکھرا وکھرا ءِ۔ اے وکھرپ اگر بہوں ودھ ونجے تاں وت میں سمجھیندا ں جو لوکیں کوں ایندا پتہ ہوونڑا چھیدے۔ ایں وکھرپ کوں لکاونڑ ساڈے ایں مقصد دے خلاف ءِ جیڑھا اساں اپنے دیش دی آزادی تے خودمختیاری کیتے کریندے ودے ہئیں اے صحیح ءِ جو میں اے گالھ کیتی ءِ جو اَج وی میں اوں طرز حکومت تے وسیب دا قائل ہاں جیندا خاکہ میں اپنی کتاب ''ہندسوراج'' ءِ چ چھکے۔ اے میڈے سکھنڑے لوظ نیئں۔ اے کتاب میں 1908ء ءِ چ لکھی ہئی۔ ایندے بعد

نوٹ: گاندھی تے نہرو وچ ایں خط وکتابت دا آغاز 1945ء ءِ چ تھیا۔ 1945ء چ اے گالھ نشابر ہئی جو انڈیا انگریزیں دی غلامی کنیں آزاد تھیونڑے۔ اے خط وکتابت ایں پس منظر ءِ چ تھئی جو انگریزیں دے ونجنڑ توں بعد انڈیا دی طرزِ حکومت کیا ہووے؟ انڈیا ءِ چ ترقی دا کیا رستہ ءِ تے کیڑھے رستے نال خوشحالی آسکدی ءِ۔ اے خط وکتابت نمائندہ ءِ ڈو سوچیں / نظریات دی۔ نہرو' جدید مغربی تصورات دا قائل ہک نواں بندہ ءِ جیڑھا صنعتی ترقی چھندے' جدید ٹیکنالوجی دا ودھارا چھندے تے انڈیا دی ہک مضبوط ریاست چھندے' جڈاں جو گاندھی' انڈیا دی حقیقی زندگی یعنی وستیاں' وستی دے وسیب تے وستیں دی گذرانڑ کوں بچاونڑ دا قائل ءِ۔ پرنال اے آدھے جو بیشک وستیاں دی اجوکی گزرانڑ اچ اصلاحات دی وی لوڑ اے۔ بے مُہابا صنعتی ترقی دے خلاف ءِ' جدید ریاست تے ٹیکنالوجی کوں بُرائی سمجھیندے۔ اج تقریباً 50-55 سال بعد عالمگیریت (Globlization) دے ایں دور اچ' ایں بحث اُتیں ولا سوچنڑ دی لوڑ ءِ تے ایں کیتے ایں خط وکتابت دا ترجمہ سُنجانڑ ءِ چ شامل کیتا گئے۔ اے خط وکتابت گاندھی دی کتاب ''ہندسوراج'' ءِ چوں گدھی گئی ءِ۔

دے میڈے سارے تجربے میڈے ایں عقیدے دی سچائی دی تصدیق کریندن۔ ایں کیتے اگر میں اپنے عقیدے
ءِ چ کلھاوی رہ ونجاں تاں میکوں ایندی پرواہ نہ ہوسی۔

چلو میں ''ہندسوراج'' کوں بھُل ویندا ں تے نہ ھی اوھُن میڈے اگو ءِ۔ میڈے واسطے اے ودھ چنگا
ءِ جو میں اپنیں گالھیں کوں نویں ہروں ڈِساں۔ میڈے واسطے اے بے معنی ءِ جو میڈیاں اے گالھیں ''ہند
سوراج'' ءِ چ لکھیں ہوئیں گالھیں نال مطابقت رکھدن یاناں۔ اے وی بلکل ضروری نیں جو گالھیں میں پہلے
لکھ یا آکھ چکاں انہیں دے صحیح ہوونڑ کوں ثابت کراں۔ اھم گالھ اے جانڑن ضروری ءِ جو میں اُج کیا محسوس
کریندا ں۔

میکوں یقین ءِ جو اگر انڈیا تے وت انڈیا دے ذریعے دُنیا کوں آزاد تھیونڑ تاں اج یا کل اے حقیقت
منڑی پوسی جو لوکیں کوں شہریں تے قصبیں دی بجائے دستیں ءِ چ رھونڑ پوسی۔ ایویں محل دی جاہ تے جھوپڑی
ہوونڑی چہیدی ءِ۔ اے کڈاھیں وی نیں تھی سگدا جو کروڑاں لوک شہریں تے محلیں ءِ چ رھون تے انہیں دا امن
تے شانتی نال گذارہ تھیوے۔ شہریں تے محلیں ءِ چ رھونڑ آلیں کیتے کوڑ تے تشدد دے جیون ءِ تھوں بیا کوئی رستہ
نیں بچدا۔

میڈا اے وی یقین ءِ جو ڈوشیں یعنی سچ تے عدم تشدد (اہنسا) اگر ایں دنیا ءِ چ مُک ونجن تاں
انسانیت کیتے تباہی ہی تباہی ءِ۔ سچ تے عدم تشدد سا کوں کلھا وستیں تے وستیں دے جیون ءِ چ ہی لبھ سگدے ایں
سادگی دی وڈی علامت چرخہ ءِ۔

میکوں ایندا خوف نئیں جو دنیا اُج غلط رستے تیں چلدی پئی ءِ۔ اے وی تھی سگدے جو انڈیا وی ایں
تباہی دے رستے تیں ٹُر پووے، پر اے صورتحال ایویں ہوسی جیویں پروانہ اپنے آپ کوں شعلے نال سڑیندے تے
جتلا او شدت تے وحشت نال شعلے دے اگو پچھونچدے اتنا زیادہ سڑ دے۔ پر میڈا اے لازمی فرض ءِ جو میں اپنے
ساہ دی چھیکوی تندتائیں انڈیا تے وت انڈیا دے ذریعے دُنیا کوں ایں تباہی کنیں بچاونڑ دا ترلا کراں۔

میں ہُنڑ تائیں جو کجھ آکھے او ندا ئت اے ھِ جو بندے کوں صرف اپنیں اصلی تے بنیادی ضرورتاں

نال ھی گذارہ کرنا چہیدے تاں جو اوا پنے آپ جوگا (self-relient) تھی سگے۔ اگر بندے کوں اپنے اُتیں اتلاوی قابو نیں تھی سگدا تاں وت اوا پنے آپ کوں کہیں تراویں وی نیں بچا سگدا۔ آخر اے دینا بندیں نال ہی تاں بنی ھوئی ءِ جیویں سمندر قطریں نال بنڑدے۔ اے ہک منا منایا سچ ءِ۔

میں نیں سمجھدا' اے جو کجھ وی میں آکھے او ئیں ''ہند سوراج'' ءِ چ لکھا ہئی۔ میکوں اے دی پتہ ءِ جو انجھیں گالھیں کوں جدید سائنس ءِ چ پُراناں تے دقیانوسی آکھا ویندے۔ ایں کیتے انہیں گالھیں ءِ چ نویں لوظیں تے نویں طریقیں نال پیش کرنڑ دی لوڑ ءِ۔

تساں اے بلکل نہ سمجھو جو میں وستی دے جیونڑ کوں ایویں ڈیھداں جیویں جو اوا ج موجود ءِ میڈے خوابیں دی وستی تاں ہالی میڈے اپنے ذہن ءِ چ ءِ۔ آخر ہر بندہ اپنے اپنے خوابیں دی دُینا ءِ چ جیندے۔ میڈے خوابیں دی وستی دے لوک ذہین تے چالاک ہوسن۔ اوز ناوریں آلی کارگند' کُجے تے اندھارے ءِ چ نہ رہسن۔ میڈے خوابیں دی وستی ءِ چ مرد تریمت برابر ہوسن۔ ہر کوئی اپنی وکھو وکھ سُنجانڑ نال جیسی۔ میڈے خوابیں دی وستی ءِ چ نہ چیچک ہوسی نہ ملیریا تے نہ بیا انجھاں بیماریاں۔ ایں وستی ءِ چ کوئی بیکار تے بے روزگار نہ ہوسی کہیں کوں وی آسائش تے آرام ءِ چ وھاون دی اجازت نہ ہوسی۔ ہر کہیں کوں اپنی سکت تے ہمت دے مطابق اپنے اپنے حصہ دی جسمانی محنت کرنی پوسی۔ تیں اپنے وستی دے جیونڑ دی کوئی وڈی تصویر تے خاکہ نئیں بناونڑ چہندا۔

اے تھی سگدے جو وستی دے ایں جیون ءِ چ ریلوے' ڈاک تے ٹیلی گراف دا تصور کیتا ونج سگے۔ پر میڈے کیتے ضروری گالھ اے ھِ جو میں اصل شے کوں پکڑی رکھاں۔ باقی سبھ تفصیلات اوندے نال نال چلدیاں رھن۔ اگر میں اصل شے کوں ونجاڈ تا تاں وُت بیاں ساریاں شئیں وی گم تھی ویسن۔

کانگریس دی ورکنگ کمیٹی دے آخری ڈیہنہ اے فیصلہ تھیا ہا جو اساں ایں مسئلہ تے چنگی تراویں گالھ مہاڑ کریسوں تے ڈوترائے ڈینہیں دے سیشن بعد اینکوں طے کیتا ویسی۔ ورکنگ کمیٹی دی میٹنگ تھیوے یا نہ تھیوے' پر میکوں ایندے نال خوشی تھیسی جو ساڈی آپت ءِ چ پوزیشن صاف تے واضح ہووے۔ اے ڈو گالھیں دی وجہ کنیں ضروری ءِ' ہک تاں ساڈا رشتہ سکھنڑاں سیاسی رشتہ نئیں۔ ساڈا رشتہ بہوں ڈونگھا ءِ۔ ایں رشتے دی گہرائی کوں نہ کچھا ونج سگدے تے نہ تروڑا ونج سگدے ڈوجھی گالھ اے ھِ جو اساں ڈونہیں ءِ چوں کوئی وی اپنے

آپ کوں بیکار نہیں سمجھیندا، اُساں ڈونہیں انڈیا دی آزادی کیتے جیندے پئے ہئیں، ایں مقصد دے حصول کیتے موت وی ساکوں خوشی نال قبول ھوسی۔ پی گالھ اے وی ھِ جو ساکوں دُینا دی تعریف دی کوئی لوڑ نیئں۔ مُیں چھنداں جو میں انڈیا دی خدمت کیتے 120 سال تیں جیندا رھواں پر میکوں اے گالھ منڑی چھیدی ءِ جو ھُنڑ مُیں بڈھا تھی گیاں۔ تساں میڈے مقابلے ءِ چ جوان ہاؤ۔ دُت میں تہاکوں اپنا وارث وی آکھا ہوئے۔ ایں واسطے میں ضروری سمجھیندا اں جو میکوں تے میڈے وارث کوں ہک بے دی چنگی ترا ویں سُنجانڑ ہووے۔ اے تھی ونجے تاں دت میں کلھاوی ہوساں تاں سکون تے شانتی نال ہوساں۔ اگر تساں محسوس کرو جو ایں مسئلہ تے ساکوں پی گالھ مہاڑ دی لوڑ ءِ تاں ساکوں آپت ءِ چ ملنڑ دی لوڑ ءِ۔

تساں بہوں محنت کریندے ودے ہاؤ۔ امید ءِ جو ٹھیک ٹھاک ہوسوتے اندو (اندرا گاندی) دی ٹھیک ٹھاک تے خوش باش ہوسی۔

نال دُعائیں دے

باپو

نہرو دا گاندھی دو خط

آنند بھون، الہ آباد

9 اکتوبر 1945ء

سئیں باپو!

میں اج ہی لکھنو کنیں واپس آیاں تے تہاڈا 5 اکتوبر دا لکھا خط ملے۔ میکوں خوشی ءِ جو تساں میڈا اپنے خیال تے گالھیں تفصیل نال لکھن۔ میں تہاڈے گالھیں دا کہیں حد تونئیں ہی جواب ڈیساں۔ اگر میڈے ایں خط دے پہنچن ءِ چ دیر تھی ونجے تاں میکوں معاف کر ڈوائے۔ میں اتھاں صرف ہک ڈڈھ ڈیہنہ کیتے آیاں تے بہوں سارے کمیں کاریں ءِ چ رُدھا ہویا آں۔ پتہ نئیں جو ساڈی ملاقات کڈاں تھیسی، میں تہاکوں ملن دی پوری کوشش کریساں۔

مختصراً، میڈا اے خیال ءِ جو ساڈا اج دا وڈا مسئلہ اے نیڑ سچ تے گوڑ، عدم تشدد تے تشدد ءِ چ کیا مقابلہ ءِ۔ میں اے لازمی فرض کریندا ں جو کہیں وی سانجھ (Cooperation) کیتے پر امن ذرائع دا استعمال ساڈا مقصد ہوونا چہیدے۔ ساکوں انجھے وسیب تے جیون کیتے ترلا کرنا چہیدے جیڑھا امن تے سانجھ دے ودھارے ءِ چ مدد ڈیوے۔ پر سوال اے ھِ جو اساں انجھے وسیب کوں کیویں اُسار سگدے ہئیں تے ایندے خدوخال کیا ہوون؟ میں نیں سمجھدا جو وستی دے جیون ءِ چ کیویں لازمی طور تے سچ تے عدم تشدد کوں لبھا ونج سگدے۔ وستی دا جیون تے وسیب عام طور تے ذھنی تے تہذیبی سطح تے پسماندہ ہوندے۔ کہیں وی پسماندہ ماحول ءِ چ ترقی دا تصور نیں تھی سگدا۔

میں میندا ں جو ساڈے کجھ مقاصد ہوونے چہیدن، مثال دے طور تے ساڈے ملک ءِ چ ہر ہک دا روٹی، کپڑے، مکان تے صحت و تعلیم دیاں ضرورتاں پورا تھیونا چہیدن۔ ساکوں اے وی پتہ ہوونا چہیدے جو

اساں انہیں مقاصد کوں کیویں تکھیں تکھیں حاصل کر سگدے ہئیں۔ میکوں اے ضروری لگدے جو نویں جدید ذرائع مواصلات تے ترقی دے ودھارے کیتے کم کرنا چھیدے۔ اِنیں شئیں ہتوں ساڈے اگو بیا کوئی رستہ نیں بچدا۔ اے لازمی ءِ جو ساکوں وڈی تے بھاری صنعت (Heavy Industry) کیتے کم کرنا چھیدے اے سبھ کجھ وستی دے وسیب تے جیون ءِ چ فٹ نیں بہندا۔ ذاتی طور تے میں سمجھیندا اں جو وڈی تے بھاری صنعت دا ودھ کنیں ودھ کھنڈرپ (Decentralization) ہوونی چھیدی ءِ۔ بجلی دے آونجن نال ہُن اے ممکن وی تھی گئے۔ اگر ملک ءِ چ ڈوقسم دے معاشی نظام ہوسن تاں انہیں ءِ چ لازمی ٹکرا تھیسی۔ ہک معاشی نظام بے اُتیں ڈاڈھا تھی ویسی۔ ملک دی آزادی تے بیرونی سیاسی تے معاشی حملے کیں بچاؤ کوں وی ایں تناظر ءِ چ ڈیکھنا چھیدے۔ میں نیں سمجھیندا جو انڈیا حقیقی معنی ءِ چ آزاد تھی سگدے جڈاں تونیں اے جدید ٹیکنالوجی ءِ چ اگونہ ودھے۔ میڈے ذھن اِچ ایں ویلے کلھیاں فوجاں نیں بلکہ سائنسی ودھارا تے ترقی ءِ۔ اج دی دنیا ءِ چ اساں تہذیبی طور تے ترقی نیں کر سگدے جڈاں تونیں ہر شعبے ءِ چ سائنسی پرکھ پڑتال تے ودھارا نہ تھیوے۔

اج دی دنیا ءِ چ چاہے افراد ہوون یا وت گروہ تے قوماں ہوون انہیں ءِ چ ڈڈھپ تے استحصال دا رجحان ودھدا ویندے۔ ایندے نال جنگاں تے جھیڑے ودھن۔ چاھے تھولا یا بہوں پر ہر وسیب دی بنیاد انہیں شئیں تے ہے۔ ایندے ءِ چ تبدیلی ضروری ءِ۔ پر اے سبھ کجھ کلہیے نال نیں تھی سگدا۔ ایندے واسطے سانجھ (Cooperation) ہوونی ضروری ءِ۔ اج دی دنیا ءِ چ اے کلہیا ممکن وی نیں تھی سگدا۔ پر ایندا حصول انجھی معیشت ءِ چ ممکن نیں تھی سگدا جیڑھی دنیا کنیں الگ تھلگ تے کلہیے ءِ چ اُسری ہوئی ہووے۔ بلکہ ایندی بنیاد سانجھ تے تعاون اُتیں ہوونی چھیدی ءِ۔ سیاسی تے معاشی حوالے نال ہک الگ تھلگ' کلہا تے وچھڑا ہویا انڈیا (Isolated India) ہک خلا آلی کار ہوسی جیندے نال بیرونی ڈڈھپ تے تسلط کوں ودھارا ملسی۔ ایں طریقے نال جنگیں ءِ چ ودھارا تھیسی۔

لکھاں کروڑاں لوکیں کیتے محلیں دا سوال نیں پر دلیل اے ہوونی چھیدی ءِ جو لکھاں کروڑاں لوکیں کیتے نویں تے پر آسائش مکان کیوں نہ ہوون تاں جو اوہک مہذبانہ زندگی گذار سگن۔ کوئی شک نیں جو بہوں

سارے شہر اتلے ودھ چکن جو اُتھاں برائی پیدا تھی چکی ءِ۔ اے بلکل صحیح نیں۔ میڈا خیال اے ہ جو ساکوں شہریں دے ایں ودھارے کوں روکنا چہیدے تے وستیں کوں قصبیں دے جیونٹ تے وسیب ءِ چ ڈھالنا چہیدے۔

بہوں سال گذرن، جڈاں میں تہاڈی کتاب ''ہند سوراج'' پڑھی ھئی۔ میڈے ذھن ءِ چ اوندا مبہم خاکہ ءِ۔ پر جڈاں وِیہہ سال پیلھے میں اے کتاب پڑھی ہئی اوں ویلے دی میں ایندے خیالات کوں غیر حقیقی سمجھا ہئی۔ تہاڈے بعد دے لکھتیں نال میکوں اندازہ تھیا ہئی جو تساں اپنی پرانی پوزیشن کنیں اگوودھے ہاؤ تے تہاڈے اندر جدید رجحانات دی تعریف ودھ گئی ءِ۔ ایں کیتے میکوں تہاڈی ایں گالھ تے حیرانی تھئی ءِ جو پرانی تصویر تہاڈے ذھن ءِ چ ہالی وی قائم ءِ جیویں تہاکوں پتہ ءِ جو کانگریس ءِ چ تہاڈے ایں وستی دے جیونٹ تے وسیب بارے کڈاھیں وی تفصیلی گالھ مہاڑ نئیں تھئی۔ اینکوں اپناونٹ تاں دور دی گالھ ءِ۔ تساں آپ وی کانگریس کوں، اپنا ون دا کڈاہیں نیں آکھیا۔ تساں صرف ایندے چھوٹے چھوٹے پہلوئیں اصرار کریندے رہ گئے ہاؤ۔ کانگریس جہیں جماعت کیتے، اے کتلا فیدہ مند ہوسی جو وکھرے وکھرے، فلسفے تے نظریات رکھنٹ آلیں ءِ چ انجھے بنیادی مسئلیں تے بحث چھڑ ونجے۔ میڈی ذاتی رائے اے ھِ جو کانگریس جہیں جماعت کوں انجھے گالھیں تے بحث و مباحثہ ءِ چ وقت ضائع نیں کرنا چہیدا۔ جیندے نال لوکیں دے الجھنیں ءِ چ ودھارا تھیوے تے اے اج دی صورتحال ءِ چ کہیں وی عمل دے قابل نہ رہوے۔ ایندے نال کانگریس تے ڈوجھے سیاسی دھڑیں ءِ چ وی اختلافات پیدا تھی ویسن بالآخر انجھے ساریں سوالیں دا جواب تے فیصلہ آزاد انڈیا دے نمائندیں کوں کرنا پوسی۔

میڈا اے ذاتی خیال ءِ جو انجھے سوال تے مسئلے ماضی دی بحث ہن۔ ایں بحث ءِ چ اے خیال نیں رکھا ویندے جو دنیا ءِ چ کیا تبدیلیاں آگئین۔ ایں عرصے ءِ چ دنیا مکمل تبدیل تھی چکی ءِ۔ ممکن ءِ، اے تبدیلی صحیح رخ تے سمت ءِ چ نہ ہووے پر انجھیں سوالیں تے مسئلیں تے گالھ مہاڑ کریندے ہوئیں اَج دے حقائق تے قوماں دے انسانی وسائل کوں کڈاہیں وی نیں بھلنا چہیدا۔ تساں اپنی دلیل ءِ چ صحیح ہاؤ جو ڈینا یا اوندا ہک وڈا حصہ اَج خودکشی دی پاسوں ویندا پئے۔ اے اج دی تہذیبی برائی دا اوبیج ءِ جیڑھا ودھ پھل چکے۔ میں آپ وی اینویں سُچیندا ں۔ ایں برائی کنیں کیویں مکتی ءِ؟ ماضی دے اچھائیں کوں کیویں قائم رکھاونج سگدے؟ اے ساڈا ہک وڈا

مسئلہ ءِ۔ یقیناً اج دیاں اپنیاں اچھائیں دی ہن۔

اے کُجھ کھنڈیاں کھنڈیاں سوچاں تے خیال ہئین۔ جنہیں کوں میں تکھیں تکھیں لکھے۔ میں محسوس کریندا ں جو میں تہاڈے اُٹھائے سوالیں نال صحیح انصاف نیں کیتا میکوں ایندے کیتے معاف کرائے۔

تہاڈا پیارا

جواہر لال

CamScanner

گاندھی جی دا نہرو دو ولدا خط

پُونا

نومبر 13، 1945

سئیں جواہر لال!

ساڈی کل دی گالھ مُہاڑ نال مَیں بہوں خوش تھیاں، میکوں افسوس ءِ جواے گالھ مُہاڑ زیادہ دیر نہ چل سگی۔ مَیں محسوس کریندا ں جو اَساں ایں گالھ کوں ھکی بیٹھک اِچ نسبے مُکا سگدے بھلکہ ایندے کیتے ساکوں کئی دفعہ ملن دی لوڑ ءِ۔ مَیں ایویں سمجھیندا ں جو اگر میڈی صحت ٹُرن پھرن دی اجازت ڈیوے ہاتے کُجھ ڈینہہ تہاڈے نال رہ کنیں، پر ایتی حال کراں ہا جیویں مَیں پہلے دی کریندا ں رہیاں۔ اے ضروری ہے جو اساں ہک بئے کوں چنگی طرانویں سمجھوں تے نہیں سنگتیں کوں وِی پُورا پتہ ھووے جو اساں ڈوھیں دا نقطہ نظر کیا ہے؟ ایندے نال کوئی فرق نہیں پُوندا جو آخر ءِ چ اساڈا اے اتفاق تھیوے جو اَساں ہِک بئے نال اختلاف رکھدے ہئیں، پر اے ضروری ءِ جو اج جیویں ساڈے دِل ہِک ھِن او اُونویں راھون۔ کل دی گالھ مُہاڑ کنیں مَیں اے تاثر گھدا اے جو بظاہر ساڈے درمیان کوئی وڈا اختلاف نئیں ایں گالھ دی پَرکھ کیتے مَیں جو کجھ سمجھے اُوندا ست (نچوڑ) لکھدا پیاں۔ ایندے ءِ چ رکتھا ہیں کوئی فرق ھووے تاں میڈی تصحیح کراہے۔

1- تُہاڈے نزدیک اصل سوال اے ھِ جو کیویں اِنسانیں دی اعلیٰ ذہنی، معاشی، سیاسی تے اخلاقی ترقی کوں ممکن بنایا وُنج سگدے۔ میں ایندے نال مکمل اتفاق کریندا ں۔

2- ایں سلسلے ءِ چ ہر کہیں کوں برابر دے حقوق تیں مواقع حاصل ھوونے چہیدن۔

3- ڈوجھے لوظیں ءِ چ شہر تیں دستیں وِچ راہنڑ آلیں دے درمیان خوراک لباس تے راہنڑ سہنڑ دے ڈہنیں حالات (Living Condition) دا معیار ہکو سنواں ھوونا چہیدے۔ اے سبھ کجھ حاصل کرنڑ کیتے ضروری ءِ جو لوک اپنی ضروریات زندگی آپ پیدا کرنڑ دے قابل ھوون مثال دے طور تیں، کپڑے، غذا، رہائش

سوجھلا تے پانی وغیرہ۔

4۔ بندہ کیڈا ہیں وی کلہیپے (Isolation) ءِ چ نئیں راہندا بلکہ اے جگ سماجی وجود ہے جیہڑا آزاد وی ہوتے ہک بنے دا محتاج (Inter-dependent) وی۔ کہیں کوں کہیں ڈوجھے دی کمت نے خوشحال نئیں تھیونا چہیدا۔ اگر اساں ایہو جیں جیون کیتے لازمی حالات دا تعین کروں تاں اساں اے نتیجہ کڈھنے تے مجبور ہئیں جو سوسائٹی دا یونٹ جگ وستی کوں ہوونا چہیدے یا ٹساں آکھ سگدے او ایہو جیہاں چھوٹا تے قابل انتظام لوکیں دا گروپ' آئیڈیل ہوسی جیہڑا اپنا لازمی ضرورتاں پوریاں کرنڑ جوگا (Self-sufficiant) وی ہووے تیں جگ بنے نال نجوے راہوونڈے نال نال باہمی تعاون وی انہاں دی لازمی لوڑ ہووے۔

اگر ایں گالھ دا میکوں پتہ لگے' جو میں تہاکوں صحیح سمجھے تاں مَیں ایں سوال دے ڈوجھے حصے بارے سوچ وچار واسطے تہاڈے ول لکھساں۔ مَیں راجکماری (امریت کور) کنیں اپنے پہلے خط دا انگریزی ترجمہ کرائے اے میڈے سامنے لاتھے تیں مَیں انگریزی ءِ چ ترجمہ شدہ خط کوں وِی نال پٹھیندا پیاں۔ ایندے نال ڈوڑ فیدہ تھیسی' میڈے خط دا انگریزی ترجمہ میکوں ایں قابل بنڑیسی جو مَیں اپنی گالھ دِی تہاڈے اگو مکمل وضاحت کر سگاں تیں ڈوجھا: اے میکوں' تہاکوں صحیح تے مکمل سمجھنڑ جوگا وی بنڑیسی۔

اندو (اندرا) کوں میڈے پاسوں پیار تے محبت

نال دُعائیں دے

باپو

مشینری (جدید ٹیکنالوجی) بارے

گاندھی جی

ترجمہ: مشتاق گاڈی

1924ء

مُیں مشینری دا اتلا مخالف نہیں جتلا جو اوندے جنون دا جیڑھا اج کل عام تھی چُکے۔ اے جنون ایں بنیاد تے ھِ جو کیویں زیادہ کنیں زیادہ انسانی محنت کوں بچایا تے وادھو کیتا ونجے۔ انسانی محنت تے پورھے کوں اوں ویلے بچاونڑ تے وادھو کرنڑ دی گالھ تھیندی پئی ءِ جڈاں جو ہزاراں لکھاں لوک بے کار تے بے روزگار ہِن تے بکھ کنیں نگلیں ءِ چ مردے پئین۔ میں چھنداں جو وقت تے محنت ڈوھیں دی بچت تھیوے پراے کجھ خاص لوکیں تے گروھیں کیتے نہ ہووے پر سارے انسانیں کیتے ہووے۔ میں چھنداں جو دولت دا ارتکاز چند ہتھیں ءِ چ نہ ہووے پر سارے لوک اوندے مالک ہوون اج کل مشینری دا کلھا اے کم ءِ جو ایندے نال کجھ لوک لکھاں کروڑاں لوکیں دی کنڈ تے سواری کریندن۔ ایں ساری مشینری تے مشینی ترقی دے پچھوں محرک اے نیں جو انسانیں دی مدد کیتی ونجے بلکہ وڈا جذبہ لالچ ءِ ایہا وجہ ھِ جو میں اپنی پوری طاقت نال مشینری تے مشینی ترقی دے خلاف بھڑدا پیاں۔

سائنسی حقائق تے دریافتاں، ایں وجہ نال نہ ہوون جو او لالچ دا ہک اوزار بنڑ ونجن۔ اگر اے تھی ویندے تاں محنت کرنڑ آلے کم کار دے بوجھ نال لڈے نہ ہوسن۔ ایندے نال مشینری ہک رکاوٹ نہ ہوسی بلکہ اے مددگار ہوسی۔ میڈا مقصد ہر طرح دی مشینری دا خاتمہ نئیں بلکہ مشینری کوں اوندے حدود ءِ چ رکھنڑ ءِ۔

نوٹ: گاندھی تے نہرو دے درمیان خط و کتابت دے علاوہ گاندھی دی کتاب ''ہند سوراج'' ءِ چ ڈِتے مشینری (جدید ٹیکنالوجی)' بارے کجھ چونڑیں لکھتیں دا ترجمہ دی سُنجانڑ دا حصہ ھِ۔

اہم مقصد انسان آپ ہوونا چہیدے۔ میں ہک مثال ڈیساں۔ سنگر سلائی مشین دی مثال گھنو۔ انہیں کجھ ایجادات ءِ چوں ءِ جیڑھاں بہوں مفید تے چنگاں ہن۔ ایں مشین تے ایندی ایجاد دے پچھوں ہک رومانس وی ءِ۔ سنگر' ڈٹھا ہئی جو اوندی ذال کیویں ہتھیں نال سلائی کڑھائی دا مشکل تے اوکھا کم کریندی ویندی ھئی۔ اپنی ذال دی محبت تے پیار ءِ چ اوں سنگر سلائی مشین ایجاد کیتی تاں جو اوندی ذال دی محنت تے وقت بچایا ونج سگے۔

اے کم کاردے حالات ءِ چ تبدیلی ءِ جیڑھا میڈا مقصد ءِ دولت تے اوندے پچھو بھجن دا اے پاکل پن مکنا چہیدے ایویں محنت کش کوں اے یقین ہووے جو اونکوں گذارے کیتے ہک لازمی تنخواہ ملسی۔ تے اوندا روزدا کم اے جبری مشقت وی نہ ہووے۔ ایندے طریقے نال مشینری بندے کیتے مددگار ہوسی' موجودہ پاگل پن ملکسی تے محنت کشیں کوں کم کاروی ملسی۔ اے کم کار اوندے کیتے دلچسپ وی ہوسی۔

ایں کیتے لالچ کوں محبت ءِ چ بدلنا چہیدے تے دت ہر شے ٹھیک ٹھاک تھی ویسی۔

1929ء

اج دے جدید معنیں ءِ چ انڈیا کوں کہیں وی صورت ءِ چ صنعت کاری دی لوڑ نئیں۔ انڈیا ءِ چ 7 لکھ 50 ہزار دستیاں ہن۔ لوکیں دیاں پاڑاں تے بنیاداں اپنی دستی ءِ چ ہن۔ پروڈی اکثریت اج مکنڑ دے نیڑے ھے۔ بکھ ننگ بہوں ودھ گئے۔ ایندے ءِ چ کوئی شک نئیں جو لکھاں لوگ سال دے چار پنج مہینے ہک جبری بے کاری دا جیون گذریندن۔ رڑھ واھی تے زراعت کوں کہیں وی انقلابی تبدیلیں دی لوڑ نئیں۔ انڈیا دے کسانیں کوں صرف اضافی صنعت دی لوڑ ءِ تے سبھ توں فطری صنعت چرخہ ءِ نہ کہ ہتھیں آلی کھڈی تے کپڑے دیاں ملاں۔ کھڈی ہر گھر ءِ چ نئیں لگ سگدی جڈاں جو چرخہ ہر گھر ءِ چ رکھا وی ونج سگدے تے ورتا وی ونج سگدے۔ ہک صدی پہلے چرخہ ہر گھر ءِ چ ہوندا ہئی۔ اے اپنی کہیں معاشی کمزوری دی وجہ کنیں نئیں مکا۔ بلکہ چرخے دا خاتمہ طاقت دے زور نال کیتا گئے۔ ایں گالھ دے حق ءِ چ ان گنت دستاویزی ثبوت موجود ہن۔

چرخے دے ورتارے کوں ولدا رواج ڈیون نال انڈیا دے بہوں سارے معاشی مسئلیں کوں چٹکی وجا کے حل کیتا ونج سگدے۔

میکوں امید ءِ جو میڈے مشینری بارے عجیب خیالات سن ٹکنیں تساں کہیں تعصب دا شکار نہ تھیسو۔ میں انڈیا ءِ چ بی کہیں وی مشینی صنعت دے ودھارے دا اتلا مخالف نہی جتلا جو ایندا جو انڈیا کوں وڈے وڈے ملیں نال بنے کپڑے دی سپلائی' چاہے جو اے ملاں انڈیا دے اندر ہوون یا باہر' اے ہک بہوں وڈی غلطی ہوسی۔ اے ایویں ہوسی جیویں جو اساں وڈے وڈے بیکریں ءِ چ بنی سستی روٹی لوکیں کوں مہیا کروں۔ اے اصل ءِ چ خاندان تے جھگیں دے چلہے بجھاون آلی کار ہوسی۔

1931ء

میڈا اے موقف ءِ جو مشینی طریقہ کار نقصان دہ ھِ جڈاں جو اے کم کار کرن کیتے لکھاں ہتھ موجود ءِ ن تے اے لکھاں ہتھ بیکار وی ہن۔۔۔۔ مغربی تجزیہ نگار اپنی ایں دلیل ءِ چ غلط ہن جو کجھ مغرب واسطے ٹھیک ءِ او انڈیا کیتے وی صحیح تے ٹھیک ءِ۔ حالانکہ انڈیا دی صورتحال مغرب کنیں بلکل وکھری ءِ۔ معاشی قوانین دا اطلاق مختلف حالات ءِ چ مختلف ہووناچہیدے۔ مشینی طریقہ کار بلاشبہ آرام دہ تے آسان ءِ پر اے لازمی طور تے ایں وجہ نال رحمت نیں بنڑدا۔ اگر مشینری بارے موجود جنون جاری رہیا تاں او ویلا دور نئیں جڈاں اساں بے صلاحیت تے کمزور تھی ویسوں تے اپنے آپ کوں بددعائیں ڈیسوں جو خدا' جیڑھی جیندی جاگدی مشین (انسانی جسم) ساکوں ڈتی' اساں اوندا استعمال تے ورتارا کیوں بھل گئے ہاسے۔

بے شک مشینری ہک وڈی پر نقصان دہ ایجاد ءِ۔ اے تصور کرن ممکن ءِ جو انسانیں دیاں اپنیاں بنیاں ہوئیاں مشیناں تہذیب تے تمدن کوں کھاونجن' اگر انسان مشینیں اُتیں اپنا کنٹرول قائم رکھا تاں ایویں نہ تھیسی پر اگر انسانیں' مشینیں اتیں اپنا کنٹرول مُکا ڈتا تے مشیناں انسان اُتیں ڈاڈھاں تھی گیاں تاں وت تہذیب' تمدن تے ہر شے مُک ویسی۔

1934ء

جیر ھلے قوم دے طور تے اساں چرخے کوں اپنا گدھا تاں اساں نہ صرف بے روزگاری دا مسئلہ مُ
ڈیسوں بلکہ اے ساڈی پاسوں اعلان ہوسی جو ساڈا ایں کہیں وی قوم دا استحصال کرن دا کوئی ارادہ نئیں۔ ایں طر
نال اساں غریب امیر دے ہتھوں استحصال وی مُکا سگدے ہائیں۔

جیر ھلے میں اے آکھداں جو میں لکھیں کروڑیں لوکیں دی آزادی چھندا ں تاں میڈا چھڑا اے مطلب
نیں ہوندا جو انہیں لکھیں کروڑیں لوکیں کیتے روٹی تے کپڑا ہووے بلکہ ایندا مطلب اے وی ھِ جو او اپنے تے با
لے لوکیں دے استحصال کنیں وی آزاد ہوون۔ اساں انڈیا کوں کڈاہیں صنعتی وسیب نسے بنا سگدے۔ اے صرف
اوں ویلے ممکن ءِ جڈاں ساڈی آبادی 30 کروڑ دی بجائے 3 کروڑ تھی ونجے یا وت باہر ودے منڈیں تے قبض
کروں تے او ساڈے غلام ہوون۔ ھُن ویلا آگیے جو اساں اے سمجھوں جو جتھاں بے پناہ انسانی محنت موجود
اتھاں مشینری دی وڈے پیمانے تے کوئی گنجائش کائیں نی۔

اساں اپنے آپ کوں کڈاھیں وی صنعتی وسیب ءِ چ نسے بدل سگدے۔ اے بی گالھ ءِ جو اساں ا
ذھن بنا گھنوں جو ساکوں انسانیت کوں غلام بناونے۔

1935ء

مشینری دا مطلب انسان دی مدد تے اوندے کم کارکوں آسان بناون ہوونا چھیدے۔ مشینری د
موجودہ استعمال دے طریقے کنیں زیادہ دولت کوں چند ہتھیں ءِ چ ڈیون ءِ جڈاں جو ایں استعمال نال لکھا
لوکیں دی روٹی انہیں دے منہ کنیں چھکی ویندی پئی ءِ۔

1940ء

مشینری دا مقصد اے نیں ہوونا چھیدا ءِ جو ایندے نال اینجھاں شئیں پیدا کیتے ونجن جیڑھاں جو اسا

مشین دی مدد دے بغیر وی پیدا کر سگدے ہئیں۔ مشینری انسان کوں غلام بنیدی ءِ۔ ساڈا مقصد اپنے آپکوں آزاد تے خودمختیار بناونڑ ءِ۔ ایں کیتے ساکوں مشینری دی مدد نیں گھنڑی چہیدی جڈاں جو اساں اے کم آپ کر سگدے ہئیں۔

اساں اپنے وستیں کوں آزاد بناونڑ چہندے ہئیں، انہیں وستیں کوں اپنی مدد آپ دے اصول تے چلنا چہیدے ایندے نال ھی اساں اپنا آزادی دا مقصد حاصل کر سگدے ہئیں۔ ایندے نال ھی اساں اپنی آزادی دا تحفظ وی کر سگدے ہئیں۔

میڈی مشینری نال کوئی دلچسپی نئیں نہ ھئی میں ایندا مخالف ہاں۔ اگر میں اپنے کم کار آپ کر سگدا ں تاں میں آزاد تے خودمختیار ہاں تے میکوں مشینری دی کوئی لوڑ نئیں۔

1945ء

مشینری دے استعمال دا ہک بیا نقصان تے خطرہ اے ھِ جو ایندی حفاظت واسطے ساکوں انج کوششاں کرنڑیاں پوسن۔ ایندا مطلب اے ھِ جو ساکوں آرمی / فوج رکھنڑی پوسی۔ جیویں جو اج دینا ءِ چ ہر جاہ تے تھیندا پئے۔ تھیسی اے جو ساکوں اگر باہر دکنیں کوئی وی خطرہ نہ ہوسی تاں وت وی ساکوں انہیں دا غلام بنڑ کنیں رھونا پوسی، جیڑھے مشینری دے مالک ہوسن۔

ایٹم بم دی مثال واضح ھِ۔ او قوماں جنہیں کولہوں ایٹم بم اے جو اپنیں دوستیں کنیں وی خوفزدہ ہن اگر اساں عقلمندی کروں تاں اساں مشینری دے انہیں اثرات کنیں بچ سگدے ہئیں۔

ہک قبائلی وستی چُوں خط

باوا مہالیا

ترجمہ: اظہر لشاری

شری وِگ وِجے سنگھ جی!

اساں وستی جَل سِندھی، تحصیل علی راجپور، ضلع جھبُوا دے لوک تُہا کُوں، وزیر اعلیٰ مدھیا پردیش، کُوں اے خط لِکھدے پئے ہیں۔

اَساں دریا دی مَنڑ دے لوک ہیں، اساں عظیم دریائر مَدا دی کندھی تے راہنڑ آلے لوک ہیں۔ ایں سال ساڈی وستی جَل سِندھی مَدھیا پَردیش دی پہلی وستی ہوسی جیڑھی سردار سَروور ڈیم دے کارنڑ پُڈ ویسی۔ ساڈی وستی دے علاوہ ساکرجا، کاکڑ سِلا، تے اکادِیا سمیت پنج بیاں وَستیاں وِی پُڈ ویسن۔ اُونویں تاں اساں ایں سال مُون سُون ءِچ پُڈ ناہا لیکن ہُنئیں نال جیویں (صوبہ) گُجرات دی حکومت پانی دے دروازے بند کرنڑ شُروع کر ڈِتن اِتھوں اِیویں لگدے جو اساں اِیں سال ہُنالے ءِچ ای پُڈ ویسُوں۔ تُساں ہک لمبے عرصے کن سُنڈے آندے ہو جو مہاراشٹرا ءِچ مانی بیلی تے گُجرات ءِچ وَڈ گام دے لوک پہلے کن ای پُڈنڑ کیتے تیار تھئے بیٹھن۔ مَدھیا پَردیش ءِچ اساں پُڈنڑ آلے پہلے لوک ہوسُوں۔ اساں آپنی جان ڈے ڈیسُوں لیکن آپنی وستی

نوٹ: وَستی جل سندھی، نرمدا وادی، انڈیا دی انہیں سٹیکڑیں وستیں ءِچوں ہک ءِ جنہیں کُوں اتھاں وڈے ڈیمز دے منصوبیں نال خطرہ ءِ تے سرکار، اُتھوں دی وسنیکیں کُوں لڈ ونجنڑ دا آکھا ھوئے۔ پچھلے ڈاہ سالیں کنیں نرمدا وادی دے لوک ایں ظلم دے خلاف تحریک چلائی پئین تے اپنی بھوئیں، سُنجانڑ تے وسوں دے بچاونڑ دا ترلا کریندے پئین۔ انہیں دی ایں تحریک دا ناں ''نرمدا بچاؤ اندولن'' ھے۔

توں ناں ہلنوں۔ جیڑھے ایلے پانی ساڈے رَڑھیں ءِچ وَڑسی، جیڑھے ایلے پانی ساڈی وستی تے چڑھسی اتے جیڑھے ایلے پانی ساڈے گھراں کوں ڈھاءِلیسی تاں اُوں ایلے اساں آپ وی ایں پانی ءِچ بُڈ ویسوں۔ اے ساڈا عزم ءِ۔

اے خط اساں تُہا کوں اے ڈِسن کیتے لِکھدے پئے ہیں جو کیوں وستی جل سندھی دے آدی واس کاشتکار، جنہاں دے تڑتاڈے تے وستی واڑی سبھ سردار سَر وَورڈیم دے کارن بُڈ دے پئین، او آپ وِی بُڈ مرن کیتے تیار تھیندے پئین۔

تُساں تے شاہراں ءِچ راہن آلے پئے سبھ لوک اے سُچیندے ہو جو اساں لوک جیڑھے پہاڑیاں ءِ چ راندھے ہیں باندراں دانگوں پسماندہ تے غریب ہیں۔ تُساں ساکوں مت لیندے ہو: " تُساں گُجرات دے میداناں ءِچ لگے وَنجو۔ تُہاڈی حالت سُدھر ویسی۔ تُساں ترقی کرویسو۔" لیکن اساں پچھلے اٹھ ڈاہ سالاں کن بھڑ دے آندے ہیں۔ اساں لاٹھیاں وی جھلن، اساں کئی واری جیل وی گئے ہیں، اینجوارا وستی ءِچ ساڈے تے پولیس فائیر وی کھولے ہن تے ساڈے گھر ٹکانے وِی تباہ کیتے ہن لیکن ساڈے لوک آپنے ایں نعرے "مر ویسوں پر ہلنوں ناں" تے ثابت قدم کھڑن۔۔ کیوں؟۔۔ سرکار ساکوں اِتھوں اُٹھاون کیتے پیسیاں دی پیشکش وی کریندی کھڑی ءِ تے مریندی کُٹیندی وی کھڑی ءِ۔ تاں کیا وجہ ءِ جو اساں اِتھوں ہلن توں اِنکاری ہیں تے اساں ریاست دے ڈِڈھپ دے خلاف مزاحمت وی کریندے پئے ہیں؟ جے کراے درست ءِ جو گُجرات وَنج کے ساڈی حالت سُدھر ویسی تاں کیا وجہ ءِ جو ساڈے سارے لوک اُتھ (گُجرات) وَنجن کیتے تیار نئیں پئے تھیندے؟

تُہا کوں اہلکاراں تے بنہاں شاہری لوکاں کوں ساڈی پہاڑی بھوئیں راہن کیتے بہوں اوکھی جھاہ لگدی ہوسی۔ لیکن اساں نرمدا دریا دی کندھی تے آپنی بھوئیں اتے آپنے جنگلاں نال بہوں خوش پئے وَسدے ہیں۔ اساں کئی پیڑھیاں (نسلاں) کن اِتھ راندھے آندے ہیں۔ ایں بھوئیں تے رَڑھ واہی کرن کیتے ساڈے وَڈکیاں اِتھوں جنگل صاف کیتا، ایں بھوئیں کوں رَسونہے۔ اِتھائیں دیوی دیوتاواں دی پُوجا کتونہے۔

اتھائیں زنانہ اسیل کتونہے اتے اتھائیں آپنیاں دستیاں بنونہے۔ اتے اے اُوہا بھوئیں ھ جیکوں اساں اج وی
ویندے آندے ہیں۔

ٹساں اے سُچیندے ہوسو جو اساں غریب ہیں۔ اساں غریب کوئینیں۔ جنہاں مکاناں ءچ اساں
راندھے ہیں او اساں آپ بنائین۔ ساڈی رڑھ واہی اتھائیں ودھدی ءِ۔ خالی مینہاں تے اساں اتھ جو
جمیندے ہیں اُوہو کھا کے جیندے ہیں۔ ساڈے کول ساڈی آپنی بھوئیں اتے کجھ نیواڑ (جنگلاتی کھیت) ہے۔
اساں ایندے تے باجھری، جُوار، مکئی، موٹھ، چنا، تِل، مُونگ پھلی، باڑی، بانی، سانوی، کُوری،
اتے اُرڑی گڈیندے ہیں۔ ساڈے کول بانو بان دیاں بہوں ساریاں فصلاں تھیندن۔ اساں انہاں کوں وہ
پھیر کے گڈیندے تے کھاندے آندے ہیں۔

اساں خوراک دیاں بہوں ساریاں قسماں جمیندے آندے ہیں۔ اتے اے ساریاں قسماں اساں
آپنے پورھے آپنے ترلے نال جمیندے آندے ہیں۔ ساکوں انہاں دے جماون کیتے کہیں پیسے ٹکے دی لوڑ
نئیں پوندی۔ ایندے کیتے اساں آپنے بیج، آپنی آہل (کھاد) اتے آپنا مال منی استعمال کریندے ہیں۔ انہاں
آپنے شئیں نال ساڈیاں فصلاں وی چنگیاں تھیندن۔ (گُجرات ءِ چ رڑھ واہی کیتے) اساں کیندے کول
ایڈے پیسے گھنٹوں؟ اُتھاں ساکوں کوٹ جانڈا ہوسی تے کیڑھا ساہوکار ساکوں اُدھار چوسی؟ اتے جے کر
ساڈے کول پیسے ناں ہوئے تاں ساکوں آپنی بھوئیں گنھوچ (رہن یا گروی) رکھنی پوسی۔

میلاں دُور چشمیاں توں، گیاں نالے کڈھ کے اساں اِتھ پانی گھن آندے ہیں۔ کجھ کھیت اساں
صرف مُون سُون ءِ چ کاشت کریندے ہیں اتے سیالے ءِ چ جے کر بھوئیں ءِ چ سیپا (وتر) ہووے تاں اساں
کنک تے چنا وی گڈیندے ہیں۔ ساڈے کول جے کر بجلی ہوندی تاں اساں نرمدا دریا چوں پانی چھک کے
سیالے دیاں فصلاں وی چاؤں ہا۔ لیکن آزادی دے پنجتالی (45) سالاں بعد وی نرمدا دریا دی کندھی دیاں
دستیاں ءِ چ بجلی کوئینی اتے ناں ای اتھاں دریائی آبپاشی دا ہیا کوئی انتظام ءِ۔

اے ھ ساڈی رڑھ واہی دا طریقہ۔ لیکن اساں تاں پہاڑاں تے دریاواں دے لوک ہیں۔ سارا

سال، سیال ہُنال ساڈے کول واندھا پانٹی تے جنگلاں دا چنگاں گھاہ ہٹھار یہہ ویندے۔ اساں رڑھ واہی توں دودھ آپنے مال منی تے گزارہ کریندے ہیں۔ ککڑیں، بکریاں، گائیں تے منجھیں پلیندے ہیں۔ کہیں کن ڈو چار (2-4) منجھیں ہن تے کہیں کن اٹھ ڈاہ (8-10)، تقریباً" ہر کہیں کن گھٹ کن گھٹ ڈاہ (10) تے ودھ کن ودھ چالھی (40) بکریاں ہن، اتے ککڑیں دی کوئی گنتری کوئینی۔ اساں خالی آپنا مال منی نیں پلیندے بلکہ دور پرے دے سکے سوریاں تے ہنہاں لوکاں دے زناور وی جھلی راندھے ہیں۔ ساڈے کول گھاہ پانٹی اتا ہوندے جو گجرات توں وی لوک آپنا مال منی چراونٹ کیتے ساڈے کول لنگھ آندن۔ آپنٹے مال منی تے ایندا کھیر گھیئو ویچ کے ہر گھرانہ گھٹ توں گھٹ ترائے چار ہزار (3,000-4,000) روپے سالانہ کما گھندے۔ کجھ اے جھئیں وی ہن جیڑھے مال منی توں سالانہ اٹھ ڈاہ ہزار (8,000-10,000) روپے وی کما گھندن۔ ساڈے تے جے کر کڈاھیں اچل چیت دی ڈھک پووے تاں اساں اوہیں ایلے بزار ونج کے پنج چھیں سو روپے دا ہک پہاڑو (بکری) ویچی آندے ہیں۔ اتے تل، تواڑ تے مونگ پھلی توں اساں مال منی توں وی زیادہ کماندے ہیں۔ جھبواء ضلع دے بہوں سارے لوک ہُنالے ءِ چ پورھے مزوری کیتے سورت تے ناؤ سری لڈ ویندن۔ اساں دریادی کندھی دے لوک ڈیہاڑی دار مزور دے طور تے کڈاہیں کم نیں کریندے۔

سرکار ساکوں گجرات گدھی ویندی ءِ۔ اُتھاں ساکوں بھوئیں وی ڈیندی پئی ءِ۔ لیکن ساکوں اُتھاں کوئی چراگاہ نئیں پئی ڈیندی۔ جتھاں تیلا گھاہ دانئیں لبھدا اُتھاں ساڈے مال کیتے چرا کتھوں آسی؟ اُتھاں لوک ڈانداں دی ہک جوڑی رکھدن جیکوں او آپنے رڑھیں دے بنیاں تے چریندن یا اُنہاں کوں جوار دے ناڑ پیندن۔ جے کر اِتھاں ساڈے ڈاند مر پوون تاں ساکوں اُمیند ہوندی ءِ جو ساڈیاں گائیں ساکوں گابے جا ڈیسن۔ لیکن اُتھاں اساں آپنے گائیں کیویں رکھ سگدے ہیں؟ ساکوں ڈاند مُل گھنے پوسن تے جے کر ساڈے کول پیسہ پاءناں ہو یا تاں ساکوں پتی داراں توں ڈاند کرائے تے گھنے پوسن جیندے بدلے ساکوں آپنی فصل دا ہک مخصوص حصہ اُدکوں ڈیونا پوسی۔ ایں اساں آپنی بھوئیں تے آپ ای مزیرے بنے کھڑے ہوسوں۔

اساں کئی پیڑھیاں توں جنگل ءِ چ راندھے آندے ہیں۔ جنگل ساڈا اساہو کار ءِ، جنگل ساڈا بینکار

ء۔ کئی اوکھ سوکھ ہووے اساں جنگل دے نوٹ کریندے ہیں۔ اساں ایندے کاٹھیاں بانساں نال آپنے مکان
اُسریندے ہیں۔ نگوڑی تے بیالی دے پتریاں تے کانیاں نال اساں آپنے چکاں تے جڑدے ہیں۔
ایہیں جنگل توں اساں آپنے ٹوکرے، کھڑے، بل، پھوڑے تے لوڑ دیاں چیزاں شئیں بنیندے ہیں۔ جنگل
چ بانو ہان دے گھاد تھیندن۔ ہنالے ء چ جیڑھے ایلے اے سارے گھاد سک ویندن دت ای ساکوں جیڑھے
ساوے پتر ے لبھ پوندن۔

اساں آپ وی جنگل دے پتر ے کھاندے ہیں۔ ڈیکوا، مہکا، املی، گویندی، تے بھانجن اے
سارے پتر ے ہن جیڑھے اساں کھاندے ہیں۔ جڈاں کال پوندے اساں بھوئیں دے ڈیٹھوں بہوں سارے
بوٹیاں دے پاڑاں کڈھ کڈھ کھاندے ہیں تے جیندے ہیں۔ جڈاں اساں بیمار تھیندے ہیں ساڈے جوتشی
ساکوں ایہیں جنگل دے ونڈ بوٹیاں دے پتر ے، چھل تے پاڑاں ڈیندن جیکوں استعمال کرن نال ساڈی
صحت ول آندی ء۔ ایں جنگل توں اساں گوند، ٹینڈو دے پتر ے، بہیرا، چرونجی تے مہوا چُن چُن کٹھا کریندے
ہیں تے وچیندے ہیں۔ اے جنگل ساکوں آپنی ماء روک ءِ جیندی جھولی ءِ چ اساں پلے ہیں۔ اساں جانڈے
ہیں کیویں ایندی تھیج کوں لگ ڈے اساں جیونا ہے۔

اساں ایندے بک بک ونڈ بوٹے تے جھاڑ داناں تے اوندا استعمال جانڈے ہیں۔ جے کر
ساکوں اے تھیں بھوئیں تے آباد کیتا ویندے وتھاں اے جنگل کوئینی تاں ساڈا جنگل بارے سارا علم جیڑھا
اساں پیڑھی در پیڑھی آپنے پُرکھاں توں سکھدے آندے ہیں سارے دا سارا بے معنی تھی ویسی تے ہولے
ہولے اساں ایکوں وسر ویسوں۔ جنگل مُتوں اساں میداناں تے شاہراں ءِ چ کیویں جی سکدے ہیں۔ اساں
بجلی کوئینی ڈٹھی لیکن جنگل توں کاٹھی آن کے اساں آپنا چانڑ کیتے۔ ساڈیاں تریمتیں کاٹھی دی بھاہ تے روٹی بھاجی
پکیندئین۔ گجرات دے لوک چاہیاں ءِ چ گوہا تھاپی یا جوار دے ناڑ بلیندن۔ اُتھاں بالن کیتے کاٹھی گولن عذاب
ء۔ اتھاں ساڈے کول بالن کیتے اتلی کاٹھی ء جو اساں جنگل کوں آپنی گندی، رلی، کھیس یا سوڑ وی آدھے
ہیں۔ ایندی کاٹھی نال اساں ٹلر بھاجی پکیندے ہیں، اندھارے ءِ چ ڈیکھن کیتے چانن کریندے ہیں اتے

سیالی راتاں ءِچ ایندی بھاہ دے سیک تے سمھدے ہیں۔ جتھ جنگل ساکوں پلیندے اُتھ اساں دی جنگل کوں سنبھیندے ہیں۔ مُون سُون ءِچ جڈاں گھاہ گوڈے گوڈے تھی کھڑ دِی ءِ اساں نیلپی دی پوجا کریندے ہیں۔ نیلپی دی پوجا توں پہلے اساں ایں گھاہ ءِچ ڈاتری نیں گھتیندے تے ناں ای ایندا کوئی پتر ٹرڑیندے ہیں۔

نَرمَدا دریا دے پیٹ تے جنگل دی جھولی ءِچ اے ھِ ساڈا جیون۔ اساں گیانا (دریا دا گاون) گا کے آپنڑے دیوی دیوتاواں دی پوجا کریندے ہیں۔ نوائی تے دِیوا سادے تہواراں تے وی اے ڈسیندے ہوئے جو اے دنیا کیویں بنی ہئی، کیویں انسان وجود ءِچ آیا ہاتے وڈے وڈے دریا کتھوں پھٹے ہن اساں گیانا گاندے ہیں۔ جیڑھا ایندے پیٹ ءِچ راندھے نَرمَدا اُوکوں سُکھ تے چین ڈیندے۔ کھارھی، موئینی، لگن، تکن، تمن تے پُرودے علاوہ ساڈے نَرمَدا دریا ءِچ بانوبان دیاں لاتعداد مچھیاں ہن۔ اساں اکثر مچھی کھاندے ہیں۔ ساڈے کول جیڑھے ایلے کوئی مہمان آن نکلدے ساکوں اے مچھی بہوں پکردی ءِ۔ اُتوں دریا آپنڑے نال مَٹ گھن آندے۔ ایں مَٹ دی تاہ دریا دے ڈُوہاں پاسوں ساڈے زمیناں ءِچ جمدی ویندی ءِ جیندی پاڑوں اساں سیالے ءِچ جوار تے مکئی دے نال نال کچریاں (خربوزہ) وی جمیندے ہیں۔

ساڈے بال ایں دریا دی مٹ تے کھیڈدے ہن، ایندے ءِچ تردے ہن تے ایندے ءِچ دھاندے ہن۔ ساڈا مال منی سارا سال ایں دریا دا پانی پیندے تے ایں عظیم دریا دا پانی نئیں مُکدا۔ ایں دریا دے پیٹ ءِچ اساں سُکھ چین نال پئے جیندے ہیں۔ اساں پیڑھی در پیڑھی اِتھ راندھے آندے ہیں۔ کیا ایں عظیم دریا تے ساڈا وی کوئی حق ھِ یا کوئیناں؟ کیا تُساں سرکاری لوک ساڈے ایں حق کوں منیندے وی ہوے یا کوئیناں؟

تساں شاہراں دے لوک وکھرے وکھرے گھراں ءِچ راندھے ہو۔ تساں ہِک بئے دے ڈُکھ سُکھ کوں نظر انداز کریندے ہو۔ اساں اِتھاں آپنڑے پِری پیاریاں نال ہِک خیش قبیلے تے کُنبے دی شکل ءِچ جیندے ہیں۔ اساں سارے رل کے ہکی ڈینہہ ءِچ آپنا مکان کھڑا چا کریندے ہیں، آپنڑے رَڑھیں دی گوڈی چا کریندے ہیں تے نال نال نِکا مُکا کوئی بیا کم آوے تاں اوکوں وی کیتی ویندے ہیں۔ گجرات ءِچ کوٹ ساڈے

کماں ءِچ ساڈا ابا نہہ بیل تھیسی ؟ کونڑ آن ساکوں سہی ڈیسی؟ کیا وڈے وڈے پتی دار ساڈے رَڑھیں ءِچ آن گوڈی کریسن تے ساڈے مکان آن اُسریسن؟

ساڈے کول شادی موت تے جیڑھا خرچہ آندے اُوندے ءِچ اساں سبھ آپنا آپنا حصہ ڈیندے ہیں۔ جے کڈاہیں کوئی لڑائی بھڑائی تھی ونجے تاں بنہاں وستیاں دے وڈ وڈیرے پر بینہہ پنچائت کر کے لڑائی بھڑائی مکیندن۔ اساں جے اِتھوں تھڈ تیج گئے تاں ساڈے شادیاں تے جنازیاں دا اِنتظام کونڑ کریسی؟ ساکوں بھڑ دیاں کوں کونڑ آنڑ چھڑ ویسی؟ اِتھاں جے کر ساڈے کول بیج ناں ہووے یا ساڈا ڈاندمَر پووے تاں ساڈے سکے سورے حق ہمسائے ساڈی اِمداد کریندن۔ گجرات ءِچ جے کر ہک سال مینہہ کنڑ نئیں پوندا تے ساڈے کول بیج مُک ویندے یا ساڈا ڈاندمَر پوندے تاں کونڑ آنڑ ساکوں بیج دے دانڑے ڈیسی تے کونڑ آن ساکوں ڈاند دی امداد ڈیسی؟ ساڈے دھیاں، ساڈے بھینڑیں تے ساڈے پئیاں دے وستیاں اِتھوں نیڑے ہن۔ ساڈے زالیں دے پیکے وستیاں وی اِتھوں نیڑے ہن۔ ساڈی وستی دیاں تریمتیں ساکوں تڑی لیندئین جو: "اساں آپنڑے پئیاں کوں چھوڑن کیتے تیار ہیں۔ اساں کہیں ایلے وی بیا پئے گول سگدیاں ہیں پر اساں بیاماء پئونیں گول سگدیاں۔ لہذا اساں کڈاہیں اے جھاہ ناں چھڑیسوں۔ گجرات ءِچ ساڈے تے کوئی اُونی پونی ڈھکدی ءِتاں اساں کیندے اگوں ونج آپنڑے ڈکھاں دی ارداس کریسوں؟ تُساں ساکوں بس دا کرایہ تاں نہ ڈیسو تے ناں ساکوں پچھاں پٹھنڑ دا انتظام کریسو۔ یا کریسو؟"

اِتھاں اساں کیویں آپنڑے اِنہاں وستیاں ءِچ یا بنہاں وستیاں توں امداد گھندے ہیں۔ ایندی وجہ اے ھِ جو اساں سارے ہکو کُجھ ہیں۔ ساڈی سانجھی جانڑ سُنجانڑ ھِ۔ اِتھاں بہوں تھوڑے لوک ہن جیڑھے بے زمین ہن۔ اکثر لوکاں کن آپنڑی بھوئیں ھِ پئی۔ کہیں کن کوئی بہوں وڈی جاگیر کوئینی۔ لیکن تھوڑی تھوڑی ہر کہیں دی آپنڑی آپنڑی بھوئیں ھِ پئی۔ اساں گجرات لگے گیوسے تاں اُتھاں پتی دار، بئیے اتے ڈوجھے وڈے وڈے زمین دار ساکوں کچل ڈیسن۔ اَج توں پنجتالی (45) سال پہلے گجرات دے انہاں وڈے زمینداراں اُتھوں دے آدی واساں توں انہاں دی بھوئیں گھن گدھی ہئی تے ہالی تئیں اوایویں کریندے آندن۔ اساں اُتھ اوپرے ہوسوں۔ ساکوں

اُتھوں دی ناں زبان آندی ھِ ناں اساں اُتھوں دے رِیت رواج چانڈے ہیں۔ چلنی سبھ اُنہاں دی ھِ۔ اساں جے کراے جھئیں رَڑھ واہی نیں کر سگدے جیندے کیتے وڈے مالی وسائل لُوڑھیندن تاں ساکوں آپنی بھوئیں گنھوچ رکھاونی پوسی تے ہولے ہولے او ساڈی بھوئیں وی گھن گھنسن۔ اے ساڈے پیُو ڈاڈے دی بھوئیں ھِ۔ ساڈا ایندے تے حق ھِ۔ ساڈے ہتھوں جے کراے بھوئیں لگی گئی تاں ساڈے ہتھیں چھڑے کی بیلچے ای رَیہہ ویسن۔ بیا کجھ نئیں بچنا۔

اساں ایں وستی دے جموڑ ہیں۔ اِتھ ساڈے ناڑے پوُرے پئین۔ اے ایویں ھِ جیویں اساں ایں بھوئیں چوں پھٹے ہسے۔ ساڈی وستی دے دیوی دیوتا وی اِتھاوں دے ہن۔ ساڈے پیُو ڈاڈیاں دے یادگار پتھر وی اِتھائیں ہن۔ اساں کالورانو، راجہ فن ٹواتے اِندی راجہ دی پوجا کریندے ہیں۔ اساں آئیکھاداتے کھیڑو بائی دی پرستش وی کریندے ہیں۔ ساڈی مہادیوی رانی کاجل ھِ۔ رانی کاجل، کُمبائی تے کُنڈو رانو دی پہاڑی اِتھائیں متھواڑ ءِچ ھِ۔ جے کر اِنہاں سبھ کوں اساں اِتھائیں چھوڑ ونجوں تاں اساں نویں دیوی دیوتا کتھوں اَنٹسوں؟ پرے پرے کن لوک اتھاں ساڈے کول اِندل، دِیواسا تے دِیوالی دے تہواراں تے آندن۔ بھنگوریا دے تہوار تے ساڈے گبھرُو آپنے جیون ساتھی چُنڈن۔ گجرات ءِچ ساڈے کول کون آسی؟

تساں ساکوں گجرات ءِچ زمیناں گھنڈ دا آدھے ہو۔ تساں آدھے ہو ساڈے اگوان ساکوں بکھائی کھڑن تے ساکوں انہاں دی آکھے نئیں لگنا چاہیدا۔ سئیں! اساں آپنے جنگل، دریا، مال منی تے بھوئیں دے آکھے لگے کھڑے ہیں۔ ایہوای ہن جیڑھے ساکوں گمراہ کیتی کھڑن۔

تساں ساکوں گجرات ءِچ زمین گھنڈ دا آدھے ہو۔ تساں ساکوں معاوضہ گھنڈ دا آدھے ہو۔ ساکوں سرکار کت دا معاوضہ پئی ڈیندی ھِ؟ ساڈی بھوئیں دا؟ ساڈے رَڑھیں دا؟ ساڈے رَڑھیں دے نال لگدے وَنڈ بوٹیاں دا؟ لیکن اساں چھڑے اِنہاں نال نیں راندھے۔ کیا تساں ساکوں ساڈے جنگل دا معاوضہ ڈیسو؟ ساکوں ساڈے کانباں کانہیں، بانس، امبر، ٹینڈو، سالائی، مَہوا، انجن، پلاش تے ہنہاں بے شمار وَنّ بوٹیاں دا کیا معاوضہ ڈیسو؟ یا کیا تساں ساکوں ساڈے عظیم فرمد اور یا تے ایندے پانی، ایندے مچھیاں، ایندی منّ تے جمن

آلیاں سبزیاں تے ایندی کندھی تے راہن ڈیاں چُساں دا معاوضہ ڈیسو؟ ایندا کیا مُل لیسو؟ ساڈے مال منی تے گھاہ پٹھے کیتے ایں دریا دا پانی بہوں ضروری ھِ۔ کیا تساں ساکوں ایندے پانی دا معاوضہ ڈیسو؟ تساں ساڈی بھوئیں دا معاوضہ کیویں طے کریسو؟ اساں اے بھوئیں مُل ناہی گِدھی۔ ساڈے وڈ وڈیریاں ایں بھوئیں توں جنگل صاف کر کے ایکوں رہاون شروع کیتا ہا۔ کیا قیمت ہوسی ایں بھوئیں دی؟ ساڈے خیش قبیلے ءِ چ باہمی امداد تے ساڈے دیوی دیوتاواں دا تساں کیا مُل پئے سُچیندے ہو؟ ساڈے تل وطنی جیون دا کیا مُل پیسو؟

تساں ساکوں گجرات ونجن دا آدھے ہو جو ساڈی حالت اُتھاں سُدھر ویسی۔ اُتھاں سکول ہوسن تے ساڈے بال تعلیم حاصل کریسن۔ اُتھاں سڑکاں ہوسن تے سفر کرن ءِ چ سوکھ ہوسی۔ اُتھاں بجلی ہوسی۔ اتے اُتھاں جے کر اساں بیمار تھیسوں ساڈا علاج کرن کیتے ڈاکٹر ہوسن۔ اساں اے آدھے ہیں جو ساکوں انہاں ساریاں شئیں دی وی لوڑ ءِ۔ پر اساں اے ساریاں شئیں آپنی وستی ءِ چ منگدے ہیں۔ ساڈے تریمتیں کوں فجر نال اُٹھی کے اَن پیہونا پوندے۔ ساڈے کول جے کر بجلی آگئی تاں اٹا مِل توں گھِن سنگسوں۔ جے کر ساڈے کول گھیڑن آلے نلکے (ہینڈ پمپ) لگ ونجن تاں اساں مُون سُون ءِ چ دریا دا پانی ناں پیئسوں۔ جے کر ساڈے کول سکول ہووے تاں ساڈے بال وی تعلیم حاصل کریسن۔ جے کر ساڈے کول بجلی ہووے تاں اساں سیالے ءِ چ وی دریا دا پانی چھِک کے فصلاں گڈ سگدے ہیں۔

پر تساں ساکوں اے شئیں ساڈے پُرانیاں وستیاں ءِ چ کیوں نوھے ڈیندے۔ آزادی گِدھے ساکوں پنجتالی (45) سال تھی گئین۔ ہالی تئیں اے سہولتاں تساں ساکوں کیوں نئیں ڈیتیاں؟ ساکوں انہاں شئیں کیتے گجرات کیوں ونجنا پوندے۔ ساڈے بنہاں وستیاں دے سکے سورے سارا سارا سال سُورت تے ناؤسری ونج تے پورھا مزدوری کریندن۔ اُنہاں دے بالاں کوں اُتھاں تعلیم کیوں نئیں ڈِتی ویندی؟ کیا اُنہاں کوں اُتھاں بجلی ملدی ھِ؟ او اُچے اُچے بنگلے ماڑیاں اُسریندن تے آپ سڑک دے نال کُھلے اسمان تلے ننگی بھوئیں تے سُمھدن۔ آدی واساں دی ہر جھاہ ایہا حالت تھیندی پئی ءِ۔ ساڈے کول سرکار کوئی گالھ نئیں پُچھدی، کوئی مشورہ نئیں گھندی۔ تساں بھوپال، احمد آباد تے دہلی بہہ کے ساڈی موت حیاتی دے فیصلے چِتر سٹیندے ہو۔ کیا تساں

اے سُچیندے ہو جو اساں آدی واس کا شتکار انسان ای نیں؟ ....

اساں آپنے تھڈ یجن ڈے خلاف بھڑ دے پئے ہیں لیکن او لوک جیڑھے اتھوں لڈ ونجن ڈ کیتے تیار تھئین اُنہاں کوں وی زبردستی گجرات ءِچ آباد کیتا ویندا پئے۔ اَج تئیں تساں ساکوں مدھیا پردیش ءِچ زمین دا ہک اِنچ وی نئیں ڈِکھانگے۔ تساں ساکوں اے آدھے ہو جو اِتھاں پالیسی اِتلی چنگی نئیں جتلی چنگی پالیسی گجرات ءِچ ھِ۔ کیا اساں مدھیا پردیش دے وسنیک ہیں یا گجرات دے؟

اساں اے سمجھیندے ہیں جو ایں مسئلے تے تساں آپنے طریقے نال سُچیسو تے آپنے طریقے نال فیصلہ ڈیسو۔ نویں وزیر اعلیٰ ہوون پاروں اساں اے معاملہ تہاڈے اگوں رکھ ڈِتے۔ اساں آپنے اجتماعی فیصلے تے وی پُج گئے ہیں۔ مدھیا پردیش ءِچ پہلی واری سیلاب آسی تے ساڈی وستی بُڈ ویسی۔ اساں سارے آدی واس آپنی وستی جل سندھی ءِچ بُڈ کے مرُ ویسوں۔ گجرات ءِچ بھوئیں ساکوں منظور کوئینی۔ تہاڈا معاوضہ وی ساکوں منظور کوئینی۔ اساں نرمدا دے پیٹ چُوں جائے ہاسے۔ ساکوں ایندی جھولی ءِچ مرنڑ توں کوئی ڈِر نئیں لگدا۔ تساں بس ہُنڑ ڈِیہدے رَواہے۔ گجرات ہُنڑ پانی ڈے دروازے بند کر ڈِتن۔ مُون سُون توں پہلے ہُنالے ءِچ ای ساڈی وستی پانی نال بھر تیج ویسی تے اساں ایں پانی ءِچ بُڈ کے مرویسوں۔

اساں بُڈ مرسوں پر اِتھوں ناں ہلسوں۔

47
45
1992

سرائیکی رگ وید

''کاں وسوں دا پکھی اے'' (اشولال)

پروفیسر محمد خان ملغانی، تونسہ شریف

انسان دا انسان نال پہلا ملاپ پہلی وسوں بنڑی۔ پہلی وسوں انسان دی پہلی ایجاد ءِ۔ ہُن تائیں
زمین تیں معلوم بہوں قدیم تہذیبیں وچ ہک قدیم تیں عظیم تہذیب سندھ وادی دی تہذیب ءِ۔ سندھ وادی دی
تہذیب سندھو دریا دے سرتوں پاندے واہن نال بجیو کھیو راہن آلے لوکیں دی تہذیب تیں معاشرت دے
ناں نال منسوب ءِ۔ سندھ دریا، وقت دے نال نال اپڑاں واہن تیں رخ بدلیندا رہیا۔ وہن دے بدلن نال شہر
تیں شہریں ءِ چ راہن آلے لوک وسدے تیں اُجڑدے رہے۔ ڈوجھے لفظیں، چ سندھو دریا تیں ایندیاں نئیں
لوکیں کوں رزق ڈیندے رہے تیں لوک ایندا رزق بنڑدے رہے۔ ڈے گھن دے ایں رشتے ءِ چ لوکیں دی
سندھو نال محبت قائم رہی تیں سندھ دریا دا لوکیں نال لاڈ پیار ٹردا رہیا۔ ہُن تک آثارِ قدیمہ دے ماہرین دی ہول
پھول دے نتیجے ءِ چ موہنجوداڑو تیں ہڑپہ دے علاوہ ترییہہ پُرانے شہر معلوم کر گھدے گئین۔ ایویں لگدے سندھ
وادی ءِ چ نامعلوم شہریں دی تعداد ہالی تک بہوں زیادہ ءِ۔ سندھو واہندا رہیا۔ شہر وسدے رہے شہر اُجڑدے رہے
تیں شہریں تیں شہر اُسردے رہے گالھ خالی سندھو دے واہن، لوکیں دے وسن، اُجڑن تیں ول وسن دی نئیں۔ وسن
اُجڑن تیں ول وسن دے ایں عمل ءِ چ ہک کہانی لکھیندی رہی تیں اے کہانی اج تک لکھیندی آندی اے۔ اے
کہانی سندھو وادی دی کہانی اے جیرھی بہوں پرانی ءِ۔ ایں پرانی کہانی ءِ چ جتھاں سوکھ، رج تیں سونڑھپ دا
اظہار ءِ اُتھاں ایں چھکدی، مہکدی، سوہنی تیں رجی وسوں کوں باہر تیں پریں پریں دے لوک ہرویلے نظر رکھدے
رہے، حملے کریندے رہے۔ شہر تیں وسوں اُجڑیندے رہے۔ اے عمل تاریخی معلومات دے مطابق تقریباً چار
ہزار سال پہلے شروع تھیا تیں حالی تک جاری ءِ۔ ایں عمل ءِ چ سندھ وادی تک دے اصل تیں قدیم واسی جیرھے
ہن گئین گرداب ءِ چ آ گئین۔ ایں ھنوالی ءِ چ مُنڈھ قدیم دے واسیں دے پڑپوترے خشکی ءِ چ ونگو وانڑیں تیں

پکھی واسیں دے رنگ ءچ لمیں کنیں اُبھے تیں اُبھے کنیں لمے، کہیں ویلے کتھائیں، کہیں ویلے کتھائیں، سندھو دے بُھلیو کھیو کڑی لاتے رات گذریندن ول ٹُر پوندن ونگو وانڑیں تیں پکھی واسیں دے بال کانیں تیں بُھتیں دیاں بھر کڑیاں بنڑاتیں کھیڈ دن۔ سندھ وادی دے قدیم واسیں دے کُجھ پڑ پوتڑے سندھ دریاءچ (پانی ءچ) ماچھیں کیہلیں، شخیں تیں مہانڑیں دے ناں نال اُبھے کنیں لمے تیں لمے کنیں اُبھے دواپڑیں ڈُکھ سُکھ دیں بیڑیں ءچ ٹھلدے رہ ویندن۔ ایں مستقل گرداب ءچ بھوندے قدیمی وسُوانڑیں کُوں فتح کرنڑ آلیں، رگ وید لکھی۔ جیرھی ایں دھرتی تیں لکھی ونجنڑ آلی پہلی کتاب ءِ جیند ے ءچ یُدھ مہایُدھ دیاں کئی داستاناں منظوم کیتاں گئین تیں کئی یُدھ سُورماتیں انہی دے جنگی کارنامے ڈِسیے گئین۔ جیرھے انہاں معصوم تیں امن پسند سندھ وادی دے سٹیکاں کوں قتل کرنڑ واسطے اُجاڑن کیتے تیں دربدر کرنڑ کیتے انجام ڈِتے گئے ہائن۔ رگ وید دے مطابق دھرم دا بُنیادی تیں پہلا اصول وی یدھی فلسفہ بنڑیا۔ اُچے جھکے دے تصور دی بُنیاد تیں ذات پات دا معاشرتی نظم بنڑیا۔ انسانی سماج واسطے پوتر پاپی، پاک پلیت دے تصور تے منہی سماجی قدراں تیں معیار بنڑائے گئین۔ رگ وید دے مطابق، انہیں قدریں کوں مذہبی غلاف پواتے لوکیں تیں مسلط کیتا گیا۔ جیندا مقصد سندھ وادی دے قدیمی تیں اصل لوکیں کوں بے عزت تیں بے حیثیت کرنڑ ہا۔ اے قدیمی لوک سندھی تیں سرائیکی لوکیں دے ڈاڈے پر ڈاڈڑے ہائن جیرھے ویدک فلسفہ تیں سورمائیں دا نشانہ بنڑے۔

اشولال سندھ وادی دا سوچیت تیں سجاک لعل ءِ جیں سندھی وادی دی تاریخ، تاریخی عمل تیں تاریخی جبر دا گہرا مطالبہ کیتے۔ اشولال، سندھی وادی دے حالات تیں گہری نظر رکھدے۔ کل تیں اج دے سرائیکی وسیب دی تہذیب تیں ڈُکھ سُکھ کوں اپڑیں شاعری دا موضوع نبڑیندے ایں عمل ءچ اشولال دے ترا ے شعری مجموعے سامڑیں آئین۔ ہر مجموعہ نویں تجربے، رنگ تیں انگ ڈھنگ نال پیش کیتا گیے۔ ''کاں وسوں دا پکھی اے'' ءچ سندھ وادی دیں جاہیں تیں وُسنڑ آلے لوکیں دا تذکرہ اپڑیں مشاہدے تیں تجربے نال نظم کیتے۔ سندھ وادی دے متعلق اردو ءچ سئیں سبط حسن ''پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء'' ابنِ حنیف دی کتاب ''سات دریاؤں کی سرزمین'' تیں یحییٰ امجد دی تصنیف ''تاریخِ پاکستان قدیم تیں جدید دور'' دے علاوہ بہوں ساریاں کتاباں لکھیاں

گئین۔ تیں سرائیکی نثر ءچ ''پیت دے پندھ'' تیں ''امر کہانی'' دے علاوہ کتاباں موجود ہن۔ اشو لال دا نویکلا رول اے بنڑدے جو سرائیکی شاعری ءچ سرائیکی سماج تیں تہذیب دا' اُڈیلیں دے ذریعے اظہار کیتا گئے۔ ات واسطے ''کاں وسوں دا پکھی اے'' کوں سرائیکی رگ وید آکھنڑ بے جا نہ ہوسی۔ پر سرائیکی رگ وید کوں ''رگ وید'' نال مشابہت ایں نئیں ڈتی ونج سگدی جو ایندے ءچ کہیں یُدھ تیں مہایُدھ دا تذکرہ نئیں کہیں اُچے جھکے دا فلسفہ نئیں' نہ ای پوتر پاپی یا پاک پلیت دا کوئی روحانی یا دیوتائی تصور ء۔

سرائیکی رگ وید آرائی سماج تیں آرین ویدک فلسفہ زندگی توں پہلے تیں بعد سندھ وادی دے وسنیکاں دے تہذیبی تیں معاشرتی رشتے کوں جوڑن تیں ہک دارا اونویں وسنڑ دی خواہش اے جیندی تصویر اشو لال سندھ وادی دی بر' وسوں تیں چھاں تے بہہ تے بھرا نویں نال حال گال کرتے پیش کریندے۔ اونویں تاں اشو لال دی ساری شاعری ول وسنڑ دے خواب تیں خواہش دا ارتقائی سفر ءِ۔ اے سفر سندھ دی منڑ تیں راہنڑ آلے سوجھوان دا سفر ءِ جیندا مقصد منڈھ قدیم توں لاتے اج تائیں سرائیکی لوکیں دی سُنجانڑ ظاہر کرنڑ ءِ۔ ایندی ابتدء مُرلی دے بغیر چھانگاں چھیڑن آلے چھڑ ودی ءِ جیر ھا مرلی دے بغیر گائیں دے من ءچ اینویں وسدے جیویں مرلی نال گویندا۔ ڈوجھی پوڑی تیں اشو لال کوجھے من تیں کوہترے ویڑھے کوں سُتھرا ڈیکھنڑ کیتے گوتم نال ہمدرد جھیڑا جھیڑ گھندے تیں خواہش کریندے متاں کڈاہیں ویڑھا سُتھرا تھیندا ہووے۔ ترجھی پوڑی تیں اشو لال دے من دی خواہش واضح تیں نشابر نظر آندی اے۔ جیندا اظہار ''کاں وسوں دے پکھی اے'' ءچ ملدے۔ خواہش پوری کرنڑ دے ایں عمل ءچ سندھ وادی سرائیکی ڈیس دیں جھوکیں' کھوہیں' ٹبڑیں' روہڑیں' ٹھیڑیں' ڈاہریں' تھلیں' چترانگیں' ماڑیں' مندریں' مسیتیں' جھگیں ہر جاہ نظر آندے۔

ایں خواب کوں پورا ڈیکھن کیتے اشو لال سندھ وادی تیں سرائیکی ڈیس دی ہر وسوں ءچ ونج تے بیریں' جالیں' ٹولھیں' پپل' بوہڑیں' بوئی لانڑیں دی چھاں تیں بہہ تے ایں دھرتی دے سیانڑیں تیں سوجھوانیں دیں اکھریں تیں اکھانڑیں کوں پڑھ تے اج دے سُجاک تیں سوچیت نوجوانیں نال رشتہ تیں سنگ جوڑیندے۔ سنگ اینویں تاں نئیں بنڑدا۔ سنگ ءچ ہک سچ دا رنگ ہوندے۔ سنگ ہک ساتھ ہوندے سخی حسین دے ساتھ

وانگوں۔ سنگ دے رشتے ءچ ڈکھ سکھ سانجھے ہوندن بر سنگتی دی گالھ سبھ دی ہوندی ءِ۔ سنگ دا اندر باہر ظاہر باطن سنگ دا ہوندے' کاں وسوں دا پکھی اے'' ءچ اشولال ہر سنگتی دا حال ڈیندے۔ ہک ہک سنگتی دا حال' اوندی سنجاڑ تیں اوندی وسوں دا حال ڈیندے۔ اشولال دے سارے سنگتی سرائیکی رگ وید دے کردار ہن جیرھے اشولال دے چودھارا اینویں لگدن جیویں چندر پڑ پائی کھڑا ہووے۔ چندر دا پڑ پاون وسوئے دی خبر ہوندی ءِ۔ ''کاں وسوں دا پکھی اے'' ءچ سندھ وادی دیاں مختلف اُڈیلاں پیش کریندے۔ ٹیکسلا توں مونجودڑو تک سندھو دے سُجیو کھیو لوکیں دی تہذیب دے متعلق سونڑھیں انداز ءچ ذکر کیتا گئے۔ ایں تذکرے دا سونڑھپ اے ہے جو ہر اُڈیل ءچ اتھودے لوکیں دی تہذیب دا تاریخی تعلق حال نال بہوں سونڑھیں انداز ءچ ڈسیا گئے۔

جینویں جیندی وَسوں اے

اونویں اُوند قصہ اے

ایں قصے ءچ کُل تیں اَج دے رشتے کوں اَشولال سمے تیں بندے دے درمیان نامُکنڑ آلا رشتہ ظاہر کریندے' جیڑا پہلے ہئی اوہو پہلے ہے۔

سب سمے سمے دی سادھنا اے کہیں سادھ اگوں
ویلا لنگھدا نئیں 'بندے نال ہمیشاں ہوندا اے
کوئی کل ہئی جیڑا اپنڑے نانویں گذریا نئیں
کوئی اَج اے جیندا روز جھلارا پوندا اے

جیویں جیندی وسوں اے' اونویں اوند اقصہ اے' دی بنیاد تیں اشولال ہر وسوں دی گالھ کریندے۔ ہر وسوں دے اوکھ سوکھ خوشیاں تیں خواہشاں اوں وسوں دے لہجے تیں سوچ دے مطابق کریندے'' کاں وسوں دا پکھی اے'' اِچ سندھ وادی دے مختلف علاقیں دیاں اُڈیلاں لکھیاں گئین۔ ساریں اڈیلیں دا ذکر ممکن نئیں۔ دمان' تھل' ملتان تیں روہی دیں اُڈیلیں' بارے اشولال جیویں ذکر کریندے انہیں دے بارے مختصر طور تیں تبصرہ

پیش کیتا ویندے۔ دمان ء چ لوکیں دی گذران وسوئے نال جڑی ہوئی اے۔ جیرھی کڈاہیں یقینی نئیں ہوں
اُمیداں آساں وسوئے نال جڑیاں ہویاں ہوندین۔ وسوئے دے تھیون تیں ناں تھیون تیں خیر کریں خیر کریں
دے لفظ ہر وسنیک دے زبان تیں ہوندن۔ بے یقینی، خوف دے درمیان اُمید بنڑدی اے۔ ہوا دے رُخ
پکھیں دا آنون ونجن وسوں تھیون یا نہ تھیون دا اظہار بنڑدے

کیڑھا پُچھ ڈیوے کونجاں ویندیاں توں
کڈاں مُلک دمان دا وَسنا اے

مینہہ وُسیا تاں چھمکاں مار وَسیا
نئیں وُڑھی تاں پاڑے مار وُڑھی
بند بھریا تاں نا ہردا وات بھریا
چھاں ڈھہی تاں بوچھناں چھنب ڈھی
کیویں سمیاں سنگھڑ جمیاں دے
ڈُکھ پیریں وانگوں جُھر کھڑدن

سندھو دریا دا پواڈھی پاسا تیں رتے چنانہاں دی پچھاڈھی بھرو چکار، گڑھ مہاراجہ توں بصیرے تک تھل
ای تھل اے۔ کل دے تھل دا تاٹا پیٹا اج دے تل توں بہوں زیادہ ہئی۔ ریت دے بیلے، بجھ دا سیک اوکھی گذران
اتھوں دے وسنیکاں کوں اُوجھوں باٹ کیتی رکھیے۔ لئی، لانٹریں، جالیں تیں ٹوبھیں دی ساول تیں چھاں لوکیں دی
وسوں بنڑدی رہی۔ ایندے نال بزرگیں (عنایت شاہ، لال عیسن (کروڑ) دین پناہ دی چھاں، تھل دے
وسنیکاں، مال، زنانیں پکھیں واسطے ساہی کڈھن دیاں جاہیں بنڑیاں تیں لوکیں دا انداز پکھی واس بنڑیا۔ پکھی
واسیں دیاں رتیاں، رسماں، چالوں، منوتیاں ہک وکھرے انداز، چ پیریں فقیریں نال جڑیاں ہویاں نظر آندین

جیند اظہار اشولال پکھی واس بنڑ تے ایں کریندے۔

پکھی واساں نال ہمیشاں ثوں
اے ویلا روز دُعا ہوندا
انہاں پھُل درپھُل تھئے لانڑیاں دے
رِچھوں تھل آباد سدا ہوندا
نوراتا ڈِے تے صاحب دا
کُلیاں اپنڑے مونڈھے چا وَگدے
انہاں رِلیہاں وِچوں رِلیہاں دے
من اپنڑے کوں سمجھا وَگدے
سُکھ ڈِے کے اپنڑے ونڈے دا۔
ہر حال اگوں خوش راہندے ہِن
بھانویں ہارن وی 'اُٹھ سئیں دا ہے
بھانویں رِجتن وی اُٹھ سائیں دا ہے

انہاں ثُولیہاں کوں انہاں جالیں کوں
کوئی کملا سبھتی وَدا چمُدا ہے

تھل دیں سنگتیں، پیریں فقریں دا ذکر کریندیں ہوئیں پٹھانڑے خان، مَنصُور ملنگی تیں ریشماں کوں وسارڈِتے۔ ساکوں نئیں پتہ اشولال ایں وسارے دا اُتارا کیویں کریسی۔

ساہ تیں ساہ، کندھ تیں کندھ، کوٹ تیں کوٹ، قلعے تیں قلعہ، غستان تیں غستان، ملتان تیں ملتان۔ کئی

زمانے آئے کئی زمانے گئے، کئی حاکم اے کئی حاکم گئے۔ ملتان دے محکوم وسدے رہے۔ وسوں قائم رہی تیں قائم دائم رہی۔ وسوں وسدی پئی اے۔ جالیں پیلھوں ڈیندیاں رہیاں، پیلھوں بیر بڑیے بیریں جھر دیاں رہیاں بیریں امب کریے۔ دم بہاؤالحق دانعرہ اینویں موجوداے جینویں صدائے کُن فیکون۔ اشولال ملتان دی اُڈیل چ ایندا ذکر کریندیں ہوئیں آہدے:

کتنے حاکم آئے سُبھاگا
کتنے حاکم گئے سُبھاگا
ہک شہر وِچوں ہک شہر بیا
نواں روز ڈکھالی ڈیندا ہے
نہ وسوں پرانی ہوندی اے
نہ لوک پرانے ہوندے ہن

سئیں دریانویں دی سرزمین روہی چولستان، جتھاں ہاکڑا سرسوتی ویندیں ویندیں ریت تھی گئین۔ سندھ دریا رُخ موڑ گئے موسم زس گئین، شہر ٹھیڑ تھی گئین۔ میل ہا میل تائیں ٹھیکریں دی رُتول نظر دی اے۔ جنگل مُک گئین، زنا ورلک گئین، ٹوبھے سُک گئین۔ کڈاھیں وس پوونے تاں پوری طاقت تین سوئرھپ نال نظر آندی اے۔ اشولال ایں سُنج بر پُر وحشت روہی دی پہلے دی وسوں تیں، ول وسن داذکر روہی دی اُڈیل کریندے ہوئیں آہدے:

کتھاں سیت گئے گھا ساوے دے
کتھاں ہک اپنے پکڑ تج گئے
ساڈیاں اکھیں وی مُندرتج گیاں

ساڈے دریا وی مُندریج گئے
اے بگلیاں یار ڈراوڑ دیاں
ساکوں ڈیکھ کے اینویں لگدا اے
جینویں ہُنٹیں ہُنٹیں کوئی ویندا پئے
جیویں ہُنٹیں ہُنٹیں کوئی ول آسی

نانواں نظم دا پوکھوں ہوندے

(خالد اقبال دی شاعری بارے)

صابر چشتی

''شاعری کیا اے؟ ایندا بندے دے حقیقی مسائل نال کتنا تعلق اے؟ کیا شاعری محض لفظیں دی کھیڈ اے؟ ایہو جھیں بہوں سارے سوال ہن جیڑھے بندے دے ذہن اچ آندن جیڑھے اوشاعری یا آرٹ دے بارے سوچیندے۔ کیونجو بظاہر جیون دا جیڑھا عام درتارا اے، بندے دے جیڑھے عام سکھ ہن، اوندیاں جیڑھیاں عام خشیاں ہن، جیڑھیاں چیزاں اونکوں آرام ڈیندین، انہیں دا تاں کوئی سمبندھ شاعری نال نئیں بنڈا۔ (1)''

''ہک سائنسدان، ٹیچر، ڈاکٹر، مستری تے کاریگر دی سمجھ آندی اے جو اوسوسائٹی اچ کوئی نہ کوئی مفید کم کریندے، جیندے نتیجے اچ ساکوں سکھ ملدے۔ ہک کاریگر پلنگ بنیندے تا نجوارات کوں ساکوں چنگی نندر آوے۔ ہک سائنسدان ریڈیو ایجاد کریندے تا نجو ساکوں باقی دنیا دیاں خبراں ملن، پلنگ آرام دہ ہوونا چاہیدا اے تا نجوں ساکوں سوکھ ملے، پر پلنگ دے خوبصورت ہوون دا بظاہر ساڈی نندر نال کوئی تعلق نئیں۔۔۔۔ تاں وت اساں شیں دے بہتر استعمال دے نال نال انہیں کوں سوہنا وی ڈیکھن چاہندے ہیں آخر کیوں۔۔۔؟ اے ہک انجھیاں سوال اے جیندا اساکوں کنوں کوئی جواب کوئیں۔ اے فراپرا آرٹ دا مسئلہ اے۔ سُنھپ صرف تے صرف بندے دی لوڑ اے۔ منجھ کوں تاں ایں گالھ دی ضرورت نہیں جو اوندی بندر کتنی سوہنی یا گھوڑے دے سنھ کتنے سوہنے ہن، اے گھوڑے دا مسئلہ وی نئیں، پر اے بندے دا مسئلہ اے جو اونکوں تن کجن کیتے صرف کپڑا ضرورت نئیں، کپڑے دا سوہنا، ہوون تے چنگا سیتا ہویا ہوون وی اوندا مسئلہ اے۔ (2)''

نوٹ: اے مضمون ادبی ثقافتی تنظیم ''چوپال'' لعل عیسن کروڑ دے ہک کٹھ اچ پڑھیا گیا

اینویں محسوس تھیندے جیویں جو ہر'' بندے دے اندر ہک پیا بندہ وی موجود اے جیہڑا ساں ہر وقت پیلھے بندے کنوں وکھریاں ہن۔ او ڈوجھا بندہ جیہڑا حالیا ہوئے جیہڑے اُتے اساں اکثر توجہ نئیں کریندے شاعری یا آرٹ اوں Neglected بندے دا مسئلہ اے' دنیا دے سارے فنون لطیفہ موسیقی' مصوری یا شاعری وغیرہ اوں اندر دے بندے کوں سمجھن سانگے وجود اچ آئن۔ (3)''

پر'' جیویں کہیں سُٹھپ کوں ولا ڈِساون او کھا اے' اونویں شاعری وی ڈکھن دی ہیل وانگوں محسوس کرن آلی شئے ہے ایندے اور یجنل اظہار پچھوں ایکوں ولا پہہ کے سوچن' لکھن' سمجھن' سمجھاون دی حد اتھوں شروع تھیندی اے' جتھاں شئیں اپنے مروجہ معنیاں اتے انہاں دے عقائد اگوں ایں یقین نال وڈیاں تھیندین جو پانی ''کھاون'' نئیں ہتھوں ''پیون'' ہوندے۔۔۔۔ بلی ''بھونکدی'' نئیں جتے ''میانکدی'' اے۔۔۔۔۔ وغیرہ وغیرہ' اتے اتھاوں ای شاعری اچ فلسفے دی بے چینی شامل تھیندی اے (بھانویں جو فلسفی ہوون' انقلابی ہوون' صوفی ہوون کہیں شاعر نال اوندی شاعری توں ودھیک وصف ان)۔ (4)''

اینویں ای شاعری بارے لکھن یا الاون ممکن اے فالتو وقت اچ آندا ہووے یا'' اے سبھ گالھیں وی شاعری کنوں اونویں ای فالتو ہوون جینویں کتھائیں شاعری آپ فالتو اے۔ اصل گالھ تاں فالتو کنوں نجات اے۔(5)''

ہُن جتھوں تئیں آرٹ ادب تے خاص کر شاعری دے فالتو ہوون یا نہ ہوون دی گالھ اے تاں ایں بارے کوئی فتوی نئیں ڈتا ونج سکیندا۔ اونویں وی کہیں شئے دا وادھو یا فالتو ہوون Relative ہوندے اتے ایں Relativity اچوں اہم سوال'' کتنا'' یا'' کتنی'' دا ہے جو کتنی کوئی شے وادھو یا فالتو اے۔ شاعری تاں بس اتنا آکھن جوگی ہوندی اے۔

کتنی دا جے پتہ ہوندا

سبھ کجھ اتوں لتھا ہوندا۔ (6)

اصل اچ تاں آرٹ ادب تے خاص کر شاعری بارے وادھو یا فالتو ہوون آلی گالھ شاعری دی ہک

ہی رمز دا اشارہ کریندی اے' اتے اور مزہے ایندی مقصدیت تے مقام۔ جگ جہان دی کُلم تاریخ ڈسیندی اے
جو دنیا جہاں دیاں سبھے قوماں آپنے آرٹ ادب توں چھڑیاں متاثر ای نئیں تھیاں بھل بہوں ساریاں جاہیں
آرٹ ادب تے خاص کر شاعری آپنے مقامی وسیب دے نال نال لگدڑ وُسبیاں اچ بہوں وڈا اوٹا ندر اگھن آئن
اُج بھانویں جو ''ادب برائے ادب'' تے ''ادب برائے زندگی'' دیاں بحثاں وادھواتے پروتھیاں لگدین وت وی
''اساں شاعری دے مکمل شعوری ذمہ داری ہوونڑ دے نظریے تے یقین رکھیندے ہیں تا نجو او وسیبی بھر
تروڑ دے جدلیاتی عمل اچ آپنے وسیب تے اوندی مٹی نال ولا جُڑے تے اے کم یقیناً سیاسی ہوندے' شاعری
دے محض رمز تے معرفت کوں رد کریندئیں ہوئیں۔۔۔ایں توں مراد اے وی نئیں جو شاعری کوں ڈانگ سوٹا
کے انقلاب کیتا ونجے۔ جے لوکاں کوں چھڑا مشتعل کرنڑ داناں ای شاعری ہوندا تاں وت میڈے خیال اچ
شاعری کرنڑ دی کوئی لوڑ ناہی۔ کیونجو محض مندا کڈھ کے وی لوکاں کوں مشتعل کیتا ونج سگیندے۔ (7)''۔

شاعری کوں ڈانگ سوٹا نئیں ہوونا چہیدا' آلی گالھ شاعری دی اخلاقیات بارے ہے تے جتھاں وی
کہیں شئے دی اخلاقیات متھی ویسی' اُتھاں یقینی طور اوندی مقصدیت تے مقام وی ہر دو بھرو متھنا پوسی۔ پر سوال
اے ہے جو کیا واقعی ''شاعری اپنے اندر کوئی وڈا آدرش رکھدی اے یا کہیں بہوں وڈے مقصد کیتے شاعری کیتی
ویندی اے۔؟ تاں ایں گالھ دا حالی تئیں فیصلہ نئیں تھی سگیا۔ سارے سیانے ایں گالھ دے حق اچ کائنی جو شاعری
کوں کہیں مقصد دا حصہ ہوونا چہیدے۔ بہر حال جے کوئی شاعر اے سمجھدے جو اوندے اُتے کوئی بہوں وڈی ذمہ
داری ہے تاں وت ساکوں اوندے تے اوندے ایں مقصد نال کوئی غرض کائنی۔ جے او شاعری کنوں کوئی سیاسی کم
گھنن چاہندے تاں اوسدھا سادا سیاستدان کیوں نئیں بنڑ ویندا۔ کیا شاعری یا آرٹ بذاتِ خود کوئی مقصد
نئیں۔۔۔۔؟ بہر حال ایندے اُتے وی ساکوں اعتراض کرنڑ دی اے جیڈی لوڑ کائنی۔ کیوں جو آرٹ دا کم
جے بندے دے اندر دیاں گنڈھیں کھولنڑ اے تاں کوئی یقین کوئی بشارت تاں اوں ویلے وی موجود ہوندی اے
جیڈھے ویلے کوئی شاعری کریندا پیا ہوندے۔ سارا آرٹ ایں یقین تے بشارت داناں اے۔ ایندے پچھوں
اوندی طلب کتنی سچی اے۔ اینہا طلب ای شاعری دی پرکھ اے تے ایہا طلب ای شاعری دی لوڑ اے۔ (8)''

کہیں وسیب اچ کہیں شئے دی جتنی طلب تے لوڑ ہوسی' اوں توں ای اوندی اہمیت دا آنکڑا لایا ونج سکدے۔ ہُن بھانویں جو کجھ دوستاں دے زبانی آکھن موجب اَج سرائیکی اچ شاعری دا ویلا لڈ چکے تے ہُن نثر دا ویلا اے۔ پر میڈے خیال موجب سندھ وادی دیاں اجوکیاں تمام زباناں اچوں سرائیکی او واحد زبان ہے جیڑھی اجاں تئیں شاعری دی زبان اے' سرائیکی کوں نثر تھیون اچ کتنا ویلا لگدے' اے نثر لکھن والیاں دے بل تے ہے جو او نثر لکھن وچ کتنی حد تئیں سپھل تھیندن۔ اونویں دی چھڑا اے آکھ ڈیون جو کلھ شاعری دا ویلا ہا اج نثر دا ویلا ہے تے فجریں ریاضی (Math) دا ویلا ہوسی' بہوں بے معنی جیہیں گالھ ہے۔ اپنے دھیان اچ تاں ہر ویلا آرٹ دا ویلا اے تے ہر ویلا سائنس دا ویلا اے۔ سرائیکی وسیب دے ہک سیانے دے آکھنوں تاں ''اساں سرائیکی لوکیں تے 1818ء کنوں جیڑھا پیغمبری وقت شروع تھیا ہا او اجاں تائیں آپنی اصل روح' جوہر' مطابق پوری سنگینی اتے کھورھپ نال موجود ای موجود اے۔ اتے صفا اندر دا جھورا وی جھر دا پئے کہ اساڈے شعری ادب دا Pathos اساڈے اندر لے کرب (Agony) دی پدھری شاند ڈیندے' جیڑھا شعری رساؤ (Outflow) دی صورت نظام دے شہر آشوب کنوں شروع تھیا ہا' اوئیں عاشق بزدار دے ''قیدی تخت لہور دے'' اتے ایں قبیل دی ہئی شعری روایت دی صورت اجاں رِسدا' ترمدا اتے جھر دا پئے۔ (9)''

نویں سرائیکی شاعری اچ ''کھمبیاں کھمب کھنڈائے'' آلی کتاب ولوں وائیاں' کافیاں تے غزلاں دی ہک نویں وُنت ''جوگی فقیر'' دے ناں نال سامھنے آئی۔ پر ایں وجوگ وُنت اچوں اندروں جیڑھی کوئی بہوں گجھی رمز موجود ہئی' او اپنی بھرپوری نال ''پئی وگے ہک نیں'' آلی کتاب اچ ہک نویکلے سبھاؤ نال نظم تھیندی تے ہک نویں گالھ مہاڑ Dialogue دا در کھلیندی اے۔ جو

آکھ فقیرا

تیں جوڈھے

او ہولکھدا اجل

کھلن والی گالھ

لوکیں ویسی کھل۔ (10)

ایں کتاب اچ جتھاں کلاسیک اتے لوک شعری روایات خاص کر کافی تے دوہے دے روپ کوں نظم روپ اچ رلاون دا پندھ بھوگیا چاپدے، اتھاں اکثر نظمیں دے ڈھلدے پٹے اچ ''فقیر'' ۔۔۔۔ ''آ فقیر'' ۔۔۔۔ یا ''ڈیکھ فقیرا'' دے حوالے نال شاہ حسین دی کافی تے بابا فرید دے دوہے دی ریت کوں نویں نظم نال رلاون دا اہر چھڑی کہیں اٹکل تے فارم کوں نواں کرن دی حد تک نئیں بھل بابا فرید تے شاہ حسین دی صوفی روایت وی اگونہی تھیندی ڈسدی اے۔ ایندیاں مثالاں ''وڈیاں ہٹیاں'' ''سر بار ملامت'' ''کمک متوں گل پئے'' ''تیں کیا کھٹیا وٹیا'' ''آپنا بالن'' ''ہتھ کہیں دے چھانٹنا'' ''اساں ملامتی ودمیاں'' ''اروڑی دے گٹو'' ''چیر حیاں گنڈھاں'' ''اتے گجھیں'' ''عنوان آلیاں نظماں ہن، جہاں ولوں اے صوفی روایت اپنی پوری حیاتی نال اندھاری رات دے پندھ بھوگن سانگے ''پولے پیریں ٹردی'' اتے اگونہی تھیندی اے۔ اینویں ای ''ہک منٹ نئیں'' دے عنوان آلی چھیکڑی نظم جتھاں اپنی روایت نال ویسی ذمہ داری (Social Commitment) نبھاون دا جوہت کریندی اے اُتھاں اپنی لوک پتھاری دی ہِک سوجھل کویتا نال وی کلام کریندی ءِ اتے کتاب دا آندری ڈائیلاگ اپنے توڑکوں پُجدے تے ''کُھلن والی گالھ'' آپوں ای کھل پوندی اے۔۔۔۔۔

سئیں فریدا باجھ تیڈے کیا بنی
تھل تے روہی آئیں وسدی کئی کنی
نیئں تاں واہندی پئی ہے اُج وی ہک منٹ (11)

ہُن جتھوں تئیں خالد اقبال (جیڑھے ہُن جوگی فقیر نیں رہیے) دی نویں کتاب ''کھیڑ وچوں سونہہ'' دا تعلق ہے تاں ایں بارے کجھ گالھیں تاں کتاب اندروں ای چھپیل ہن۔ مثال طور کتاب دے فلیپ لکھن والیاں اچوں رفعت عباس، علی تنہا، ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر تے جاوید چانڈیو ہوراں دیاں ایں کتاب بارے چھپیل تنقیدی گالھیں کوں کنڈیتا کرن دا ساکوں کوئی حق نئیں۔ ایں توں وکھ کتاب دے اندروں چھیکڑ تے ''نتارا'' دے عنوان ہیٹھ رحمٰن فراز ہوراں خالد اقبال دی شاعری دا جواتت کڈھے، میڈا خیال ہے جو ایں کتاب دا تنقیدی ویورا

کریندیں ہوئیں اساکوں اے اتت تے نتاراوی چھیتے رکھنا پوسی۔

شاعری دی پرکھ بارے نصابی کلیہ تاں اے ہے جو پہلیے تاں ہر شعر تے ہر نظم دی باقاعدہ کاتھی کیتی ویندی اے یعنی علم عروض دے مطابق اوندا وزن کیتا ویندے۔ جے کوئی آنوھر نہ ہووے تے ہر شعر وزن تے پورا لاہندا ہووے تاں وت اوں نظم دے ہر شعر دی انج انج تشریح کیتی ویندی اے تے نظم دے مرکزی خیال دے نال نال اوندا خلاصہ وی تیار کیتا ویندے۔ ایں کیتے اُج سبھ توں اہم گالھ اے ہوندی اے جو ہر شعر دی تشریح کریندے ویلے اوں شعر دے مفہوم نال رلدے ملدے مفہوم آلے ہبوں سارے ہنہاں شاعراں دے شعر وی لکھے ویندن، جنہاں دا خاص مقصد تاں اے ہوندے جو اوں شعر دی حمایت اچ ہبوں سارے ہنے شعر وی ہن پئے، او کھبا نہیں پر لاشعوری طور تے ایں طراں دی پرکھ پڑچول اصل اچ اے فتویٰ ڈیندی اے جو اوں شاعر یا لکھاری دی اپنے نمر' لے نال سنگت نہ تاں ترٹی ہے تے نہ ای بتھی تھئی ہے بلکہ اے سنگت اوسدا سبھا گنٹھ بوٹی ہے جیکوں جتنی واری لپور یا دنجے' اتنا ای ڈھیر پھیرو دی تے ودھدی ہے۔

شاعری دی پرکھ بارے ہک بیا کلیہ اتے ڈاہ وی ہے جیڑھا نصابی نہ ہوندیں ہوئیں وی ہک مدت توں پوری دنیا اچ ورتیا ویندے۔ اتے اے ہے کہیں خاص شاعر دی شاعری دا ہبوں سارے ہنہاں شاعراں دی شاعری نال ٹکرا وا۔ بھانویں جو ایں طریقہ کار اچ وی کجھ اصول ضرور لاگو تھیندن۔ مثال طور کہیں خاص شاعر دی شاعری دا ٹکرا وا' چھڑا اوندے سینگے' وسیبی اتے ہکی زبان دے شاعراں دی شاعری نال ای کرایا ویندے اتے ایں طریقے نال اوں شاعر دی شاعری بارے ہک عمومی رویے دی اُسارتا کیتی ویندی اے جیندے نال اوں شاعر دے ڈاہ یا چھوٹا شاعر ہووڑ بارے ہک ہلکا جیہاں احساس جگایا ویندے۔ شاعری دی پرکھ پڑچول بارے ایں ڈاہ تے انکل اچ نصابی پرکھ دے متھے ڈھیر کھل ہوندی اے۔ بھلکہ جے کوئی پرکھ چاہوے تاں سبھے اصول ہک پاسے رکھ کر ایں آپنے اندر دے سوجھلے نال' نویں رستے وی لیک سہکدے۔ اتے ایہو ای پرکھ دا او طریقہ اے جنہاں شاعری دی طلب ای شاعری دی پرکھ ہٹ ویندی اے۔ ''کھیڑ وچوں سونہہ'' دا ویورا کرن کیتے اساکوں وی ایہو ڈھنگ اپنا ونا چاہیدے۔ سمجھ نہیں کیوں۔۔۔؟

جگ جہان دے سبھے وسیباں اچ ہک گالھ اے وی سانجھی ہے جو عموی طور بال جمن دے بادای اوندے گھر والے اپنے وسیبی، مذہبی تے ثقافتی سوبھ سبھاگ اتے سوچ وچار موجب بال دا انجھا ناں رکھدن، جنجھاں اوا ونگوں ڈیکھن چاہندے ہوندن۔ کجھ وسیباں اچ کنڑے پاتے ناں رکھیا ویندے اتے کتھاہیں ناں رکھن سانگے چٹھیاں وی پاتیاں ویندین۔ بہر حال بال دے ناں رکھن پچھوں اصل اچ ناں رکھن والے بندے دی کوئی ذاتی، گھریلو، وسیبی یا تہذیبی سِک، طلب تے خاہش، ہوندی ہر وبھر واے جیڑھی اوں بال راہیں پوری تھی گئی تاں بہوں چنگاں نہ تاں ہموں لوک ایہوای آہدن جو ''چکھ تے کوئی نئیں چڑھیندا۔۔۔۔'' اینویں ای ہر وسیب اچ ناں رکھن دی ہک بنی ریت وی ہے اے ناں عموی طور کہیں بندے دے اپنے گھر والیاں توں وکھ اوندے وسیب دے بنے کجھ سیانے سوڈھے رکھدن۔ اے ناں اپنے اندروں باہروں ہک پورے بندے دے ساری کردار دی جھال ڈیندا ہوندے۔ اتے جڈن وی کہیں وسیب اچ کہیں بندے دا اے ڈوجھا ناں (صفاتی ناں) پنے وہنجے تاں وت ساری حیاتی کیتے اوندی سنجان ہوں ناں نال ای تھیندی اے، اپنے سرائیکی وسیب اچ تلی، پھندھی، چڈھا، تلی، کڑکن، پنجوتھا، ٹوپا وغیرہ ایہو جئے ناں ہن۔ اساڈے وسیب اچ تاں بھیڈ بکری، گاں منجھ ڈاچی، گڈھیں گھوڑی توں وکھ بلی کتے تے کُکڑیں دے ناں وی رکھئے ویندن اتے اے ناں رکھن اچ پیلھا طریقہ گھٹ تے ڈوجھا ڈھیر ورتیا ویندے۔ اینویں ای کجھ لکھاری خاص کر شاعر لوک آپنے پیلھے ناں (ہلپن آلا) توں وکھ اپنی سنبھلوانی موجب اپنا ڈوجھا ناں وی رکھدن اتے آرٹ ادب دی دنیا اچ اپنے ہیں ڈوجھے ناں نال ای ڈھیر پچھانے ویندن۔ بندے دا پیلھا ناں ذاتی ہوندے اتے ڈوجھا ناں صفاتی، اتے جگ جہان اچ سارا جھیڑا ہیں ڈوجھے اتے صفاتی ناں دا ای ہے ''گوتم نال جھیڑا'' آلی پوری نظم ایں صفاتی ناں نال جھیڑے دی دروان ہے۔ اتے ایہوای او مقام تے ویلا ہے جتھاں کہیں نظم یا کتاب دا ناں رکھن اچ جتھاں ہک او کھ تھیندی اے، اتھاں کہیں شاعر دی اپنی اوں نظم یا کتاب نال ساری وابستگی دے نال نال اوں شاعر دی اپنے فن اتے فکر نال جوت دی کھل تے سامھنے آندی ہے۔

میڈے خیال اچ جڈن وی کوئی لکھاری آپنی کہیں لکھت (مضمون، کہانی، نظم، کتاب وغیرہ) کوں

کوئی خاص ناں ڈیندے تاں اوں ویلے اوندے سامھنے ہک گالھ بہوں نشابر ہوندی اے۔ اتے او ہوندی اے اوں لکھت دا عمومی مزاج، رویہ اتے وہیند۔ خاص کر نظم یا شاعری دی کتاب داناں رکھن ویلے شاعر دی کوشش ہوندی اے جو اوندا ناں ایجھاں رکھیا ونجے جیڑھا جو اوں نظم یا کتاب دے ساری مزاج، رویے اتے وہیند دی عمومی جھال ہر وبھر وڈیندا ہووے۔ شاعری دی سو (100) نظمیں آلی کتاب داناں گھٹو گھٹ پنجاہ (50) نظمیں دے مزاج موڈ اتے وہیند موجب ای رکھیا ویندے۔ ہن جے اساں اجو کے انڈین ادب دا جائزہ گھنوں تاں کتاباں دے ناں رکھن دے حوالے نال وڈی وڈائی کوئی ڈہا کا ہک نانواں دا ایجھا ہوسی جیڑھا اُتے بیان تھیل معیار تے پورا لاہسی۔ نہ تاں اکثر اناں تاں بغیر کہیں وجہ دے رکھئے ویندن۔ بس کتاب داناں رکھن دے پچھوں لکھاری دی ذاتی سک، خاہش دے نال نال اوندے کجھ چونویں سنگتیاں اتے دوستاں دی خواہش وی ہوندی ہے اور کجھ ناں اے جھئیں وی ہوندن جیڑھے بھانویں جو اوں نظم یا کتاب دے عمومی مزاج دی بھال نئیں ڈیندے دت وی انہاں نانواں اچ بہوں کجھ ہوندے۔ ایجھیاں نظماں یا کتاباں اپنے ناں پاروں کہیں وڈے ادب دی جھال ڈیندین، پر نظم یا کتاب پڑھی ونجے تاں وچوں سوائے ہِک ادھ شعر یا ڈو چار نظمیں دے کتاب دا مجموعی تاثر اونویں بندا اے جیڑھا اوندے ناں توں سامھنے آندے۔ ''کُہیڑ وچوں سونہہ'' وی ایہو جئیں ہک کتاب ہے۔ جے ایں کتاب کوں ڈھیر نجھاتے پڑھیا ونجے تاں کل انُو نجھا (49) نظمیں دی ایں کتاب اچ شامل مختلف نظمیں کوں اُنہاں دے عمومی مزاج اتے وہیند موجب ترائے پکھاں اچ رکھیا ونج سگیندے۔

پیلھا پکھ پریت دے نظمیں دا ہے جیندے اچ چمبے دی بوٹی، سرمئی بدل، دھپ دسمبر دی، مینگھ ملھار، چہبہ چاہت دا، خوشبو روکیاں رُکدی ناہیں، رُت ساون دی، ڈینہہ ملہاری، سمی، توں ہسیں، توں ٹُریں اتے مونجھ وغیرہ دے عنوان آلیاں نظماں رکھیاں ونج سگدین۔ پریت نظماں اچوں ہک بہوں سوہنی نظم کجھ ایں طراں ہے۔

خوشبو روکیاں رُکدی ناہیں
سوہنے ونڑ توں گھن کے
تیڈے ویہڑے تائیں

خوشبورو کیاں ڑکدی ناہیں

سمی پاوے گجرے

مہکن سوہنیاں باہیں

خوشبورو کیاں ڑکدی ناہیں

کوڑی کوڑ دھتوری

راندھی کوڑیاں تائیں

خوشبورو کیاں ڑکدی ناہیں

اساں کہیں دے لیکھے

بُرے ناہیں سائیں

خوشبورو کیاں ڑکدی ناہیں۔ (12)

کتاب دا ڈوجھا پکھ شاعر دے ذاتی تعلق بارے لکھیل نظمیں دا ہے جیڑھیاں اپنے مزاج ولوں Animism دی جھال وی ڈیندین۔ ایں پکھ اچ عاشق بزدار سانگے آبائی گھر کیتے ہک نظم، امڑی، منشی احمد بخش سانگے، آغا صفی اللہ، استاد فدا حسین گاڈی (مرحوم) تے محمود نظامی سانگے آلیاں نظماں شامل کیتیاں ونج سبکدین۔ محمود نظامی سانگے آلی نظم کجھ ایں طراں ہے۔

جگ تاں ہے لوکیں دا

ودھیاں جگ دا پیار و پار

اساں پھانگے ڈنگر

یاد ت زلدیاں کھلدیاں

بھیڑاں بکریاں سڑکاں اُتے

دھواں دکھدا ہے اندری اندر

ساڈا من تاں پرانا پاپی

منصور کریم توں جیویں شالا

کوئی حال حویلا روئی مانی۔۔۔۔۔جانی

اساں اگیتے ونجنڑ

پندھ آساڈا اساڈے وانگوں

بڈھڑا تھیند اوندے

ڈینہہ آساڈے سنگت رلے

راتیں سوچاں سود لیلاں

ہکو ہک جیونڑ

اووی ادھورا۔۔۔۔ (13)

اینویں ای کتاب دا تریجھا، چھیکڑی تے وڈا کچھ کساوڑ نظمیں یا مزاحمتی نظمیں دا ہے جیندے وچ گھٹ ودھ تریوی (23) نظماں رکھیاں ونج سگدین۔ انہاں نظماں اچ جرموں ودھ سزاواں، شہر آشوب، کلف کالر چٹے کپڑے، اندھی کھوہی، ہیڑیاں کیتے ہک نظم، آوی دا پالن، سنیچو، کیسر کیاری، پیپر ویٹ، کالا ڈیڈر، کاوڑ دھوں کالا انجن تے ہک منی نظم وغیرہ دے عنوان آلیاں نظماں رکھیاں ونج سگدین۔ ''کاوڑ دھوں کالا انجن'' آلی نظم بہوں بھر پورتی نال کساوڑ نشابر کریندی اے۔

پھاٹکے جیونڑ قبراں وچوں

سوڑیاں سوڑیاں گلیاں وچوں

کچیاں وستیاں محلیاں وچوں

بھیڈاں، بکریاں، گانواں، منجھاں

پاکدیاں سہکدیاں

سڑکاں اُتے پُچ تے وی

کھینڈ وکھانڈ

آپنڑے منہ سر ٹُر دی ٹریفک

ہسیڑ وچوں

ہتھ اُلردے ہتھ

اکھیں رنگ رتون

ناسیں کاوڑ دھوں کالا انجن

مدکنوں ہاڑ دے کھڑے ایں پہر پہاڑ دے نال

جیکر ٹکر اسی تاں کیا تھیسی ۔۔۔۔۔؟

کجھ تاں تھیسی !۔ (14)

ہک چھیکڑی سوال جو کیا خالد اقبال دی ایں کتاب دا کوئی ناں وی تھی سگدے یعنی کہیں وی ہک نظم دا عنوان چا کے کتاب داناں رکھیا ونج سگدے یا نئیں ۔۔۔۔؟ ایں سوال دا کجھ ولداوی ہے جو اے تاں ممکن نئیں جو کہیں وی نظم دا عنوان چا کے کتاب داناں رکھڈتا ونجے ۔ کیوں جو ایں کتاب دا جتھاں ہک عمومی مزاحمتی اتے ونجی محبت (Love Lost) دا تاثر سامھنڑے آندے اُتھاں ایں کتاب دا ہک عمومی مزاج اتے وہندوی یقینی طور نشابر ہے ۔ تاں وت کیا وجہ ہے جو خالد اقبال آپنڑی کتاب داناں تاں بہوں ای چُنڑ تے رکھدے پر اوندے اندروں اوناں نظم تھیونوں رہ ویندے ۔ تاں کیا کتھا ہیں نظم دی طلب ای اتنڑی سچی نئیں جو نظم پوری نئیں تھیندی یا وت خالد اقبال کوں خیال دی روتے ونڑت دے آپت سنگ کوں سلجھاون اچ کوئی ہئی اڑاندوی ہے ۔ جتھوں تئیں طلب دا سوال ہے تاں ایں بارے شاعر دا اپنڑا اندر ای آرھی شیشہ ہے ۔ وَت وی میڈے خیال اچ خالد اقبال دیاں کجھ نظماں مثال طور تے ''ہک منڑی نیں'' (پئی وگے ہک نیں) ''شہر آشوب'' ''اندھی کھوئی'' اتے ''کیسر کیاری'' وغیرہ بہوں وڈے گھیر آلیاں نظماں ہن پر خیال دی رو دے نال زبان تے ونڑت دی اڑاند انہانکوں اندروں باہروں ڈھاء لائی رکھدی اے' اتے نظم دا پوکھوں پورا نئیں تھیندا ۔ کیا اے مسئلہ چھڑا خالد اقبال دا ہے کیا بہوں سارے لکھاریاں دا اے سانجھا مسئلہ نہیں ۔۔۔۔۔؟

نیویں

1:- ارشاد تونسوی: کجھ گالھیں شاعری بارے، سہ ماہی سرائیکی، سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور شمارہ نمبر 1995, 24ء۔ص 43

2:- ---------سگواں---------

3:- ---------سگواں---------

4:- اشولال: شاعری اچوں غیر شاعری دا ویلا تے رفعت عباس، سویل، کتاب لڑی II، شعبہ سرائیکی اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور۔ جون 1997ء۔ص۔182

5:- اشولال: گوتم نال جھیڑا بیکن بکس گلگشت ملتان، 1995ء۔ص۔12

6:- ---------سگواں---------ص۔119

7:- اشولال: چھیڑو ہتھ نہ مُرلی، 1989ء۔ص۔10

8:- ارشاد تونسوی: کجھ گالھیں شاعری بارے، سہ ماہی سرائیکی، سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور۔ شمارہ نمبر 1995,24۔ص۔49

9:- اسماعیل احمدانی: سرائیکی زباں نویاں شعری روایات، سویل، کتاب لڑی II، شعبہ سرائیکی اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور۔ جون 1997ء۔ص۔40

10:- خالد اقبال: پئی وگے ہک نئیں، سرائیکی ادبی سنگت ملتان، جنوری 1996، ۔ص۔16

11:- ---------سگواں---------ص۔58

12:- خالد اقبال: کھیڈو چوں سُونہہ، ادب رنگ پبلی کیشنز ملتان، 2001ء۔ص۔21

13:- ---------سگواں---------ص۔34

14:- ---------سگواں---------ص۔57

مَسیت دے لَٹھے

اشولال

(i)

خاب اُتھاؤں شُر دھا۔

اجنبی اپنے خاب توں بُجدا ہویا پچھلے ڈوڈینہاں توں ایں کلہی جال نال بیٹھا پُسدا ھا۔ اے کلہی جال نال آپنے ہک مونجھے کر۔ نہہ دے' اوکوں ہمیشاں اپنے تھل دی یاد ڈویندی ہئی۔ سو سال توں کجھ ودھ پرانی ''عباس منزل'' دی ہک چُنڈا اچ جیویں اے ڈوبھیٹ بھرا شہر دی ہر شے توں ترنڈیج گئے ہوون۔ چار پنج ایکڑاں دی ایں حویلی اِچ انہاں توں علاوہ کجھ بُوٹے پُرانے اَمباں دے وِی' سال پیالی ہُن صرف بھولوں تھی کھڑ دے ھن۔ ہک لام جمواں دی وی ہک پاسوں وڈی ہک جھانگل بیر نال وَنج رلدی ہئی' اُبھے پاسوں ایں حویلی دے کجھ حصے بارشاں اچ گھر پئے ھن۔ ایندے گلکیاں پچھوں کجھ کچے گھر دھنوالاں دے' پکیاں عمارتاں اچ پھس گئے ھن۔ گاں منجھ کوئی آن لوائے ھا تاں میڈیکل کالج دے سٹوڈنٹ اے منظر ہک ڈوجھے توں لُک لُک کے ڈیہدے ھن۔ لمے پاسوں ہک کندھ ایں عباس منزل کوں سنٹرل لائبریری توں الگ کریندی ہئی۔ اصل اِچ اے حویلی نواباں دے دور دا ہک ریسٹ ھاؤس ھا۔ اتے ھُن ڈاکٹراں دا ہوسٹل۔ جیندے ہک پرانے بُتھے کمرے وچ' اجنبی نال اپنے چار سنگتیاں دے راھندا ہا۔ بیبُو۔ ظفر الیکڑان۔ سیٹھ عابد تے نور شاہ۔۔۔۔۔۔۔ سیالے دی کِنٹ ہِن اچ بھانویں اوکوں کنڈ یر آندی چڑھدی ہئی پر اوہڈی نماشاں تیئں پُسدا ریہا۔ پچھلے ڈوڈینہ سیالے دی جھڑی پاروں اُوں چھٹی کیتی ہئی۔ جال نال پُسدیں ہوئیں اجنبی کوں ریسٹ ھاؤس دے پچھے تلے ڈولٹھے نظر آئے تاں اوں جِڑی ہوئی آپنی مُونجھ اچوں اُٹھی کھڑا تھیا۔ آپنے خاب توں بُجدا ہویا کمرے وچ آیا تاں سنگتی اُوندے تاش بیٹھے کھیندے ھن۔ کمال اے۔۔۔۔۔۔۔ اے سبھ اجاں وی تاش بیٹھے کھیڈ دن' حیرانی دی گالھ اے ہئی جو انہاں جھڑی دے ڈوڈینہہ تاش کھیڈ دن' ٹی وی ڈیکھن اتے کتاباں پڑھن اچ گزار ڈیتے ہن۔ انہاں کوں

تاں کوئی جھڑی وی نئیں جھر یندی پیارے۔ تُن کے کھاندے اتے رُج کے سمدے ھن۔ ایں گالھ توں وی اتعلق جو فوجی ذوالفقار علی بھٹو کو پھانسی لاون پئے ویندن۔ موٹیاں موٹیاں کتاباں دی ایں لاتعلقی اچ اجنبی بک اتھے تعلق اچ راہندا ھا جیہڑا ہولیں ہولیں ٹُرتا ویندے۔

اے ضیا مارشل لا دے پڑ نہاں دا واقعہ اے۔

(ii)

پڑ وجھی سویل اجنبی ہوسٹل دے باہروں نکھتا تاں اجاں رکن من تھیندی کھڑی ہئی۔ سیالے دی جھڑی آھدن کھڑی وی کھڑی۔۔۔۔۔۔ اپنے مونڈھے تے چٹا اوور آل سٹ کے ہمیشہ سنٹرل لائبریری آلا راہ گھندا ھا۔ تقریباً سو سال پرانی اے لائبریری ہنس وانگوں اُوکوں سوہنی لگدی ہئی۔ بارش اچ پُس کے تاں' بیاوی آپنی پاکیزگی کھڑی بیان کریندی اے۔ اجنبی تھوڑی دیر لمبے لمبے ساہ گھدے اتے سادے سادے ایندے وتاں دے جھنڈ اچوں' اپنے آپ کو تلکن توں بچیندا' پُسے پُسے پاپلر زدا اولا گھندا' جیہڑے ہوا دے نال ولا ولا کھڑے وسدے ہن' ہسپتال دوئر پیا۔ ڈیوٹی اجکل اوندی سائیکیڑی وارڈ اچ ہئی۔ ایں وارڈ اچ اُوکوں ترائے مہینے تھئے ہوسن ایں توں پہلے او میڈیکل تھری وچ ھا۔ آپنیاں پتلیاں جنگھاں تے او پتلون تقریباً ٹنگ کے وارڈ ہُجیا تاں راونڈ ختم تھی چکیا ھا۔ پروفیسر حیدر' رجسٹرار زاہد عمران' عبداللہ عظیم' تے کجھ ہئے ڈاکٹرز آفس اچ چاہ پیتھے پیندے ھن۔

''اے کوئی وقت اے وارڈ آون دا''؟

پروفیسر حیدر دے ایں کٹھورپ دے جواب اچ اجنبی ولدا پڑتا ''سر باہروں کیڈی سوہنی بارش کھڑی تھیندی اے'' کتھوں کتھوں دے پردیسی بدلے آئے دون' کیندا دل کریندے جو انجھیں موسم اچ ڈیٹول' سپرٹ دی بدبو اچ ہضم کرے''۔ ساریاں ہمیشاں وانگوں کھل کے اوندی گالھ ان سُنی کیتی۔

عبداللہ عظیم اوکوں چاہ دا کپ پٹا کے پڑتا تے آکھیس ''میڈا پاگلاں نال راہون دا ہکو طریقہ اے جو انہاں کو سائی رکھیجے'' تہوں تاں اپنے نماشاں دے راونڈے دے بعد او تمام پاگلاں کوں ڈائزی پام لوا کے اجنبی

نال پاگلاں بارے ڈھیر ڈھیر گالہیں پہہ کریندا ھا۔

زاہد عمران ساریاں کوں جیویں سنڈا کے آکھیا۔

''تساں ویکھ لوا ہے اک نہ اک دن کوئی پاگل عورت مینوں امریکہ پہنچا دیسی''

''صرف پنج سال کم کرساں پھر ساری عمر اں تساں پاگلاں نوں ویکھ ویکھ جیساں''۔ او کہیں پاگل کوں بجلی دے جھٹکے لاوے ھا تاں ہک ادھ جھٹکا امریکہ دے ناں دا ضرور پیندا ھا' تے تھیا وی اینویں او ہک ادھ کھڑ امریکن گرین کارڈ پاگل نال شادی کر کے امریکہ پہنچ گیا تے ول اوندی سندھ کہیں وی نہ لدھی۔ سب لوک خشکیاں کریندے ھن۔ اپنے کتاباں اچوں پاگلاں دیاں قسماں تے اُنہاں دے علاج تے کئی گھنٹے پہہ الیندے ہن۔ پر انہاں پاگلاں وچ پہہ کے کوئی ہک وی کم نئی کرنڑ چاہندا۔

سائیکیٹری وارڈ بہاول وکٹوریہ ہسپتال دے جنوبی بلاک اچ واقع ھا۔ ڈو منزلہ ایں بلاک دا اُتلا حصہ ای این ٹی' آئی وارڈ تے بلڈ بنک تے مشتمل ھا۔ ہیٹھلی منزل تقریباً تقریباً پاگل وارڈ ھئی۔ اجنبی وارڈ دے پرائیویٹ کمریاں اگوں تھیندا جنرل وارڈ دی وڈی ہک بیرک اچ داخل تھیا تاں سُتی جاگدی ہک نرس کرسی تے کُلھی بنڑ بیٹھی ہئی۔ چٹے پیلے رنگ پچھوں اوندے اینویں لگدا ھا جیویں ہُنڑ تئیں مٹی کھاندی ہووے۔ اوں اجنبی کوں سلام کیتا تے ول اونویں کرسی وچ کٹھی تھی بیٹھی۔

''سر۔۔۔۔۔۔باہروں بارش کیویں ہے''؟

''بارش کتھاں اے؟ کنڑ منڑ اے پچھلے ترائے ڈینہاں توں وُسے تاں منوں''۔

''سر۔۔۔۔ترے نمبر شور گھتی بیٹھا ھا' حیدر صاحب آکھ گیئن ایکوں ویلیم لاڈیو۔۔۔''

''لاڈیواں؟ ویسے تہا کوں ڈیکھ کے چپ تھیا بیٹھے''

''نئیں لاونڑاں'' اجنبی سگریٹ بکھیندیں آکھیا۔۔۔

اَجاں اوں چارکش نہن لائے جو ترے نمبر اپنے بیڈ تو اٹھی کے اوندے ہتھوں سگریٹ چھک گھدی۔ تے باندر دانگوں اپنے بیڈ تے اُٹھونا تھی بیٹھا۔

نرس آندے اوتاں پاگلاں وچ جیویں جند پئے ویندی اے'' نرس اجنبی کوں اے گالھ ہمیشاں کریندی اے تے اووی ہمیشاں ایہو آہدا ھا۔'' پاگل اپنے جھیئں کوں پاگل جوئیں منیندے'' تے سگریٹ کڈھ کے کھیسے اچ پاس شولن لگ پیا۔ول ترے نمبر توں ٹوٹا گھن کے سگریٹ بکھائس تاں پاگل اوندے نال اپنی رمز چولی۔

''اچھا ہو جا تو اچھا ہو جا۔۔۔۔۔۔خاص نہ بن۔۔۔۔خاص نہ بن''۔

او کھلدا ہویا ول آپنی کرسی تے آن بیٹھا۔اکھیں نوٹ کے کرسی دی ٹیک لائس تاں کیا ڈہدے جواو آپنی وتی اچ رنگیل مسیت اگوں مینہہ اچ کھڑا پسدے۔

''سر پرائیوٹ روم نمبر ست آلا بابا تہاڈا کوئی ستار ھاں دفعہ پچھ چکیے''۔

اُوں بناں اکھیں کھولیں ولدا ڈتا۔''اچھا او پکھیاں دی کچھا ہری آلا بزرگ۔اوندا قصہ اے ہے جو اوندا قصہ کوئی نئیں سنڈا''۔

''تہاڈے خیال اچ تاں سئیں ایں وارڈ وچ کوئی ہک وی پاگل نئیں''۔

''بلکل''۔۔۔اوُں اکھیں بھالیاں تے کرسی تے سدھا تھی بیٹھا۔''اے ہسپتال' ایندیاں چرڑیاں چرڑیاں کندھاں' ایندے لوہے دے بیڈ' ڈہدی نہویں' اے گندے لال کمبل' ایندے ڈاکٹرز سبھ بیماران۔انہاں بیماراں اچ ہکو او امل تاں صحت مند اے'' اجنبی انگل دے اشارے نال کھڑکی وچوں اپنے ساہمنے اشارہ کیتا ''جیہڑا اکڈا ہیں اے نئیں بھلدا جو جیٹھ ھاڑ اچ کیویں پھلاں نال بھریج کھڑنے''

نرس بہوں کن ڈے کے اجنبی دیاں گالھیں بیٹھی سندی اے۔تے دل اچ سچیندی اے جو ''اے پاگل سارے ہکوں جیہاں گالھیں کیوں کریندن''۔

کھڑکی دے باہروں بارش تکھی ویندی تھیندی ہئی۔

''سر۔۔۔۔ست نمبر آلا بابا انو شاہ چھیکڑی دفعہ اے وی آکھ گیا ھا۔'ڈاکٹر آوے تاں اوکوں آکھیں چا: چٹی چادر تان کے پیا سُداں لہا سکدئیں تاں آکے لہاونج'۔''ڈاہ نمبر وی ڈو۔۔۔۔۔''

حالیں اے گالھ نرس دے مونہہ وچ ھئی۔جو اجنبی آکھیا''اینویں کرائے ٹیکہ توں میکوں لاء ڈے''

''کیوں مذاق کریندے او۔۔۔۔۔۔''نئیں نئیں''۔

اوں اپنی بشرٹ دا بازو اُتاں کریندیں آکھیا۔۔۔۔۔''ڈیکھاں تاں سہی پاگلاں کوں اے ٹیکہ لوا کے کیوں لگدے''۔نرس تھوڑا ڈچکدی اے' وت اے کاک ٹیل اوکوں لا ڈیندی اے۔

''آئی وی انجکشن ہولیں لویندے''۔اونرس دے تھوڑا نال تھی اُٹھیا تاں اوکھل پئی تے اجنبی ست نمبر کمرے دوئر پیا۔

اوں بابے انوشاہ کوں دروازہ وجاء کے کیڑھا کیتا؟ کوئی ولدانہ آونڑ تے دروازہ دھکیس تاں اوکھل گیا۔اندروں بیڈ تے بابا انوشاہ چٹی چادر تانی سچ مچ جیویں اوندی تانگھ اچ سُتا پیا ھا۔فوراً اٹھی بیٹھا۔

''بابا انوشاہ۔۔۔۔حال''؟

''حال'' حال اے بس۔۔۔۔۔اُج نہویں آندا تاں مُردا پیا ہم۔۔۔۔۔کفن کورا ہر ویلے نال اے اپنڑے۔ وصال دی سڈ آئی پئی اِم۔تیڈے پاروں ڈوڈینہہ لیٹ تھی گیاں''۔

''کل کتھاں ھاویں''؟

''بارش دی چھٹی کیتی ہم''

''کلتھوں''؟

''کلتھوں وی بارش دی چھٹی کیتی ہم''

''تیڈا دل بارش توں نئیں بھر بجنڑاں''

''تیڈا بھر بج گیئے''؟

''دل تاں اپنڑا وی اجاں نئیں بھریا۔۔۔۔۔پر گلاس بھر بج گیئے پُتر''

''سگریٹ ہوی''؟اے پُچھ کے بابے سرھانڑے تلوں سادہ کیپٹن دی ڈبی کڈھی اے۔۔۔۔۔''اتھاں آنڑ بہہ۔۔۔۔۔میڈے نال''۔

''اے تاں ہکا اے''

"ہن میڈے حصے دا ہے اپنا حصہ ختم۔۔۔۔۔ڈوڈ۔ نہہ اُگے لیٹ تھی گیاں"

"تیکوں کتنی دفعہ آکھیم بابا۔۔۔۔۔توں فرید الدین عطار بننن دی کوشش نہ کر، نہیں رہ گیا تھن اوویلا"۔ ایتھی اپنے ہتھ جوڑ کے بابے اگوں زاری کیتی۔ پر اوں ولا اوھا گالھ کیتی۔

"ایہان نال وصال دی سنڈ آئی پیم۔۔۔۔۔ڈوڈ۔ نہہ اگے لیٹ تھی گیاں"۔

ایتھی بیڈ توں اٹھی کے کرسی تے اوندی فائیل پڑھن ول بیٹھے۔ کاکٹیل نال صرف اتنا تھیا جیویں اوندے اندروں بارش ڈوکھی تھی گئی ہووے۔

نال۔۔۔۔۔انور شاہ عرف بابا انو شاہ بخاری

پیو دا نال۔۔۔۔۔اللہ جوایا

ذات۔۔۔۔۔سیّد بخاری

جنس۔۔۔۔۔مرد

پتہ۔۔۔۔۔اُچ شریف ضلع بہاولپور

انہاں معلومات تو علاوہ رُکھی رُکھی اے ہسٹری شیٹ اُوندی بیماری بارے ڈھیر کجھ نبی ڈسیندی ہوت ایندے تے صبح شام ٹرونکولائیزر دا اندراج ھا۔ نبض، بلڈ پریشر ہر شے نارمل ہئی۔ اگھنڈ بگھنڈ تاں انو شاہ دا پہوں ھا پر سوائے اُوندے ہک خادم دے اوندے نال کوئی نہی رہندا۔ کئی دفعہ چھٹی کر کے اوولا ہسپتال آن وڑدا ھا۔ اے انہاں ڈینہاں دی گالھ اے جڈاں ضیاء مارشل لا دے دور اچ مذہبی دھشت اپنے عروج تے ہئی۔ ادھی برادری شیعہ تے ادھی سُنی ھاوس۔ انہاں دے وچکار مذہبی بھڑ اندے نتیجے اچ ترائے بندے مارے گئے۔ انہاں دا پہوں ہک اوندا سکا سوتر دی ھا۔ ایں خونی منظر کوں ڈیکھ کے اوں زور زور دا "لڑو نہیں۔۔۔۔۔لڑو نہیں" آکھی تے دل سکتے وچ آ گیا۔ کئی ڈینہاں پچھوں ہسپتال اچ وُنج اوندا سکتہ ٹرٹیا پر او خونی منظر ہمیشاں کیتے اوندے دل دے شیشے تے لہہ آیا تے دل ایں مستقل دوریاں دی شکل اختیار کر گھدی۔

"ماندی ھاں دی پہوں ودھ گئی اے"

بابا انوشاہ ہمیشاں گالھ اتھاؤں شروع کرے ھا۔ کافی دیر تئیں بابا انوشاہ اجنبی کوتر تر تکیندا ریہا وت آکھس ''اتھاں میڈے نال تھی آ۔ گھر آلے میڈا اتبار نئیں کریندے۔ پر اے سچ گالھ اے جڈاں دا ہوش سنبھالیم پکھیاں دی کپا ہری اِچ رہنداں۔ نماز کڈا ہیں قضا نھی کیتی۔۔۔۔۔''

واقعی صاف ستھرا انوشاہ شنیل دی جاء نماز ہر ویلے کچھ اچ رکھدا ھا۔ اوکوں ڈیکھ کے بلکل نہی لگدا جو او پاگل اے۔ جڈاں اوکوں دورہ پووے ھا تاں اوندے اندروں کوئی بیا بندہ اُچا اُچا الاون پئے ویندا ھا۔ ہم دھا کیاں دا فوبیا اُوکوں لاری، ٹرین تے ہُنڑ سفر نہی کرن ڈیندا تے او اپنڑے آپ کوں صرف ہسپتال اچ محفوظ سمجھیندا ھا۔ پتر کئی ڈینہاں پچھوں ڈھیر سارے نوٹ اُوکوں ڈے کے پچھاں ول ویندے ھن۔ ایہو سُچیندے ہوسن چنگاں اے، بلاں سرتوں ٹلی راہوے۔ کجھ دیر چُپ کر کے بیٹھا رہیا ول ہولے جیہاں اجنبی دے کن اچ کُر کیا۔

''ڈساویں کہیں کوں نہ''

''ایں مونڈھے تے (نعوذ باللہ) حضرت علیؓ اِن۔ ایں مونڈھے تے حضرت عثمانؓ۔۔۔۔ ڈو نہیں آپت اچ لڑدے راہندن۔ کیا آکھاں اپنڑی جند تاں عذابیں پئے گئی اے''۔

دورے دی حالت اچ وی ایہے لفظ اوندے ہوٹھاں تے ہوندے ھن۔ اج او بغیر دورے دے اے گالھیں راز داری اچ اجنبی اگوں بیٹھا کریندا ھا۔

''اچھا ھُنڑ تاں میں آ گیاں چٹی چادر لہاسٹ۔ کینٹین توں تھی کے ولیا آنداں۔ سگریٹ تیڈی گھدی آواں؟''

اجنبی جیویں بے دھیانی اچ بابے توں پُچھیا۔ ٹرونکولا لائیز ردی کاک ٹیل اُوندیاں جنگھاں اچ لُولھ بھر ڈیتا ھا۔

اوندا ہاں گھر دا پئے۔ کجھ بسکٹ کھا گھنے ایہو سوچ کے، اوست نمبر دے باہروں آیا تے کینٹین دوئر پیا۔ ٹُر دیں ٹُر دیں اُوکوں خیال آیا جیویں او بلا وجہ تکھا تکھا ویندا ٹُر دا ہووے تاں او مُٹھا تھی گیا۔ او ہمیشاں منزل کوں اپنڑے ذہن اچ رکھ کے ٹُر دا ھا۔ تہوں تاں سفر توں چھٹکارا نہی پیا ملدا۔ پر تھوڑی دیر باد او ولا او نویں تکھا تکھا ویندا ٹُر دا ھا، جیویں نکے لاتوں اوندی عادت پئی آندی ھئی۔ او اپنی وستی توں شاہر تئیں ہکے ساہ اچ سائیکل چلیندا تے سرسٹ کے بانہہ مار کے ٹُر دا ھا اپنڑے آسوں پاسوں بے پرواہ اکھیں راہ تے دھر کے ہمیشاں ایں دھیان اچ جو کتھایں کوئی ڈیڈ

کوڑا' کیڑی اوندے پیر تلے نہ آونجے۔ اوکوں سخت کریر چڑھدی ہئی۔ پچھلے ڈاہ بارھاں سالاں توں ایں کوشش اچ ھا جو کواہیں کہیں کفارے اگوں اوسبھ پکھی ولا جی پوون جنہاں کوں بارھاں تیرھاں سال دی عُمر اچ ائیر گن نال ماریا ھا۔ بابے انو شاہ نال مل کے تاں اے بے چینی ہتھوں ودھ گئی ہئی۔ جرمنی دی بنی 55 نمبر ماڈل دی اے ائیر گن اوکوں اپنے پیو گھنا ڈتی ہئی۔ اوں یاد کیتا۔ کیویں اوساری وستی کوں حیران کر ڈیندا ھا۔ شیشہ اگوں کر کے' ائیر گن پچھڑ ودھی مونڈھے رکھ کے کنڈ پچھوں سوئی کوں چُٹ گھدن واقعی حیرت دی گالھ ہئی۔ ملو یر میز و ــــــ اوندا تاں وستی نال اوندے نشانے دی شرط متھ گھندا ھا۔ ''لاؤ وت۔۔۔۔ سوبت سوبت کارا اے۔ جتنے چھرے اُتنے تلیر''

اوکوں اڈیل پئی۔ کئی پکھی شودے حرام تھی ویندے ھن' اوکوں اجاں تکبیر پڑھن جو نہی آندی ول ہولیں ہولیں' مَولی صاحب اوکوں تکبیر وی سکھا ڈتی۔ ھُن مولی صاحب وانگوں اودی با آسانی پکھی کوہ گھندا ھا۔ ساریاں پکھیاں شاید اوکوں ماف کر ڈتا ھا۔ کھوہ دی کانجن تے گھوکھدے گیرے وی' علو میاں دی کندھلی دیاں لالیاں وی' اوں نیل کنٹھ وی جیکوں اوں مسیت پچھوں لُک کے خجی دے کلہے دھڑتے ماریا ھا۔ پرلھٹیاں دے اوں جوڑے جیویں اوکوں اجاں تئیں ماف نئیں کیتا۔ ایہو خیال ہر ویلے ہُن اوندے نال نال رہندا ھا۔

مَولی صاحب دی رنگیل مسیت اُسری تاں پتہ نئیں کتھوں اپنی درگاہ دا رستہ بھُلیے اے لٹھے مسیت دے روشندان اچ مقیم آن تھئے۔ انہیں کوں مارن کیتے مولی صاحب اوکوں چپر چاڑھی ھئی۔ ''ڈیکھ تاں اوترے اللہ دے گھر کوں خراب کریندن' کتاباں تے مُصلیاں تے انہاں دیاں وِٹھوں۔۔۔۔''

اجنبی لٹھے مارتاں بیٹھا پر اج بارہ سال بعد وی او آپنے ترٹے کھمباں نال رت اچ دھانتے ہوئے اوکوں راتیں خاب اچ آن اُٹھیندے ھن۔ مَولی صاحب ایہو ڈسیا ھا جو حلال پکھی دا ماس کھاون تاں ہتھوں ثواب دی گالھ ہوندی اے۔

سلطان بی بی البتہ وستی دی واحد گالھی ہئی جیہڑی ایں بھگ بلاں کوں بہہ سمجھاوے ھا۔

''ایہا بندوخ تاں سٹ گھت سائیاں موئی''

''ایہا بندوخ تاں ست گھت سائیاں موئی''

''پُتر اے وی جیندا جی ان''

''ڈیکھ کیویں سوہناں سوہناں اُڈن''

''صبح شام اللہ دی حمد گاندن''

پر انہاں سب گالھیں توں' پکھیاں دے رنگاں' گیتاں توں ودھ اوکوں اپنے نشانے دا ماٹ کتھائیں باہوں نہی ڈیندا۔ انہاں خیالاں دی سیڑھ اچ واہندا وگدا او گھنٹہ کھن ہسپتال دے باہروں ریہا ہوسی۔ وارڈ اچ ول کے او کرسی تے باہوں ای لگیے تاں نرس اوکوں ڈسیندی اے۔

''سر۔۔۔۔۔بابا انوشاہ مر گئے''۔

''نئیں''۔۔۔۔۔بے اختیار اوندے مونہوں نکتا۔

''جی سر۔۔''تہاڈے ونجن دے کجھ دیر باداوں زور زور دا''لڑ ونئیں۔۔۔لڑ ونیں'' کیتی تے چٹا کفن پاء کے لیٹ گیا۔ خادم اوندے کفن ہٹایا تاں اوا ج بغیر کاک ٹیل لوائے ہمیشاں ہمیشاں کیتے سم گیا ھا۔

(iii)

خاب اُتھاوں شُر و اے

اجنبی اپنا استعفیٰ لکھیا اتے تکھا تکھا عباس منزل دوڑ پیا۔ انہاں ہسپتالاں' انہاں دے کوری ڈوراں' ریٹائرنگ روماں اتے انہاں دیاں کالیاں کالیاں کتاباں اچ جفتی کھاندا نفسیات دا اے علم کتنا لاعلم اے جیہڑا پاگل تے گالھے اچ' مجذوب اتے سیانے اچ' فرق ای نئیں سمجھ سگدا۔ بارش تکھی ویندی تھیندی ہئی اوکوں لگیا جیویں بابے انوشاہ دے مونڈھیاں دے پکھی' اوندے مونڈھیاں تے آن لتھے ہوون۔ لھٹیاں دے اوں جوڑے وانگوں جنہاں کوں انڈیاں تے بیٹھیں اوں ہک ہک کر کے ماریا ھا۔ پروت وی رنگیل مسیت کوں او وِٹھوں توں نہ بچا سگیا۔۔۔۔۔اجنبی ہوسٹل آ کے بابے انوشاہ وانگوں چٹی چادر تان کے سم تھیا۔

خاب اتھاوں شر واے

''لٹھے تاں ماریے گئے پر انہاں دے انڈے بارھاں تیرھاں سالاں پچھوں رنگیل مسیت دے روشندان توں بیٹھ ڈھے کے ٹرٹ پئے۔ جنہاں وچوں نکیاں نکیاں ماس دیاں جیویں ڈوبوٹیاں اوندے ڈونہائیں مونڈھیاں تے فرشتیاں وانگوں اُوں کن اے بیٹھیاں پچھدیاں ہوون۔

''اساں حرام ھیں کہ حلال''؟

ترائے ڈینہاں پچھوں اجنبی دی اکھ کھلدی اے تاں اوں محسوس کیتا جیویں بابے انو شاہ وانگوں او پھلاں توں ودھ ہولا تھی گیا ہووے۔

بدگمانی

مزار خان

ترائے چار مہینیاں دی بھاج دھروک پچھوں، وسو آخر نواں نکور مکان کرائے تے گول ای گھدا۔
کرایہ بھانویں جو اُنہاں دی پھر ریند کن ودھ ھاوَت دی او خوش ھن۔ مکان نواں ھا پُر وجھا صاف ستھرا وی، کوئی
ھان کسرت وی بظاہر ناں ھس، تلے اُتے پُر ونویکلے پورشن ھا نس، پُر وٹبراں کیتے مکانیت پوری ھئی البتہ وتی پُوں
ہمان طائی جڈاں آون ھا، تاں تھولی اوڑ سوڑ چانونی پوندی ھئی تے گھر آلے ایندے ھیلک تھی چکے ھن۔ پہلے
پہلے پُر ینہاں مارکا مکان دیاں خوبیاں تے پُر اڈھے نہال ھوون۔ وسو وتی اچوں نولھیاں دیاں قلماں چا آیا، اپنے
بیار دے پانی تے اندھارے چانٹے دی اُتو والی نال اُوں نولھیاں کوں مکان دی اگلی کیاری اچ، پُر وسا اُں وچ
مکان جیڈا پال کھڑایا۔

اُتھ شفٹ تھئے تھولی مُد گزری ھوسی، وسو کن ہوا اپنے گھر آلیاں کوں مکان دے کئی بھیڑ پُر سن پوچھے
ھل کے اُنہاں مکان دے عیب discover کرن شروع کر پُر تے کچیاں پکیاں گلیاں تے کھنڈ تاں ھا سو ھا
بیاں ضروری سہولتاں وی ناکافی ھن گیٹ تے لگی گھنٹی تاں اُوں گھر آلیاں کیتے اجتماعی سردادرد بن گئی پُر ہر اچ او
کوئی پندھراں ویہہ وار ضرور وجدی ہئی تے گھر آلیاں کوں اُتنے دفعہ گیٹ تے ونجناں پوندا ھئی۔ ٹرنر۔۔۔۔۔
ن ''سر! اشتہار لے لیں'' بنی گھنٹی۔۔۔۔۔۔۔۔ ''پریشر ککر، گیس کے چولھے ٹھیک کرالیں۔۔۔۔۔'' وت
گھنٹی۔ ''پھینٹ جی! بزار توں ستا تے خالص دُدھ کاہر آکے دیاں گھے۔۔۔۔۔۔ وت گھنٹی۔ وت گھنٹی ''باجی!''
اَم ستا جپانی کپڑا بیچتا اے، لوگے؟'' ۔۔۔۔۔۔ ''انکل سوکھی روٹی ہے'' _____ صرف اتھا ہیں
سارے گھر آلیاں کوں ترس آونجے ھا توڑے جو روٹی ناں پئی ھووے ھا روپے پُر وآلا سکہ بالاں دے ملوک
ہتھاں تے رکھ چھوڑن ھاتے نال لخطے پہر کیتے مطمئن تھی ونجن ھا۔ کوئی نیکی تاں تھی گئی اے۔ جیویں جیویں سکی
روٹی دی جھا روپے پُر ودی سیل شروع تھئی سکی روٹی آلے بالاں دیاں گھنٹیاں ودھن لگ پیاں تے گھر آلیاں

نیکیاں کن ہتھ سنگوڑے۔ بیبل تاں کیا گھٹے ھاہر گھنٹی دے الّا تے سارے گھر آلے پہلے کن اندازا الا گھنڈ اے ھن جواے پنڑ یں ھوسن اُنہاں دا اندازہ اوہ کن زیادہ ٹھیک وِی ھوندا ھئی۔

اصل مُصیبت بنی ھئی انہاں کیتے۔ ہفتے اچ ہک اُدھ واری پتہ لگدا ہئی جو کُئی ناں کُئی گھر دی شے چوری تھی گئی اے، شئے کیا ھووے ھا کہیں دی جُتی نئیں پئی لبھدی، کوئی تھاں تھپا نئیں ڈِسدا پیا کتاب الماری اچوں غائب اے، صابھُن کوئی نئیں، بال دی بال پھٹ گئی اے۔ بس وَت پورا ہفتہ اُوں واقعے دی امیر انویں شادی تھیوے ھا، وَسُو اصلوں کہیں شادی اِچ شریک ناں تھیوے ھا۔ گھر دیاں نکیاں شکیاں شئیں دے اُتے تلے تھیوڑ نال سارے گھر آلے مسلسل کھپدے راھندے ھن تے نال نال گویڑوی کیتی رکھدے ھن لیکن چوری دا پاندھرا کتھا ھوں اُنہاں دے ہتھ نہا آندا ایں مسلسل ناکام مُشقت دے تھکیڑے توں باد بدگمانی دا بیج اُنہاں دے دماغ اِچ پیہہ گیا۔ اُوں عجب پھُل بچے ڈِتے چا، چھاہندے چھاہندے گھر دا کوئی تھوک آکھ ڈِیوے ھا۔۔۔۔ ''اُبھے گھر آلے چنوں دے سنگتی ڈوبھرا۔۔۔۔ نئیں! کتھائیں اوناں ھوون'' وَت ڈوجھا بندا ایں بد گمانی کوں ایں خوف ھوئوں رد کر ڈِیوے ھا، کتھا ہیں ہمسایاں نال تعلقات اِچ پاڑ ناں آونجے۔ گُمان بادشاہ، سوا وَسوڈے سہ گھر آلیاں دی چور گولن کن ڈھیر، چور نامزد کرن دی صلاحیت کوں وَدھا چھوڑا ھئی، ایں کیتے جتنے منہ اتنے چور۔ اُبھے، لے ڈِلھاؤں ڈِبھاروں گھراں دے تمام شوخ بال بقال پہلے پہلے اُنہاں کوں چور جاپدے ھن وَت اُنہاں سوچیا واڑی نال واہ تے لوڑھے نال جھیڑا تاں نہی ڈُھکدا، سونا مراد گُمان ہیٹرے پاسے انگل سیدھ کر چھوڑی وَت تاں بھانویں گیٹ تے گھنٹی کوئی ڈِیوے ھا گھر آلیاں دا گمان سِدھا پنڑ یاں دو ویندا ھا پنڑ ے بال چوراں دے جھانولے ڈِیون لگ پئے تے پنڑ یاں کوں ہکلن کیتے گھر دا کوئی بندا گیٹ تے ونجے ھا تاں اکثر ہیوں کہیں مہمان نال ٹاکرا تھی ویندا ھئی۔ فوری مشکل کن نکلن کیتے اُنہاں کوں اپنی کاوڑ اچوں تکھے تاھے اصل کوئی پوندی ہئی تے مہمان شوہدا گھنٹی ڈِیون دی غلطی کوں لے مٹی کرن دی کوشش کریندا ھئی، مہمان اکھوں آپنی ذہنت لکا لون پچھوں گھنٹی دے عذاب تے گھر آلے لمی دیر کھپدے ھن تے وسُو صرف ٹیلی فون دی گھنٹی دے شور تے خار کھاندا ھئی۔

روٹی مانی کن باؤ ڈوپہراں کوں گھل دی بہاری سارے گھر آلیاں کوں ھئی۔ لحظہ کھن کیا گھنٹہ ڈو سمھن دی عادت ہائیں۔ وسو ڈوپہراں ایلے پہلے اُکا نہی سمھدا وَت ھولے ھولے او وی اُکھ کوڑی کرن دا ھلیک تھی گیا۔ ڈوپہراں دی نندر تے ڈوپہراں دی گھنٹی دا کان غلیل دا ویرھئی۔ ڈوپرے دی گھنٹی تاں قیامت دے نغارے کن گھٹ کوئی نہی تے اے اکثر اسکی روٹی آلے پنڑیاں دی ھوندی ھئی اُوں ویلے گھنٹی دے اُلا تے سارے گھر آلے ھکی لنگی اُٹھی کے گیٹ دوار کرن ھا' بس اگوں جیڑا بدنصیب چڑھے ھا ڈوچار نصابی مندے جھل کے ونجے ھا۔ مُدعا غریب پنڑیاں دی خیرات تاں کیا بند تھئی' کہیں ہئے دی گھنٹی تے ھُن مندا انہاں کوئی پوندا ھا۔ گھر اچ کوئی شے اُتے تلے تھیوے ھا چوری دا گمان سِدھا اُنہاں تے تھیندا۔

شموں دے پرس پھٹن تے سارے گھر آلے پُورا ہفتہ پرس دی گولیندے رھے تے بھیڑے پنڑیاں کوں پٹ پلوت وی وسیندے رھے۔ اُوں پورے ہفتے سکی روٹی دی صدا گھر آلیاں دے پنڈے چوں رحمدلی دا سارا پانی سکا گئی' ایویں کوئی ڈینہہ ہفتہ اینجھا نہا جو اُوں گھر اچوں کوئی بالاں دا کھڈ اونٹاں' چھوٹی موٹی شئے یا کپڑا لتاناں پھٹے ھاتے اللہ راسی پنڑیں بال بدنام ناں تھیون ھا۔ وَسوا ایں بارے بنی طرانج سوچیندا ھا۔ گھر آلیاں دی سوچ کوں کئی ہئے زاویاں نال سوچن کیتے تُھمے ڈیوے ھا'' بھئی! مکان دی چھت تے سُکدے تہاڈے کپڑے' ہوا نال اُڈ کے نال دے گھراں دی تاں ونج سکدن'' ۔۔۔۔۔ کواہیں آکھے ھا۔۔۔۔'' کھیڈ دے بالاں دے بال بلے گھروں باہر دی تاں اُچھیلج سکدن۔ وَت سمجھاوے ھا۔۔۔۔۔'' دِل نئیں منیندا جو سُکی روٹی پنڑ آلے بال چوری کریندے ھوسن'' وَسوٗ نال گھر آلے بھانویں جو کڈا ہیں اختلاف نہن کریندے وَت وی اُنہاں دے مَن اچ بدگمانی دی چھیت دا اٹکار مُکدا نا ہی۔

ہر ھُنا لے وَستی اچوں مہماناں دا لیکا لگا راہندہئی۔ سکے سورے' سنگتی یار سبھ پنڈ امب دیاں سوکھڑیاں گھن کے اپنے سانگے تول' ڈینہہ گزار ویندے ھُن وِچوں وَسوٗ دی چاچی دیاں ڈوٗ بھنڑ بجیاں ناشوٗ' مارو گرمیاں دیاں چھٹیاں اچ آیاں۔ دھی دے بال ھُن' چوتھی پنجویں جماعت دیاں چھوہریں ھُن۔ ڈاڈھیاں کھڈکار' پیاریاں تے سیانیاں ھُن۔ سُودھیاں تے ھڈھولیاں اینجھیاں ھُن جو اُنہاں دے مُونہہ اچ نہاں تا آکھو ہئی کوئی

ناں۔ بھج بھج کے کم کریندیاں ھن چھوٹے موٹے گھر دے کم اُنہاں سنبھال گھدے تے گھر آلیاں اُنہاں کوں ہے مہماناں کن ڈھیر سُبھا ڈِتا۔ ڈِینہاں ڈِیہاڑیاں اِچ گھر دے ماحول نال رَل مِل گیاں۔ انہاں مہمان بالاں دی آپنی ماسی دے بدگمانی آلے پچھانویں ہیٹھ چال کرن سکھ گھدا۔ چوری دے موضوع تے بحث دے دوران چور دا گویڑ کریندے وَسُو چاچی کوں سِدھا سا ہمناں آکھ ڈِیوے ھا ''گمان بنی مان ھوندا اے چاچی!'' تے چھتری روک پُورا کھل کے بالاں نال بال تھی ونجے ھاتے ناشو' ماروا وندی ھا اِچ ھارا لا کے آکھن ھا۔۔۔۔۔'' ہاماسی! وَسُو لالہ ٹھیک آدھا اے' گمان بنی مان اے ____ ''ایں وٹبر تے وَسُو دی چاچی تے بالاں دی ماسی پکے سٹپ دی لاٹ کوں آپنی بدگمانی دے پھُو کے نال وِسا ڈِیوے ھا۔ ھولے ھولے بالاں چوری دے موضوع تے آپنی رائے ڈِیون بند کر ڈِتی۔

ھِک ڈِینہہ اللہ دے' مارُودی وڈی بھین ناشودا' آپنا سیپ آلا نواں نکور تے ڈاڈھا قیمتی ریشمی چولا پھٹ گیا۔ ڈوھیں بھینڑیں گول گول تھکیاں تھیاں' چولا ھا جیکوں زمین نِگل گئی تلے لدھا ناں اُتے۔ ماسی ناشو کوں مُبارخ ڈِتی ''ھُن آپ چور گول'' چولے دے پھٹن دا ارمان تاں ھئی سوھئی' چوری دا گویڑ اُوں کن ڈھیر اوکھا تھی گیا ناشو کیتے۔ بال ھئی زچ تھی گئی۔ اُوندیاں معصوم شوخیاں وِسموری دی نذر تھی گیاں۔ اُوندا دِل ناں منے سُکی روٹی آلے بال اُوندا چولا لُکا گئے ھوسن اولُک لُک کے وسُو لالے کن گویڑ کرواوے تے اوتر سلا ڈِیوس با ''ناشو! تیڈا چولا ضرور لبھ پوسی' سُکی روٹی آلے بالاں تیڈا چولا اصلوں نئیں لُکایا''

ھِک ڈِینہہ میہنہ دا ڈاڈھا سوہناں مُہاندرا بنڑا کھڑا ھا' وَسُو روٹی کھاتے اڈِدے بدل ڈِیکھن چھت تے چڑھ گیا۔ ہمیشاں دی کار گھر آلے ڈِپہراں دی روٹی کھا کے آپنے آپنے کمریاں اِچ سُمھ گئے۔ روز دی کار کہیں ویلے گیٹ تے بیل تھئی' گھنٹی دے اَلا تے گھر آلے معمولاً بے ارام تھئے' ناشو دی ماسی کوڑتیج کے اُٹھی۔ ھولے ھولے بُڑکدی تے دِل ای دِل اِچ سُکی روٹی آلیاں کوں پلو تے کڈھدی' پوڑیاں لاہندی' ہک دروازے اچوں نکلدی پورچ اچوں گیٹ تے آوے تاں کیا ڈِیدھی اے' ناشو دے قد کانی جیڈی ہِک سوہنی سوڈھی' میلی کچیلی بال' پیروں راٹنی' پاڑے چیرے چولے نال ناشو دا سیپ آلا چولا ڈوھاں ہتھاں اِچ ایویں چائی کھڑی ہئی جیویں

ڈاجھ ہُو کیندی تریمت چولا آپنی چھاتی تے کھنڈا کے لوکاں کوں ڈکھیندی جھا آدھی اے: اے وڈے ماسے
بیور اے------' اے چھوٹے چاچے دا تریور اے------'' یہ قمیض آپ کا ہے۔۔۔۔۔؟ سامنے گلی میں
پڑا تھا۔'' بال معصومیت نال پُچھیا:

ناشودی ماسی اُوں بالڑی دے ہتھاں ءِچ چولا ڈیکھ کے اُتھاہیں وِسم گئی اُوندے وات اچ پھڑیاں
دے حصے دا چھیکڑی پلو تا خشک تھی گیا تے کھیسے اِچوں سِکہ گولیندا اُوندا ہتھ اُتھائیں سُک گیا۔ بال چولا ڈیندی
ٹُری گئی۔ ناشو اے سبھ کجھ ماسی دی کنڈ دے اوڈھر ڈیدھی آندی ہئی۔ پورچ اچوں کھسکدی کھسکدی پیر تے پیر
رکھدی گیٹ تے آ کے اُوں معصوم شرارت نال ماسی دیاں اکھیں تے چُپ چُپاتے ہتھ چار رکھے۔ بنے پاسوں
بدلاں دی کن ٹمن اچ چھت توں گھنٹی دے الا پچھوں وسُو ریلنگ تے نوڑیا تاں ٹولھیاں دے ہنگھاں اچ
پھاتھی چنوں دی کبڈ وکڑیں گلی، ست ربڑی بال تے اُوندی دید پئے گئی۔ ایں دوران ناشو تے اُوندی ماسی وسُودی
اکھ کُن اوڈھر تھی کے پورچ ہیٹھ پُج گئے ھن۔

"Love, the magician"

بلونت گرجی

ترجمہ: عامر شہانی

نماشاں ڈھل گئی ھئی تے بجلی وی لگی گئی ہئی۔ میں موم بتی بال کے ویڑھے وچ بہہ تھیئم اتے اوندے بلدے بُجھدے شعلے تے ہک خط کوں پڑھن دی کوشش کرن پئے گیئم۔ اتنے ءِچ باہروں گلی ءِچ کار دے کھڑن اتے دروازہ کُھلن دا کھڑکار تھئے۔ اے امرتا پریتم ہئی اوں ریشم دی شلوار قمیض تے نال غلابی چُنی وی پائی ہوئی ہئی تے اوندے وال اوندے مونڈھیاں تئیں کھنڈیئے ہوئے ہن۔ میں اوندے ایں دیر نال آون تے بہوں حیران تھیاں۔ اوحویلی ءِچ وڑی اتے اپنا ہتھ ہلا کے میکوں گڈ بائی آکھیس۔

''میکوں تیڈے گڈ بائی آکھن دا مقصد اے _____''؟ میں پچھاں تے ھُدیں ہوئیں آکھیا۔

''تیکوں نمبی' بھلکہ ایں ڈرا کلے دھلی کوں آہدی پئی آں۔ میں ایکوں چھوڑ کے بمبئی ویندی پئی آں''۔

''کڈاں''؟

''بس ڈیکھ ہنُیں ہنُیں''

اوندا عاشق امروز باہروں کار ءِچ بیٹھا ہا۔ میں باہروں گیاں اتے اونکوں اندر آون دا آکھیم۔ اونفیس' شرمیلا اتے سنہری رنگ روپ آلا جوان ہا۔ اوار دو دے ہک میگزین ''شمع'' کیتے خاکے بنڑ یندا ہا۔ او اندر آون کیتے تیار کوئے ناہا۔ میں تقریباً چھک چھک کے اوکوں اندر گھن آیم۔

''توں بمبئی کیوں ویندی پئی ایں''؟ میں امریتا کنیں پُچھیا

''اتھاں کم ازکم میں کن اے پچھن آلا تاں کوئے ناں ہوسی جوتوں کیندے کٹھے راہندی ایں' سگریت

نوشی کیوں کریندی ایں اتے آوارہ کیوں ایں۔اُتھاں میڈے بہوں سارے دوست ہن پنے۔

خدا انہاں کوں خوش رکھے۔لیکن میں ویندی پئی آں۔

میں انہاں کوں ویڑھے ءِچ بلھایا اتے ہنگری شراب دی بوتل اَتے ترائے گلاس کڈھ گھنایا۔میں بوتل کھول کے پیگ بنڑائن اتے اے آہدیں پیگ ٹکرائے جو

''محبت ہووے''!

''خوشیاں ہوون''!

''چنگی قسمت ہووے''!

ایں پرتکلف ڈرنک توں بعد اساں وڈے ترنگ ءِچ آ گبیو سے۔۔۔۔۔

اوں سگریٹ بکھائی اتے آکھن لگی۔میں! میں کیا ہاں۔

ایہا میں ای تاں امریتا پریتم ہے۔لوک ایکوں وٹاوٹن چاہندن ہاہاہا اوں وڈے زور نال قہقہ ماریا سگریٹ دا گہرا کش گھندے ہویاں اوں زندگی' محبت اتے خواباں دیاں گالھیں چھیڑ گھدیاں۔میکوں اکثر سمندر دے۔۔۔۔۔سمندر دیاں ٹھاٹھاں مریندیاں موجاں دے۔۔۔۔۔ساحل دے' ساحل تے بنی جھُپڑی دے اتے اوندے ءِچ بلدے بجھدے ڈیوے دے خواب آندن۔میں پانی دا چھیکار سُنڈی آں اتے جھُپڑی ءِچوں باہر نکل کے ڈہدی آں۔تاں کوئی آپڑیں ڈونڈے کوں رسی نال بنھدا پئے۔۔۔۔۔وت او ساحل دی ریت تے ٹردیں ہوئیں میڈے وآونڑ پنے ویندے۔او آپڑیں منہ کوں ویڑھی ودے۔۔۔۔۔اتے میکوں ہک آسیب آلی کار لگدے۔میں چپ کر کے اوندے نال ٹر پوندی آں۔ٹُردیں ٹُردیں میڈی اکھ کھل ویندی اے تے میں آپڑیں آپ ءِچ آویندی آں کہیں جزیرے آلی کار۔

او اینویں گالھیں کریندی رہی جیویں وجد ءِچ آئی بیٹھی ہووے۔آپڑیں عاشق نال ونجن دے خیال اوکوں حوصلہ ڈتا۔او آپڑیاں گالھیں شروع کیتی رہئی۔

ساڈے لوک مُردیاں کن دی پچھلے پاندہن اتھاں چپ دا راج ہے۔لٹیرے ڈاکوں ہر گلی ءِچ ہر شھر ء

چ ہر ملک ءِ چ لُٹن کیتے تیار کھڑن۔ کوئی لکھاری کوئی دانشور بولن کیتے تیار کوئے نہی۔ اے کُتیاں آلی کارزنزیراں نال بدھے بیٹھن' انہاں دیاں نظماں انہاں کوں بھونکدین۔ لیکن میں اُنہاں کوں سچائی نال بھونکناں چاہندی آں۔

او ہکے وقت ءِ چ ڈو بندیاں نال پیار کریندی ہئی اتے ڈوہاں دے خواب ڈیہدی ہئی۔ او آپڑیں محبوباں دے تحفیاں ءِ چ ڈیتیاں ہویاں ڈوہائیں گھڑیاں پاتی راہندی ہئی۔ انہاں گھڑیاں ءِ چ ہک عجیب جیہاں اسرار ہا۔ جیڑھے ایلے او آپڑیں پہلے محبوب کن ونجے ہاتاں ڈوجھے آلی گھڑی بندھی ویندی ہئی اتے جیڑھے ایلے ڈوجھے محبوب کن ونجے ہاتاں پہلے آلی گھڑی بندھی ویندی ہئی۔ اوندی گھڑیاں دی ٹک ٹک ءِ چ کوئی خفیہ کوڈ زہن جنہاں دے نال او پیغامات کوں سمجھ گھندی ہئی۔

میں بہوں حساس تے جذباتی ہاں۔ اُوں آہ بھر کے آکھیا۔ میں آپڑیں محبت اتے اپنے پیار کوں آپنیاں نظماں ءِ چ celeberate کریندی آں۔ اے محبت دی اسمان آلی کارنا قابل تسخیر ہے۔ اے منڈھ لادی میڈی پکی ءِ چ اے۔ تہوں میکوں امروز نال عشق اے۔۔۔۔۔ اُوں' اوندو ڈیٹھا تاں اُوں آپنیاں اکھیں جھکیاں کر گدھیاں۔ اُوکوں گل نال لائیس تاں اُوندے ہونٹ کنبن پئے گئے۔ ''میکوں ایندے نالی بہوں محبت ءِ''۔ او اے گالھ کریندے ھوئے بہوں جذباتی تے خوش ھئی۔ میڈی محبت میڈے کیتے مسلسل اوکھ بنی رہی اے ڈکھاں توں بھری ہوئی تے ڈو مختلف جذبات دی جنگ اے۔

امروز ایں ساری بحث دے دوران چُپ چاپ بیٹھا رہیا اُوں امرتا دو وڈی گرم جوش مسکراہٹ نال ڈیٹھا۔ او آپڑیں محبت تے آکڑیا ہویا اتے مست ہئی جو پنجابی شاعری دی ملکہ' اوندا انتخاب کیتے۔ او اوندی خاطر خوشیاں دی گول ءِ چ بمبئی ویندی پئی اے جتھاں زندگی دی رفتار بہوں تیز اے۔ اندھارے ءِ چ بیٹھے ہویاں اوندیاں اکھیں ءِ چوں ہنجوں وڈھ پیاں۔ ''ہُن میکوں ونجڑاں چاہیدے''۔

اساں ہک ہنے کوں گلے ملے تے میں انہاں کوں باہر تک چھوڑن گیم۔ او آپڑیں فیٹ (FIAT) کار ءِ چ بہہ گئے جیڑھی انہاں محبت دے آغاز ءِ چ جذبات اتے پیسیاں کوں Share کر کے گھدی ہئی۔

اوں اگنیشن ءِچ چابی گھمائی' کارکوں گیر ءِچ پاتس تے کار ہوا تھی گئی۔

او آپڑیں طوفانی سفر تے روانہ تھی گئی۔

اے 1960 ءِ وِچ دیوالی دا موقعہ ہا۔ میں ڈوپہراں دی روٹی کھاون مشہور باورچی گُرچرن سنگھ دے ہوٹل بلیو پوٹری (Blue Pottery) تے گیئم' ترائے گلاس بیئر (Beer) پیون اتے چکن روسٹ کھاون توں بعد میں باہر آیم اتے نم دے گھاٹے ساوے درخت ہیٹھ کھٹ گھت کے سُم تھیم۔ نم دے کوڑے پتریاں میڈے اُتے لولی آلی کار اثر کیتا جینویں مروڑے پئے آندے ہودن اتے میکوں گھوک نندر آ گئی۔

بجھ دی تپش پتریاں ءِ چوں گذردی ہوئی میڈیاں اکھیں تے پوندی پئی ہئی۔ میں اُٹھیاں اتے چدھار دید بھنوایم جو میں کتھاں ہاں۔ لاحظے پازھے کیتے تاں میں بالکل بے سدھ تھی گیم۔ میں آپڑیں دوست کنیں اجازت گدھی اتے تکھے تکھے گھر دوڑ پئیم۔ کیوں جو میکوں یاد آیا' میں گھر کوں تالا لا آیا ہم اتے نوکر کوں شام کیتے مٹی دے ڈیوے گولے پٹاخے گھلنے ڈے آیا ہم۔ اِکثر ہندوستانیاں دی کار میڈی ماء کوں وی اے پک ہا جو دولت دی دیوی ''لکشمی'' دیوالی آلی رات ہر درتے ویندی اے۔ تاں واسطے ڈیوے بال رکھیندن اتے گھر دے در دروازے کھول رکھیندن۔ نتاں او اگھاں لگی اے ویندی۔

میں جیڑھے ویلے گھر اپڑیم تاں ڈٹھم جو دروازے تے جندرے تاں ہن کوئے ناں' میں پریشان تھی گیئم جو اے کیا تھی گئے کوئی چور تاں اندر نئیں آوڑیا۔

میں کُنڈا کھڑکایا۔ کوئی جواب ناں ملیا۔

میں ولا کھڑکائے۔ تاں کنڈے کھلن دا الا آئے دروازہ کھلیئے تاں سامنے امرتا پریتم کھڑی ہئی تے ماکھی رنگ دی شال مونڈھیاں تے بے ترتیبی نال سٹی کھڑی ہئی۔ میں اخیری وار اوکوں ڈٹھے ہوئیں سال وہا گیا ہا۔

''توں ہمبئی ءِ چوں کڈاں آئیں''؟ اے پُچھدیں ہوئیں میں اوکوں گل نال لا گھدم۔

اُج فجر ویلے میں پلیٹ فارم تے اپنے ڈوسوٹ کیساں نال پریشان کھڑی ہم اُتے سُچیندی کھڑی ہم جو ہُن کتھاں

ونجاں۔ میں بمبئی کوں چھوڑ ڈِتے او بہُوں ڈِرا کلی جھا اے۔

اوں امروز میڈے دوست سڑول، غُصیل، میکوں ہک نوکرانی بنا ڈِتے میں تھیلا چا کے مارکیٹ ویندی ہم اتے اُتھوں اوندے کیتے کنوں، ٹماٹر، آلوں اتے انڈے گھن آندی ہم بمبئی دی ایڈی شدید گرمی ءِ چ چھوٹی جہیں کوٹھڑی ءِ چ کولیاں دے چلھے تے اوندے کیتے روٹی پکیندی ہم۔ میڈا سارا پیسہ ختم تھی گئے میڈی کار وک گئی اے۔ میں تباہ تھی گئی آں۔ او ڈِکھاری تھیون پئے گئی۔ سارا دھلی ہُن میکوں اجنبی ڈِسدے۔ سارے در میڈے کیتے بند تھی چکن۔ میکوں تیڈا خیال آیا اتے میں ٹیکسی کر کے اتھاں آ گیم۔

''توں اندر کیویں آئیں ہاویں''؟

اُوں آپڑیاں ہنجوں پونجھیاں اتے ٹھڈا ساہ بھر کے آکھیئس میں کجھ لاحظہ تاں دروازے تے تیکوں تکھیندی رہی آں۔ وت میں کجھ لوکاں کن تیڈا پُچھیم تے انہاں کوں ڈِسائے می جو میں اوندی مہمان آں۔ میں امریتا پرتیم آں۔ لیکن کہیں میکوں نہ سُنجا تا۔ گلی ءِ چوں ہک جندرے کھولن آلا ٹپدا پیا ہا۔ میں اوکوں جندرے کھولن دا آکھیم۔ پہلے تاں او ڈِچکیے وت میں اوکوں آکھیئے میں اوندی رشتے دار آں تے بمبئی ءِ چوں آئی آں۔ جیڑھے ایلے میں اونکوں اے ڈِسیا جو میں اوندی رشتہ دار آں تاں اوں آپڑیاں کُنجیاں دا گُچھا کڈھیا تے جندرا لہا ڈِتس۔ میں اندر وڑ کے دروازہ بند کر ڈِتا۔ میں تیڈا گھر تیڈا کچن تیڈا صحن اتے کمرے استعمال کیتن۔ میں ایں شئے دی بہوں ممنون آں۔

ایں دوران میڈا نوکر دیوالی دا سامان گھن کے ول آیا۔ شام تھیون سیتی امرتا کپاہ دیاں وٹیں بنڑایاں۔ ڈِیویاں ءِ چ تیل پاتس اتے ول انہاں کوں بال کھڑائیس۔

''لوگ آدھن جو دیوالی آلی رات ''لکشمی'' دولت دی دیوی ہر گھر آندی اے۔ پر اوندی جاہ تے تیڈے گھر ہک کنگال آ وڑیے۔ او قہقہہ مار کے کھلی۔

امرتا ٹرین دے سفر دی وجہ کنیں بہوں تھکی ہوئی ھئی اتے نندر کنیں بے ہوش ہئی۔ اتے او پریشان وی بہوں ہئی جو کنتے ونجے تے کیا کرے۔ اتھاں پہنچن توں بعد ہُن او بہوں خوش ہئی۔

میں نال آلے کمرے ءِ چ اوندے سمھن دا بندوست کیتا اتے اوونج کے سمھ تھئی۔

فجر تھئی تاں فجر نال نوکر چاہ گھن آیا۔ میں اوکوں آکھیا۔ جو امرتا کوں وی اُٹھا آ۔

لاحظے توں بعد امرتا وی میڈے نال آ بیٹھی۔ اوں میکوں ڈسیا جو میں ''بمبئی ءِ چ لاجھیاں دی کار ہم۔ میڈی زندگی چھوٹے جہیں کمرے تئیں محدود ہئی۔ میں روٹی بھاجی پکیندی ہم اتے امروز دی اُتو والی امی کریندی ہم۔ اوا تھاں وُنج کے بیمار تھی گیا ہا اتے کم کار وی چھٹ گیا ہس۔ پیسہ پا سارا مُک گیا۔ اوں حوصلہ ہار ڈِتا ہا۔ بہوں اُداس راہندا ہا۔ میڈے نال جھگڑ دا ہا اتے ہر بندے کن سڑ دا ہا۔ عاشق توں ''مسالا'' بن گیا ہا۔ وڈا ظالم تے مکروہ تھی گیا ہا۔ شادی دی انتہا جہنم۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔''

اوں آکھیا۔ ''شادی توں بعد انسان بدل ویندے اتے عورت کوں اپنا محکوم سمجھدے۔ اتے اوکوں آپڑیں ملکیت۔ ٹبا گھندے۔ تے ایں شئے کولوں میکوں ہمیشہ توں نفرت رہی اے۔''

''ہن اوکتھاں اے''؟

''بمبئی ءِ چ اے۔ میں اے تعلق واسطہ تروڑ ڈِتے۔ میکوں نہیں پئی سُجھدی جو ہن میں کتھاں راہساں۔ عورت کوں تاں بس راہون کیتے سر دی چھت۔ گھر۔ گھر دیاں کنجیاں الماری اتے بیڈ روم توڑے بند ہووے۔''

''توں پریشان نہ تھی۔ میں آپڑیں ہک دوست دے گھر لگا ویساں تے توں اِتھائیں رہ وُنج جے تئیں تیڈا کوئی بیا وسیلہ نئیں بنڈا''

باہر دروازے تے کھڑکار تھئے۔ اتے گھنٹی مسلسل وجن پئے گئی۔

اے امروز ہا۔ اوہک پتلی جہیں اُونی چادر ویڑھی کھڑا ہا اوندا چہرہ بُجھا بُجھا ہا اوکوں کنبنی لگی کھڑی ہئی اتے پنگھرو پنگھر ہا' بخار کن او بے ہوش تھیا وداہا۔ ''میں اندر آسگیدا اں'' اوں مَیں کن پُچھیا۔ اوندے سوٹ کیس ٹیکسی ءِ چ پئے ہن۔ میں آپڑیں نوکر کوں سوٹ کیس اندر گھن آون دا آکھیا۔

امرتا اوکوں ڈِٹھا اتے تکھے تکھے کمرے ءِ چ وڑ گئی۔

اوڈھاندا پوندا میڈے کمرے ءِچ آیا۔ میں اوکوں بیڈ تے لٹایا تے اوندے تے کمبل سٹیم۔ اوں لمبا ساہ بھریا تے آکھنیس جوایں بیماری اتے سخت بخار ءِچ میں اینکوں گولیند اوداں میں تڑٹ پھٹ گیاں۔

میں امرتا کنیں گیاں تے اوکوں امروز نال ملن دا آکھیم۔ اونروس تھی گئی اتے ملن توانکار کر ڈِتس۔

''پلیز! میں اوکوں نہاں ملنا چاہندی''

میں ولا امروز دو ول گیاں تے اوندے نال بہہ گیاں اوں میکوں ڈسایا جو میکوں ٹائیفائیڈ اتے آندراں دا بخار اے۔ میڈا بخار دائمی تھی گیا ہا تہوں میں آپڑاں کم دی شروع نہم کر سگا۔ اے ایندے ءِچ کوئی میڈا جرم ہئی؟

او اوندے نال محبت کریندا ہا لیکن بیماری دی وجہ کن اوہک بوجھ بن گیا ہا۔ او کیا کر سگدا ہا۔ بجائے ایندے کہ او اوندی ڈیکھ بھال کرے ہا اوں شودھی کوں اوندی ڈیکھ بھال کرنی پئے گئی۔ فرائض دے الٹے پن انہاں کوں تباہ کر ڈتا۔

او آپڑیں بیماری دے متعلق، اپڑیں کم کرن دے بارے، آپڑیں خواباں دے بارے مصوری اتے تخلیقات دے بارے، رقم کماون اتے قرض لہاون دے بارے گالھیں کریندا ریہا۔

میں ڈاکٹر کوں گھن آیم اتے اوندا معائنہ کرایم۔ ڈاکٹر دوا لکھ ڈتی تے میں دوائی گھنن باہر نکل آیم انسانی رشتیاں دے بارے سوچیندیں ہوئیں جوا ے کچ کرور آلی کار کتنے نازک اتے بھر بھرے ہوندن۔ تے انہاں کوں ٹرٹدیں دیر نہیں لگدی۔

ککڑِ دے انڈے جیڈا کنک دا دانا

لیو ٹالسٹائی

ترجمہ: وسیم واگھا

گوڑ سچ اللہ جانڈے، بھل اینویں لگدے جیویں اُج دی گالھ ہووے، کھیڈ دیں کھیڈ دیں بالیں کہیں کھڈ اچو ہک شئے لدھی جیند اسائز ککڑ دے انڈے جتلا ہاتے کنک دے دانے جیہاں ں چیر ہس۔ کہیں راہ لنگھدے وپاری دیں اکھیں کوں انوکھڑی لگی اُوں بالیں کنوں پنجیں روپے دی مُل گھن گدھی۔ شہر وُنج کیں اوں شئے کوں نایاب ہُلائیس تے وقت دے حاکم کوں ویچ ڈِتس۔

انڈے جتلا سائیز تے دانے جھیاں چیر۔ حاکم حریان تھیا۔ آپنے دانے سُھانے (wise-men) وزیریں مُشیریں کوں سَدِ یُس تے حکم ڈِتس جو ملوم کرو اے انڈا اے یا کہیں اَن دا بیج اے؟ دانا، سیانے، وزیر مُشیر سُچیندے رہیے سُچیندے رہیے بھل کائی جواب ناں لدھا۔ پھر دی گردی ککڑ جو کوٹھے اچے وَڑی او جالے اچ رکھی، انوکھڑی شئے کوں چُگن لگ پئی۔ وزیر مشیر بُجھ گئے تے حاکم اگو پھوت مَرونے جو ''اے تاں کنک دا دانا اے''۔

حاکم حریان تھیا جو کنک دا دانا تے اتلا وڈا۔ ککڑ دے انڈے جتلا اوں وزیریں مُشیریں کوں حکم ڈِتا جو ملوم کرو اینجھاں اَن (دانے) کیرھے مُلخ تے تھیندے۔ وزیر مُشیر، سُچیندے رہیے، سُچیندے رہیے، سے کتاباں پٹ مَرونھیں بھل کائی سر پاندناں لدھا۔ انت حاکم دی جناب اچ حاضر تھئے جو ساکوں تاں کائی سرِ پاندنیں ملیا۔ کہیں بڈھے جٹ کنوں پچھو، متاں اوکوں پتہ ہووے۔

حاکم دا حکم ہا۔ حاکم دے ہرکارے ہک بڈھے کوں گول گھن آئے۔ ڈَنڈ یکے ڈھے گئے ہانس، ڈوکوڑیں (crutches) دے سہارے ٹُردا آیا۔ حاکم بڈھے کوں کنک دا بیج ڈِکھایا۔ بڈھے دی دید کمزور ہائی۔ اوں دانے کوں اَدھ پچدھا ہاڈ ٹھاتے ہتھیں نال ٹٹولیا۔ حاکم پُچھیا ''بزرگا! اے اَن کیرھے مُلخ دا اے؟

کڈاہیں تیئں وی اے فصل رہائی وہائی؟ جا کڈاہیں مُل گدھی ہووی؟ بڈھا کنیں داڈورا ہا۔اوں حاکم دی گالھ جیویں تیویں سُنی سمجھی تے ولدا ڈِتس'' کوڑ کیوں ماراں۔انجھیں کنک ناں میں کڈاہیں وہائی ناں کپی' تے ناں کڈاہیں مُل گدھی۔میڈی سنبھل وان اچ کنک دادانا اتلا نکا ہوندا ہا جتلا اُج اے۔تُساں میڈے پیو کنوں پچھو 'متاں اوکوں پتہ ہووے''۔

حاکم حکم ڈِتا جو ایں بزرگ دے پیو کوں سڈ آؤ۔بڈھڑا ہک کٹھڑی (cutch) دے سہارے ٹردا حاکم کنوں حاضر تھیا۔بڈھے دی دید آپنے پُتر کنوں چوکھی ہاوِس۔اوں اکھ بھر کیں دانے کوں ڈِٹھا۔حاکم بڈھے کنوں پچھیا' ''بزرگا! انجھیں کنک کیرھے مُلخ اچ تھیندی اے۔کڈاہیں تیئں وی آپنی زمین اچ انجھیں کنک رہائی وہائی' جا کہیں کنوں مُل گدھی ہووی؟۔'' اے بزرگ وی ڈورا ہا بھل پُتر کنوں چوکھا سُن گھندا ہا۔''نئیں۔ انجھیں (رجی کجی) کنک آپنی زمین اچ ناں کڈاہیں رہائی ناں کپی ام۔ناں کڈاہیں مُل گدھی جو ساڈے زمانے روکڑا ناہی ہوندا۔لوک آپنی وہائی کھاندے ہن تے ضرورت مندیں کوں وی ونڈیندے ہن۔توڑیں جو کنک دا دانا اجوکی کنک کنوں وڈا ہوندا ہا بھل ایں دانے جتلا وڈا ناہی ہوندا۔ (البتہ) میڈا پیو ڈسیندے جو اوندے زمانے کنک رجی کجی تھیندی ہائی تے دانا وی وڈا ہوندا ہس۔تُساں میڈے پیو کن پچھو''۔

ڈوجھے بڈھے دا پیو وی سڈ تیج آیا۔اے ترجھا بڈھا کہیں کٹھڑی (لاٹھی' سوٹی) کہیں سہارے مُنوں ارام نال ٹُردا آیا۔دید وی ہالے بچائی ودا ہا۔اکھیں سوجھل ہانس۔سُنڈ اٹھیک ہائی' اا۔ وی کرارا ہس۔ایں ترجھے بزرگ کنک دادانا ڈِٹھا تاں نہال تھی گیا۔اکھیس ''مدتاں گزر گئین آپنے زمانے دادا نا روٹی کھادیں''۔کنک دے دانے کوں چک مارئیس' چھُتھس تے آکھیس ''واہ ایہا کنک ہوندی ہائی۔ایہو سوادھ''۔حاکم اوہو سوال ایں ترجھے بڈھے کنوں پُچھیا۔''بزرگا! اے کنک کیرھے مُلخ تے تھیندی اے؟ کڈاہیں تیئں وی اے کنک آپنی زمین تے رہائی وہائی؟''

بزرگ ولدا ڈِتا ''میڈے زمانے اے کنک ہر مُلخ تے وہندی' کھوندی ہائی۔ساری عمر اوہ میں وی ایہو ان کھادے تے نہیں کوں کھوائے''

حاکم پُچھیا۔ ''بزرگا! توں اینجھیں کنک کہیں کنوں مُل گھِندا ہانویں یا آپ وہیندا ہانویں؟'' بزرگ کِھلیا تے آکھیس ''ساڈے وقتیں لوک اَن (دانیں) کوں ویچن یا مُل گھنن دا سوچ وی ننھس سگدے۔ اَن کوں ویچن، ونجاون گناہ سمجھیندے ہن۔ ساڈے وقتیں آنے ٹکے وی ننھس ہوندے بھل ہر کہیں کن اٹا، دانا رج ہوندا ہا۔ میں وی ایہا کنک وہیندا کہیندا ہامیں''۔ حاکم پیا سوال پُچھیا ''بزرگا! اے ڈسا جو توں اینجھیں کنک کتھاں وہیندا ہانویں۔ اتے تیڈی زمین کتھاں ہائی؟'' بزرگ ولدا ڈتا۔ ''میڈی زمین اللہ دی زمین ہائی۔ میں جتھاں ہل وہیندا ہامیں، بس اوہو رقبہ میڈا ہوندا ہا۔ اگیں زمین مَلت یا مالکی کن ازاد ہوندی ہائی۔ اگیں لوک زمین دا دعویٰ ننھس کریندے۔ صرف آپنی محنت مشقت دا دعویٰ کریندے ہن''۔

''بزرگا! ڈو سوال بئے پُچھساں''۔ حاکم آکھیا۔ ''نمبر ہک جو اینہہ سائیز تے سَوادھ دی کنک ہُن کیوں نئیں تھیندی؟

نمبر ڈو۔ تیڈا پوتر اڈو کٹوہڑیں (لاٹھیں) دے سہارے تُردے، تیڈا پُتر وی ہک کٹوہڑی (لاٹھی) تے تُردے، بھل توں آپ کٹوہڑیں مُتوں ارام نال تُردیں۔ اکھیں دا سوجھلا بچائی ودیں۔ ڈِندوی تکڑے ہنیں تے سُنڈا الیندا اوی ٹھیک ہوویں۔ اے کیویں تھی سگدے؟''

بزرگ ٹھنڈا ساہ گِدھاتے آکھیس ''اے انیویں تھئے جو لوکیں آپنی محنت دا کھاون پاون چھوڑ ڈِتے اَج ہر کہیں دی پرائی محنت تے اکھاے۔''

اگیں لوک رب دی رضا اچ راہندے ہن۔ آپنی محنت دا کھاندے ہن، پرائی محنت تے مِلخ (property) دا لحاظ تے حفاظت کریندے ہن''۔

سیانڑاں کاں

اینٹن چیخوف

ترجمہ: اظہر لشاری

ڈیڈ وِلے سٹیشن پُج کے، گلیب سمرنوف، جیڑھا سر ویئر ہا، کُوں پتہ لگا جو جہاں زمیناں تے اوکم کرن آئے او ہالی وی تریہہ چالھی میل پَرے ہِن۔ جیکر کوئی چنگاں سُتھرا کوچوان ہویا، نال گھوڑے وِی تکڑے ہوئے تاں اے پندھ تریہہ میل تُوں وی گھٹ ھوسی، تے سر پھرے کوچوان تے پُرانے نال آلے گھوڑیاں ہتھوں، اے پَندھ پنجاہ میل وی تھی سگدے۔

''مہربانی کر کے ڈسیسو جو موھری گھوڑے میکُوں کتھوں ملسن؟'' سٹیشن ماسٹر تُوں سر ویئر پُچھیا۔

''کیا؟ موھری گھوڑے؟ موھری گھوڑے تاں جھا، سر، تہا کُوں اِتھاں لوگڑ کُتے وی نہ لبھسن۔ کتھاں ونجن چاھندے او؟''

''ڈیوو کنو۔ جنرل ہوہوٹوف دے زمیناں تے''

'اچھا' اُباسی ڈیندے ھوئے سٹیشن ماسٹر آکھیا ''تُساں سٹیشن دے پچھوں لگے ونجو' اُتھاں کُجھ کسان ہِن جیڑھے کڈاھیں کڈاھیں مسافراں کُوں چھوڑ آندن''

سر ویئر ٹڈھا ساہ بھریا تے تھکا ٹُورتا آپ کُوں سٹیشن دے پچھاوڑوں گھیل آیا جتھاں لمبی گول پھول تے تتے مٹھے تھیون تے مُک مُکاوے پچھوں چھیکڑ اُوں ہِک بڈھینگ لوبھی کسان گول گدھا، جیندے گل ءِ چ سلیٹی رنگ دا بُتھ پُرانڑ کوٹ ہاتے پیراں پُھوھڑی آلی جُتی۔

''کیجھنیاں کڈھنواں ٹانگہ ءِ تیڈا'' سر ویئر ٹانگے تے چڑھدے ہوئے بڑ بڑ کریندیں آکھیا'' میکُوں تاں بھُکھ نئیں آندی جو ایندا آگا کیڑھا ءِ تے پچھا کیڑھا ءِ۔''

''سمجھ نئیں آندی۔ جنوں گھوڑی دی پچھ ءِ او آ گا ءِ تے جنوں تُساں بیٹھے او' او پچھا ءِ۔''

گھوڑتڑی اونویں تاں جوان ھئی پر ھئی ڈودھے دی سُکی ھوئی۔ جنگھاں باہر دو نکھتیاں ہویاں تے کن جتھے ہانس۔ کو چوان جیڑھے ایلے کھڑا تھیا تاں اُوں' ایکوں رسی داھک چھانٹا مارا جیں تے ایں چھڑا سر لڈ ایا۔ چنگی دیر جب کے اُوں ڈوجھا چھانٹا مارا تاں ٹانگہ ایویں ہُونگاتے ایویں کمبا جیویں ایکوں بُخار ہووے۔ ترتجھے چھانٹے تے ٹانگہ تھوڑا جیہاں جُھولا تے چوتھے اُتے ہولے ہولے رِڑھن پئے گیا۔

''سارے راہ ایہا کارگی راھسی؟'' سَروئیر پُچھا تے چُوچُو ڈھاندھے' اُدر کے کھاندے ھوئے او روسی کو چواناں دی کُچھ روک مٹھی ٹور نال اِنجر پنجر ھِک کر ڈیوین دی صلاحیت تے حیران تھیون پئے گیا۔

''اساں اُتھ پُج ویسوں'' اُوں اُوکوں تسلی کرائی۔ ''اے نِکڑی گھوڑی چھوٹی ءِ پر ھِ شوخ۔ ھک واری ایکوں دھر وکڑی پکڑن ڈیو' وت ڈکھائے اے کہیں کن نہ جھلیسی۔ ٹراوکوس!''

او سٹیشن توں ڈینہ لتھے ٹُرے ھَن۔ سچے پاسُوں خزاں دا ٹھڈھا تے اندھارے دا اتھئیاں وسیع تے لامحدود ڈاھر پھیلا ھویا ھا جیکوں پار کرن دے بعد کوئی شک نئیں' بندہ خُدا دے پچھاوڑوں ونج کھڑے۔ خزاں دی اے ٹھڈھی نماشاں پَرے کتھائیں وِسدی پئی ھئی جتھاں بھوئیں دی کُنی اسمان نال اسمان ویندی تھیندی ھئی۔ کھبے پاسُوں وسدے سوجھلے ءِ چ نِکڑے نِکڑے ٹبیاں دے اُبھار پئے ڈِسدے ھن جیڑھے یا تاں وَن تھی سکدے ھَن یا پرو کے سال دے بھُوں آلے پلے۔ اُوندے سامھنے کیاھا سروئیر توں کُجھ ناہا پیا ڈِسدا کیوں جو کو چوان دی چوڑی تے کڈھنویں کنڈ' سامھنے دے سارے منظر اگوں دھبہ بنی آندی ھئی۔

''کینجھنیں سُنجی جاھ ھ'' سروئیر اے سوچ کے کناں کوں کوٹ دے کالر نال کجن دی کوشش کرن لگ پیا' ناں کوئی ھٹی ءِ ناں کوئی گھر۔ ساڈے اُتے جے کوئی ڈھک گئی' اساں لیٹج پُنج: گیو سے تاں کہیں بندے تھئیوں توں کوئی خبر ای نئیں لگنی۔ بھانویں جو ساڈے اُتے تو پاں پیاں وسن' کہیں کوں کیا پتہ۔ تے

اے کوچوان تاں قابل اعتماد بندہ ای نئیں۔ کینجھنیں منحوس کنڈ ءِ اوترے دی۔''

کینجھنیں چھتی پُوتھی ھِس کہیں جنگلی زناور روک۔ ''گالھ سُنٹیں بھرا'' سروئیر آکھا ''کیاناں ءِ تیڈا؟''

''میڈا ناں؟ کلم''

''ہاں کلم اِتھوں دے حالات کیویں ھن؟ خطرناک تاں نئیں؟ کوئی کہیں نال ودھیکی تاں نئیں کریندا۔ یا کریندن؟''

''اللہ معاف کرے کوئیناں''

''چلو اے تاں ٹھیک ءِ۔ کوئی اُچ جھک تھیندی ءِ تاں میڈے کول ترائے پستول ھِن'' سروئیر کُوڑ مارا۔

''تیکوں پتے۔ پستول آلے نال شرارت کرنڑ خطرناک ءِ۔ ھِک پستول ڈاہ لُٹیر یاں تے کافی ھِ۔''

رات تھی گئی اچانک ٹانگہ چرچراھنا' ھونگا' کمباتے کھبے پاسے مُڑا جیویں جواے سبھ کجھ اوندی مرضی دے خلاف ہا۔'

''اے میکوں کِن چھکی ویندے'' سروئیر سوچا' ھُنٹیں تاں سِدھا اگوں تے ویندا پیا ہاتے ابڑغت کھبے تے مُڑ گئے۔ میکوں لگدے: اے بدمعاش میکوں کہیں سُنجے جھاڑ ءِ چ چھکی ویندے' تے تے' وارداتاں تاں تھیندیاں سُنڈے رہ ویندے ہیں۔ ''سُنٹیں!'' اُوں کوچوان کُوں آکھیا:

'تاں۔۔۔تیئں آکھے جو اِتھاں کوئی خطرہ نئیں؟ اچھا۔ اے تاں افسوس لوائی' میکوں تاں ڈاکواں نال بھڑن تے بہوں چس آندی ءِ ڈِسن دا تاں مَیں نِکڑا جیہاں تے مَر جیوڑا ہاں پر میڈے اندر طاقت کہیں ڈاند جیڈی ءِ۔ ھِک دفعہ میڈے اُتے ڈاکواں حملہ کیتا ہا۔ تے تیکوں پتے کیا تھیا ہا؟ ھِک کُوں تاں میں اے جھئیں مروڑی ڈِتی جو اوتاں اُتھائیں ٹھڈھا تھیا گیا ھا۔ تے بنہاں ڈوکُوں قید بامشقت تے سائبر یا پٹھ ڈِتا ھم۔ میکوں نئیں پتہ میڈے ءِ چ اے طاقت کتھوں آوندی ءِ۔ تیڈے جھئیں بڈھینگ بدذات نال تاں میں ھِکی ہتھ نال نبڑ سکدا اں۔ تے۔ تے۔ کھل لہا سکدا اں''

کلم مُڑ کے سروئیر کُوں ڈِٹھا' اُوندے سارے چہرے کُوں تکئیس تے گھوڑی کوں ھِک چھانٹا

مارئ۔

''بس بھراوا'' سروئیر گالھ ٹوری رکھی'' میڈے ہتھوں کہیں ڈاکو کوں اللہ بچاوے' تاں ہے ورنہ او نہ صرف آپنے جگھاں باھواں توں ہتھ دھوپاسی' بلکہ عدالت ءِ چ ہنوں آپنے جرائم دا جواب وی ڈیونا پوسی کیوں جو اُتھاں سارے جج تے وکیل میڈے سنگتی ھن۔ میں ھک سرکاری اہلکار ھاں۔ بہوں وڈا اھلکار۔ جڈاں کڈھایں میں اے جہیں سفر تے نکلداں' سرکار کوں پتہ ھوندے تے او میں تے اکھ رکھدی ءِ تاں جو میکوں کوئی نقصان نہ پُچاوے۔ سڑک دے ڈوہائیں پاسوں جھاڑیاں ءِ چ پولیس دے سپاھی تے تھانیدار لکے بیٹھے ھوندن۔ کھڑیں کھڑیں!'' سروئیر اچانک رڑا'' اے توں کن پیا ویندیں؟ تے میکوں کنتے چھکی ویندیں؟''

''تہاکوں ڈسدا نئیں پیا؟ جنگل دو''

''اچھا اے ھِ'' سروئیر سوچا' میں ڈر گیا ھم میکوں آپنے محسوسات ایندے سانھنے ظاہر نہن کرنے چاھیدے۔ ایکوں تاں پہلے ای پتہ لگا آندے جو میں ایں کن ڈرا آنداں۔ کیا گالھ ہ' اے ول ول میکوں مُڑ کے ڈیدھے۔ اے کئی ناں کئی گالھ سچیندا آندے۔ پہلے تاں اساں مسیں رڑھدے آندے ہاسے' ھُن تاں اساں اُڈ دے ویندے ھیں۔ سنئیں کم! اے توں گھوڑی کوں ایڈا ڈھرکائی کیوں ویندیں''۔

'میں ایکوں ناں ڈھرکائی ویندا۔ آپنی مرضی نال ویندی ڈھرکدی ہ۔'

''ھک واری اے ٹرپووے' وت ایکوں کوئی نئیں روک سگدا۔ اے شودھی تاں آپ ایں گالھ تے ارمانی ہ جو ایندیاں جگھاں اے جھئیں کیوں ھن۔''

''اے گوڑ ءِ بھرا۔ میکوں ایویں نئیں لگدا۔ اے نرا گوڑ ءِ۔ میں اکھسائیں جو ایڈا تیز نہ ٹور۔ آپنی گھوڑی کوں جھل۔ کیا سنا ای؟ جھلینس''

''کیوں؟''

''کیوں - کیوں جو سٹیشن توں میڈے چار سنگتی' میڈے پچھوں آندے پئین۔ اُنہاں میڈے نال متھا

جواد جنگل ءِ چ میکوں مِل ویسن۔ اُنہاں نال سفر کرنڑ دا آپنا مزے۔ او اُچے لمبے طاقتور جوان ھِن تے انہاں کول ھِک پستول وی ھِ۔ اے تُوں کیہاں مُڑ مُڑ ڈیدھیں نال چھوڑ ھاندیں' جیویں میخاں تے بیٹھا آندا ھووِیں۔ اوئے - ڈیکھ ہاں! میڈے ءِ چ اینجھنیں کوئی گال نیں جو میکوں ڈیکھیجے۔ میڈے ءِ چ دلچسپی آلی اے جھنیں کوئی گالھ نئیں جو میکوں ڈیکھاونجے۔ سوائے میڈے انہاں پستولاں دے۔ اتھاں جے توں ڈیکھن چاھندیں' میں اے باھر کڈھیندا اں تے تیکوں ڈیکھیندا اں۔ میکوں ذرا باہر کڈھنڑ ڈے''

سروئیر آپنے کھیسیاں ءِ چ گولن دا پاٹ کیتا۔ تے اُوھیں پل اے جیہاں کم تھیا جیندی او آپنے بدترین خوف ءِ چ ای توقع ناہا کر سکیدا۔ اچانک کلم نانگے توں دھرک مارا تے بانہڑے پوندا جنگل ءِ چ وڑ گیا۔ ''بچاؤ بچاؤ'' او رڑا ''میڈی گھوڑی گھن ونج۔ میڈا نانگہ ای گھن ونج بدذات آ' میڈی جان بخش! بچاؤ!''

اوندے اُبالھے قدماں دی کھونک گئی۔ سُکے پتریاں دی سرسراہٹ تھئی تے ہر شئے چُپ' اچل چیت' سروئیر سبھ توں پہلے گھوڑی روکی۔ آرام نال نانگے ءِ چ بیٹھا تے سوچنڑ پہہ گیا۔

''اچھا! تاں اے ڈِر ہوتوں غائب غلا تھی گئے ہوں۔ تاں ھُن کیا کرتیجے؟ میکوں تاں راہ ای نئیں آندا۔ کلھا تاں ونج ای نھی سکیدا۔ جے کر لگا ای ونجاں تاں ایہو آکھسن: میں گھوڑی چوری کر گیاں۔ کیا کرتیجے؟

''کلم! کلم!''

'کلم' کونج ولدا ڈِتا۔

ساری رات کالے جنگل ءِ چ ناھراں دے ٹوکڑیاں' کونجاں تے وٹیل گھوڑی دے ھنکار سُنڈے گزارنڑ دا سوچ کے اوکوں ایویں جاپا جیویں اوندے تن بدن ءِ چوں نانگ ٹپ گیا ھووے۔

'کلم' او یوکا'' او یار کلم۔ او کتھاں ھویں بھئی کلم''

ڈو گھنٹے او سنڑ ویندا رہ گیا تے چھیکڑ' اوندی گھگھی پہہ گئی۔ تھک کے جیڑھے ویلے اوں ساری رات جنگل وچ

گزارن ڈاسوچ گِدھا تاں ٹھڈی وادے جھولے ءِچ اُوں، ھِک ھُونگ سُنی۔

''اے تُوں ھویں کلم۔ اے تیڈی آواز ءِیار؟ آیار کلم! ھُن ٹُروں''

''تساں۔۔۔ تساں میکوں قتل کرڈیسو''

''کیوں کلم! میں تاں تیڈے نال گپ پیا کریندا ھم یار۔ اے میڈے خالی پھُوکے ھن۔ ذرا سوچ ہاں میں پستول چائی ودا ھوساں۔ اے تاں میں سارا کوڑ گھڑا ہا آپنے کہیں بھوکن۔ آجلوں یار میں تاں چِرڑا کھڑاں۔''

کلم اے سُچیندا ھویا جے کراے واقعی لُٹیرا ھوندا تاں کڈاں دا گھوڑا ٹانگہ گھن کے پُھٹ ویندا۔ جنگل دے باہروں آیا تے ڈِھکدے ڈِھکدے اُوندے نال پُجا۔

''کیڑھی گالھ توں ڈِرا کھڑیں بے وقوف آ؟ میں تاں گپ کیتی ہم، تے تُوں ڈِر گیا ھویں! آ چڑھ آ!''

''جناب'' ٹانگے تے چڑھدے کلم بُڑبُڑ کریندے آکھیا، میکوں جیکر پہلے ای ایں گالھ دا پتہ ھوندا تاں میں سو رُوبل تے وی چھوڑن ناں آواں ھا۔ تساں تاں میکوں ڈِرا کے میڈی جان کڈھ گدھی ھئی۔

کلم گھوڑی ٹوں چھانٹا مارا۔ ٹانگے چھِر کی بھری۔ کلم ولدا چھانٹا مارا۔ چوتھے چھانٹے تے ٹانگہ ھولے ھولے رڑھا۔ سر دئیرا اپنے کن کوٹ دے کالر نال کجے تے سوچاں ءِچ پڑ گیا۔

ھُن ناں کلم تے ناں سڑک خطرناک پئی جاپدی ھئی۔

نِکو ساواں تھل

(ڈرامہ)

احسن واگھا

کردار

1- **چاچا پکیرا:** پکی عمراں دا انھ وال

2- **اوڈ:** آبادکار

3- **جیون جوگا:** جِک پڑھا لکھا گبھرو، جیہڑا تھل دی ماحولیاتی وگاڑ تے پریشان،

4- **باھرلا:** جِک مضحکہ خیز فوجی بیورو کریٹ، جیہڑا آپنے مفادات لیئے مختلف منصوبیاں تے کم کریندے

5- **بے مُلخ:** کہیں باھردی کمپنی دا مالک، اپنا مفاد جیہڑا صرف لیئے دنیا دے چھ ھاروں ھر ملخ دا بھوندے۔ اِتھ کارپوریٹ فارمنگ دا تجربہ کرن آئے۔

سَمان

نِکی نڑی آلا تھہ۔ وڈی نڑی آلا تھہ۔ جِک ڈبہ / بکسہ

ساوے رنگ دی "چندہ برائے مسجد آلی" ٹھند وقڑی۔ ھینگر (Hanger)

خاکی رنگ دے شلوار قمیض۔ بُوٹ۔ چارٹ (ترائے چار)

اَخبار دے تراشے۔ ھیٹ (سر تے پاون آلا) بریف کیس فولڈر جِک کاغذی دی بندوغ

منظر: سٹیج دے اُتے تھل دی ہِک وِساخ دا منظر ھِ۔

ہِک پکیرا جناں سِرتیں راجپوتیں جیہاں پٹکا بدھی نِکی نڑی آلا ھُقہ پیندا بیٹھے تے کھُنگدا بیٹھے۔
(ڈوترائے واری کھُنگدے)

چاچا پکیرا: (آپ خُوردے الیندے ہوئے) اے تماخوں آریہن۔۔۔ بے برکتے۔۔۔ (ھُقے دا پھُل چاکیں خالی کریندے)

(ہِک جناح کیپ آلا اَدھ کھڑ ڈیڈھا بدھی، ہتھ اِچ لمبی نڑی آلا ھُقہ چاتی تھلے تے آندے۔ اے اوڈِءِ)

اوڈِ: (پنجابی لہجے ءِ چ سرائیکی الیندے ہوئے) اَیہہ تمبا کُونئیں جیڑھا تُوں پیندا ایں۔ چاچا پکیرا۔ پنجاں رُوپیاں دا اسیر کڈی تماکُوں وی پیتا کر (آپنے ھُقے دوا شارہ کریندیں ہوئے) پشاوری اَے۔ پنج رُوپے چھٹا کی آلا۔۔۔ گھِن پی۔

چاچا پکیرا: (اُوندی نڑی پچھوں تے ولیندے ہوئے) اَفسوس نئیں جو تھیندا اتماخوں میڈے برون اِچ نہ تاں تیکوں ڈِساں ہا خالص شئے چہ ہوندی ءِ۔

اوڈِ: اَچھا چاچا! اوبار ہاں کُمھاں میڈے سور ہے بانے اوڈِ کن وتیچے ہانی

چاچا پکیرا: ہیلئے چالھی سال تھئے ویندن۔۔۔ گرتاں ڈِتا ہم اَشٹام۔

اوڈِ: اواشٹام تاں تیئں، ساکُوں کرڈِتا۔۔۔ کوئی تیڈِے کولھووی ہے ثبُوت آپنے حق مَلکیت دا۔

چاچا پکیرا: میں کن۔۔۔ میں گن کون پچھسی ثبُوت۔۔۔ میں مالک آں۔۔۔ میں اَدھ برون دا مالِک آں۔۔۔ جدی سدی۔۔۔ میں گن!

اوڈِ: اُوہو اُٹھوال ای رِیہوں۔۔۔ اَچھا اے ڈِس کئی۔۔۔ نقل انتقال

چاچا پکیرا: انتقال۔۔۔ انتقال تاں تساں آباد کاریں آن ستر ین کڈھیئن۔۔۔ اَساں مالک ھئیں۔ میڈے پیو میکوں آپ اَشٹام کرڈِتا ہا۔

اوڈ: ووئے میں جانڈاں پرھُن آپنے ہتھ دے لکھے اشٹام نئیں چلدے۔۔۔۔ اچھا انتقال نہ سہی۔۔۔ کئی مالیہ، کئی ٹیکس دی پرچی۔

چاچا پکیرا: مالیہ کِت دا ڈیندے بچڑا۔ اُساں سبھے مال دار قوماں ہاسے، تھلو چڑ۔۔۔۔ ہاہا۔۔۔ کھڑ۔۔۔ ترنی ڈیندے ہاسے مال دی۔ اُوندیاں کئی پرچیاں ہوسن۔۔۔ بھل او میں آپنے وکیل کوں ڈکھسیاں۔

اوڈ: ہا۔۔۔ نہ کریں اِتبار ایں اوڈ غریب تیں۔ ترتجھی نسل ام تیڈے تھل دی ریت اکھیں اچ رکھدیں۔ ڈوٗ بالڑیاں ہِک چھوہر پرنائی کھڑاں تیڈے لوکیں وِچ۔۔۔ تیں توں کیتی جُل شک، مریں لوکل آ۔۔۔ ھُن وَنج ڈکھیسیں کاغذ کہیں لوکل وَکیل کوں۔۔۔ تیں اوہو چیسی تیکوں اُٹھ اٹھ واری۔۔۔ اوکڈھ اُوہو پرچیاں ترنی آلیاں۔۔ ہوک آپنا حق۔۔۔ نہ تاں میڈے بارہاں کلے تاں چھوڑ، ویندئی سارا تھل ہتھیں اِچو۔۔۔

چاچا پکیرا: ووئے کملا۔۔۔ نہ جو تھیوں بھوئیں ہاب، ہک پانی نہ چاوے ایکوں۔۔۔ بیا بھوئیں کہیندے چوبچن دی ءِ۔۔۔ کئی آئے ٹٹو ٹرڑے۔۔۔ کئی گئے۔۔۔ تھل دی بُو دنہ پٹونیں۔

اوڈ: اُواُوہو پانی!!۔۔۔ آندی پئی وی گریٹر تھل

چاچا پکیرا: آہ۔۔۔ مُترا کا۔۔۔ اَگے ٹی ڈی اے جو کھٹ کھوائے نیں۔

(ہک پڑھیا لکھیا گھڑ وسٹیج تے آندے۔ اے جیون جوگا ءِ)

چاچا پکیرا: اوہک بیا آگئی بے یقینا۔ اے بُن بنیاد آلا تھی کیں ہاں لہائی وَدے۔ تیکوں بھوئیں دا بھو ءِ۔ ایکوں وَنیں داوہم ءِ۔ ودے شجرے لکھیند ادرختیں بُوٹیں دے۔ اکھیں وَن پھپھوڑ نئیں رہ گی۔۔۔ نسلاں مُکدیاں پئین درختیں دیاں (جیون جوگے دو مُنہ کر کے) ہک چھٹا آون ڈیے چیتر دا۔۔۔ تھل ءِ چ او او پھپھوڑ تھیسی تیڈے پیوٗ کن نہ گنیسی۔۔۔ اکھیں لکھدا وَدے۔۔۔ کئی لوکل۔۔۔ چہ لوکل ووئے!؟

جیون جوگا: لوکل نالج۔۔۔تیڈا علم چاچا تیڈا علم۔۔۔ایہو جیون ءِ۔ایہو جوگ ءِ۔ایہا اصل سائنس ءِ تیڈا علم۔۔۔کئی مونہہ پھٹ۔کئی ڈے حرف' میں لکھاں۔۔۔نہ تاں جبھے ءِ چ کیڑے پوسنی۔۔۔گھن ویسیس سبھ شئے قبر اچ۔۔۔کئی شئے ڈس۔۔۔ایہو ڈس جو کتیلا ڈکھن گھلے۔۔۔پھینگنی ھلے تے مینہہ آوے۔۔۔سائوں ڈس کنوں مہر آئے تے کن ملک گئے۔سائوں ڈس جو ریکارڈ مال وڈا اے کیں تھل۔۔۔رجسٹر انتقال پکا ءِ کیں تیڈا مان ملکیت۔۔۔سائوں ڈس اوقصہ لچھئیں آلی دا' جیندی کڑک توں اج وی سنڈیں۔ کن بھٹ تھئی ءِ ٹبیاں پچھوں۔اچھا ڈس ھک جنے دی عمر اہ وچ ٹبا کتلا ٹردے؟ ڈس:

چاچا پکیرا: (کھلدے) اچھا ڈس' تیکوں جو لکھو اواں کوئی پیسہ ٹکہ تیکوں وی لبھسی۔کئی مدت کریسیں پیؤ قرضو کالے دی۔۔۔ (آپ خوردہ الیندے ہوئے) ہائے ہائے۔۔۔بُھ بائی تاں سکھ ھئی۔۔۔رج آئے۔کج گئے۔۔۔

(ھک خاک پوش جھئیاں جٹاں' بوٹیں نال دھپ دھپ کریندا ھک گتے / کاٹھی دا بکسا گھیلی آندے اے باھرلا ھِ پہلے حقہ پیندے ہوئے اُٹھوال دو مونہہ تھیندے)

باھرلا: اوئے۔۔نوسموکنگ۔۔اے سبھ علاقہ میڈا ہے۔۔۔ھُن ٹ اے علاقہ نوسموکنگ ریجن ہوگا۔ (اوڈ اوندی دھشت ڈیکھ کیں اُوکوں سلوٹ مار کھڑ دے۔بس او اوڈ دو سدھا تھیا آندے۔جیویں جو بھئی تیں سلوٹ کیوں کیتے)

باھرلا: ہمارا دربار لگاؤ۔ہمارا سامان نکالو

(ہنے اُوکوں ترتر ڈیہدن۔۔باہرلا ھِک موبائیل ہتھ اچ پا اُنہیں دو کنڈ ڈے' پاسے تے تھی کھڑ دے۔کہیں ایلے نمبر ملیندے کہیں ایلے کن نال لیندے۔۔۔ (موبائیل جتی دا پولا ہووے تاں وی ٹھیک ءِ) اوڈ ھِک ھِک شئے کڈھدے جیون جوگے نال رل اندازہ لاون دی کوشش کریندے جو باھرلا دراصل ہے کیرھی شئے۔؟؟)

اوڈ: (ھِک کپڑے اچ لھیٹی ھک ڈنگی سوٹی کڈھدے) دوئے ڈیکھیں ہاں اے کیا ہے ووجیونٹ آ۔

جیونٹ جوگا: بندوخ اِس ڈیہہ انوھیں وردیاں مردیاں۔

اوڈ: (بندوخ میز نال کھڑا کیں بکسے وِچو ساوے رنگ دی چندہ برائے مسجد آلی صندوقڑی کڈھدے۔ پَر وباھرلا فون مِلاون۔ ھیلو ھیلو دے کم کُوں لگا کھڑے) دوئے اے چہ ہِس؟؟

جیونٹ جوگا: (پڑھ کیں) چندہ برائے مسجد یار۔ چندے دی صندوقڑی ءِ

اوڈ: گھِن اُٹھوال آ۔ اے باھرلا اُٹھکیندئی مَسیت اِتھائیں تیڈے رَقبے دے آدھی ءِ چ۔ ہیہ ہیہ (کھلدے)

(اتلے اِچ باھرلا انہیں دو متوجہ تھیندے۔ اوڈ بکسے وچُوں ھِک بیا آئیٹم کڈھدے۔ اے ھینگر دے اُتے ھِک مُلاں دا لباس ءِ۔ لمبا چٹا چولا۔ چٹی سُتھن ساوا پٹکا گل ءِ چ تسبیح)

باھرلا: خیال سے لٹکاؤ اس کو یہ ہم شریعت جلوس کی قیادت کرتے وقت پہنیں گے۔

اوڈ: (بکسے وچُوں ھِک فولڈر کڈھدے۔ اَتیں فولڈر وچُوں اخباریں دیاں کٹنگ ڈھے کیں کھِنڈ ویندن)

اوڈ: دوئے جیونٹ آں اے کئی تعویز ھِنیں۔

باھرلا: دوئے چُو اِن کو۔۔۔ چُو جلدی۔۔۔ اِن کو لیوی سے ایک شیٹ پر نمبروار چپکاؤ۔۔۔ یہ ارٹیکل بن جائے گا انگریزی میں۔ ڈیفینس آف پاکستان اس کو اخبار نیوز کو بھیج دو (وت فون کرٹ پئے ویندے۔ ھُن باھرلا سٹیج دے سنٹر وچ ءِ) ہیلو ہیلو۔۔۔ ہاں۔۔۔ میں علاقہ تھل کے دورے پر ھُوں۔۔۔ ہایار۔۔۔ اِدھر پیلی میری ءِ۔۔۔ بیکار۔۔۔ اب جو کچھ الاٹ ھوا۔۔۔ سُنو۔۔۔ نہیں یار ڈیوٹی پر لکھو۔ بلکہ ضلع لَیہ آفس میں میرے پروٹوکول کا کہہ

دو۔۔۔ڈی سی کو فون لگاؤ۔۔۔ہیلو۔۔۔بولو۔صاحب سیمینار بھی کرے گا۔۔۔
نہیں۔۔۔لیکچر۔۔۔میرے دو لیکچروں کا انتظام کرے ڈی۔۔۔ایک لیکچر دوں گا۔۔۔
ناظموں کو بلا لو۔۔۔ہاں۔۔۔ایم این اے بھی۔۔۔اور دوسرا ہیڈ مسٹریس سے ریکوایسٹ
منگا لو۔۔۔استانیوں کو لیکچر دوں گا۔اور کیا۔۔۔ہاں کیا اسائنمنٹ۔بھئی میری اسائنمینٹس
وہی ہیں۔(ٹیلیفون روک ڈیندے تے اوڈو دھوجہ تھیندے)او بھئی نکال ذرا میرے
اسائینمینٹ کے شیڈول ہوں گے'(او ڈھک ھک کر کے بکسے وچو چاٹ کڈھ ڈھیندے
انہیں تے لکھیا ہوئے باھرلا فون تے پڑھ دے)

باھرلا: طالبان بناؤ منصوبہ۔۔۔اونہیں یار اے پرانی اسائینمینٹ ءِ۔۔۔دوسرا دِکھاؤ۔امریکہ جاؤ
نہیں امریکہ کو خوش کرو منصوبہ۔ (ڈوجھا چارٹ)۔سیاستدان مکاؤ منصوبہ۔۔ (ترجھا
چارٹ) وار داتاں منصوبہ۔۔یار یہاں تھل میں کیسی وار داتیں کرانا ہوں گی۔(چوتھا
چارٹ) تھل کینال پدھراؤ منصوبہ۔۔۔سنو یار۔۔۔ہیلو۔۔۔یہ اتنا بڑا تھل۔اتنے سیلے
ایک منصوبے سے پدھرے ہوں گے کیا؟ یہ لینڈ پدھراؤ نہیں ہے۔پیپل پدھراؤ! لوگوں کو
پدھرا کر دو۔اوکے (فون بند کریندے تے آپ خوردہ تھی الیندے) لوگوں کو۔۔۔پدھرا
کر دو۔۔۔لوگوں کو پدھرا کر دو۔۔۔ (چٹکی وجا کے اے تاثر ڈیندے جیویں جواے کم
اوندے کھبے ہتھ دا کھیڈ ءِ)

اوڈ: (بکسے وچو چھیکوی آئیٹم ہک بورڈ کڈھدے۔۔۔جیندے اُتے لکھیا ہوئے جانباز پٹرولیم)
اے صاحب ایں بُرون ءِ چ پٹرول پمپ لیسو!

باھرلا: بُرون!! اوئے تم ہٹاؤ ناں یہاں سے جھکیاں۔۔۔اچھا اچھا ابھی رہو۔ابھی میرے
بلڈوزر بک نہیں ہوئے۔۔۔اِدھر بیچ سینٹر سے جائے گی سُپر ہائی وے۔وہ میرے آخری
مُربعے کو ٹچ کرتی ہوئی۔اور عین یہاں لگے گا جانباز پٹرولیم۔۔۔اوئے۔۔۔تم بلڈوزروں

کے لیے راستہ بتاؤ۔۔۔بس آئے۔۔۔آئے۔

(ھِک ھیٹ آلا انگریز نما بندہ ھتھ اِچ بزنس سٹائل بریف کیس چائی آندے اے بے مُلخ ءِ)

بے مُلخ: ھیلو ایوری باڈی آف دا گریٹ تھل۔ مُجھ کو بے مُلخ بولتے ہیں۔۔۔آئی ھیودی آنر آف بلونگنگ ٹو نو کنٹری۔۔۔بے ملخ۔۔۔'

باھرلا: پاسے ہو جائیں بھئی آپ سارے (گھبُر و لگے ویندن۔اُٹھوال کھڑا ذرا پاسے تے گھیل گھندے) کِدھر ہے تمہارا کارپوریٹ فارمنگ کا منصوبہ دیکھ برادر ہمیں کوئی دلچسپی نہیں یہاں رہنے میں۔میں تھل پدھرا کرانے اور کینال لانے کا آرڈر لے آیا ہوں تم کارپوریٹ فارمنگ کرتے رہنا کچھ مقامی لوگ کاشتکار رکھ لینا ہمیں پیسے دے دو' مجھے میرا کمیشن۔

(ھک منٹ دا وقفہ۔۔۔چُپات۔۔۔سٹیج خالی اے۔اٹھوال کھڑے توں اُٹھدے ہولا ہولا ٹُر دا سپیکر تے پنڈال دو آندے)

چاچا پکیرا: ہیہہ۔ہیہہ ہے (طنز نال کھلدے) تاں اے ھِ خلاصہ گریٹ تھل دا۔ہُونہہ۔اکھیں دیگ ءِ چ چہ پکسی۔جیرھی دیگ وِچ ممدُ دد احصہ کئے نی اُوندے وچ ٹھُٹھ پکسی۔ (ذرا پاسے تے پھر دے لمبا ساہ گھندے) دوئے تھل آ! تیکوں ایڈا سوکھا سمجھنیں چا' لہا اے کُنج چڑھووئے نا نگ آلی۔کڈھ کئی چھجلی مُشکی آلی۔ اَج دت شکاری آ گئے نی۔

کافی

رفعت عباس

ایں جگ دے بھرے کٹورے وچ
ساڈا عشق گلاب تاں ڈیکھو میاں
بھانویں رل تے ٹکر نہ کھاوو
بھانویں نال اساڈے نہ باہوو
ساڈے کٹھے خواب تاں ڈیکھو میاں
بھانویں نال اساڈے نہ پیوو
بھانویں سُونہے ساڈے نہ تھیوو
ساڈا رنگ شراب تاں ڈیکھو میاں
کینویں سجھ گلیاں وچ لاہندا پئے
کینویں در تیئں دریا واہندا پئے
ساڈا دل بے تاب تاں ڈیکھو میاں

برائٹن 1992

احسن واگھا

رَب سوہنی تیڈا ساڈا میل کرایا
آکھیں تاں کہیں حیلے ایکوں اَمر بناؤں

او کئی جھٹ وصال دا ستروں، ہک تھی پووں
یا کئی اتھیں راند رساؤں
اَنت اَبد تائیں مِلدے راہوں

جے مَیں بَنڑ سمندر تیڈے ساحل گولاں
ریتل وانگوں تلّیں بیٹھو ویہہ نہ ویسیں
قائم تھیسیں؟

جے میں وقت دا بُوہا ٹپ کیں روہ بنڑ کھڑّا اں
ندی بنڑ کیں میڈے اندرو راہ کریسیں
بھُل نہ ویسیں؟

وقت وچھوڑا تیڈی میڈی تاڑ ءِچ جانی
پتھر تھی یا پانی

یُوٹو پیا

زُبیر احمد

اے لکھے ہِن یا دھاگے ہِن
سَت رَنگے ریشمی تِلکڑیں جھئیں
توڑیں ہَتھ اِنہیں تُوں واندے نئیں
پر ہَتھ وچ میڈے آندے نئیں
میں ہَتھ دے خالی ڈِوڈِڑیں تیں
کیا ڈِینہہ وُٹاں کیا رات وُٹاں
کیا ڈِینہہ تے رات دی تاکی وِچ
ڈِدھ رنگ چَلیے دی جھات وُٹاں
اے لکھے دھاگے ریشم دے
اے لکھے دھاگے ریشم دے
کہیں ڈِینہہ جے میڈے ہَتھ آون
میڈے لیکھ اِچ درشن پَتھ آون
میں پَتھ گوں سَتھ کے سینے وِچ
کائینات دیاں تندوں تروڑ پاواں

ہَر تَند تُوں پُڑکھ اَدھروڑ پڑیواں
کائینات دِیاں تَندُوں تَروڑ گراہیں
ہَر تَند تُوں پُڑکھ اَدھروڑ گراہیں
جھَٹ پڑینہہ وُناں جھَٹ رات وُناں
جھَٹ پڑینہہ تے رات دی تاکی وِچ
پُڑدھ رنگ چَنبے دی رات وُناں
مُڑ مُنڈھو وَل کائینات وُناں

ڈوہڑا

عاشق بُزدار

جے نچنئیں تاں ہئی خار کہنئیں
اُتھ اِتھ جِتھ کِتھ میکُوں یار نچا
پِڑ پَتن بزار دی شرط نئیں
اُروار تے بھانویں پار نچا
اِیویں آکھیں میں نچ پوساں
دِل آکھی تاں نتھ مار نچا
میکُوں عاشق نچنڑ توں عار نئیں
تیڈا ناچا ہاں لکھ وار نچا

Polemics of History, Modernity and Counter-Memory

Jean Francois Lyotard

"The "politics" of extermination cannot be represented on the political scene. It must be forgotten. The term fixed to interminable must itself be forgotten, exterminated. For the nightmare would continue in the memory even of its end. Now, that the elimination of the forgotten must be forgotten in order to be accomplished testifies to the fact that the forgotten is always there. For it has never been there in any other way than forgotten, and its forgetting forgotten".

Walter Benjamin

"The Angel of History: his face is turned towards the past. Where we perceive a chain of events, he sees one single catastrophe which keeps piling up wreckage upon wreckage and hurls it in front of his feet. The angel would like to stay, awaken the dead, and make whole what has been smashed. But the storm is blowing from the Paradise; it has got hold of his wings with such violence that the angel can no longer close them. This storm irresistibly propels him into the future to which his back is turned, while the pile of debris before him grows skyward".

NOTE: "Rainbow Fragments" is an endeavor to expose the readers of "Sunjaan" to the critical tradition of western thought. In this edition, the selected theme is "History, Modernity and Counter memory". Your comments are welcomed.

CamScanner

Heiner Muller

"The luckless angel: the past surges behind him, pouring rubble on wings and shoulders thundering like buried drums, while in front of him the future collects, crushes his eyes, explodes his eyeballs like a star wrenching the word in resounding gag, strangling him with its breath. For a time, one still sees the beating of his wings, hear the crash of stones, falling before, above, behind him, growing louder with each furious futile struggle, weakening, lessening, as struggle subsides. Then the moment closes over him. The luckless angel is silent, resting in rapidly flooded space, waiting for history in petrifaction of flight, glance, breath. Until the renewed rush of powerful wings swelling in waves through the stones signals his flight".

"In order to get rid of the nightmare of history, you first have to acknowledge its existence. You have to know about history. It would come back in the old-fashioned way, as a nightmare, Hamlet's ghost. You have to analyze it first and then you can denounce it, get rid of it. Very important aspects of our history have been repressed for too long. "

David Hallowed

"In modernity, time measures a progress realized in accumulation. History dances the chant of victor: the future is more. Like advertising, policy takes place in the imagination of the future, where the rich live. The geopolitics of time mark poor, the redundant, the primitive, the remote, as cyphers of the past. City of God, I said once. The national is always urban."

CamScanner

"I dream I was a historian sitting on the rim overlooking the wide bowl of the world. From the ceaseless activity of the people there rose such clouds of dust and smoke that I could see nothing. I descended into the sea of humanity to find myself clutching flotsam as the waves broke over my head. I pronounced then a raspberry to reasons: in the time of history it is already too late".

Benedict Anderson
"Forgetting, I would even go so far as to say historical error, is a crucial factor in the creation of a nation...Unity is always effected by means of brutality."

Sheila Rowbotham
" The immigrant's break with the past is decisive. The old freezes into recollection. The new world is reality. And yet the two worlds are still present in life as it is lived. Past and present are geographically demarcated, yet still conversant with each other. The immigrant is an observer of relative cultures."

Angelica Michelis
" It is an illusion that you can leave your country behind you. It was never outside of you, it inhabits every gesture, every look you cast at the world."

G.W.F. Hegel
We are no-one.
Just whites,
marooned in the East,
by history.

CamScanner

Chashma Peoples Tribunal
(Opening Declaration)

We are those who are the losers in 'development'. Those who are not asked what development is, for whom development is, and why development is. We are the peoples of the Damaan known to others simply as the 'affectees' of the Chashma Right Bank Irrigation Canal, Stage III – there have already been two stages of destruction prior to this. We are those who live that world of glossy pamphlets and annual reports boasting abundant waters and high yields and new and wonderful crops for faraway markets. And we stand here to announce that this is but a virtual world, a world existing only in pages.

For centuries we have learned to live with this land, in hardships, but with a knowledge that allowed us to build our community, a relationship to a land and its waters that defines our very being. The languages of the land have taught us to how to cherish and harness the hill torrents brought by the rains to provide us sustenance. And in doing so we became the knowledge that allows this land to live and us to live as it.

Note: The people of Damman and engaged activists have recently decided to establish the Chashma Peoples Tribunal. The Chashma Peoples Tribunal is an alternative history project aiming to demystify the dominant notion of development, state and international financial assistance. We are presenting the opening declaration of the Tribunal for wider dissemination. Asad Farooq, Co-ordinator of Peoples Tribunal, is the author of the opening declaration.

CamScanner

Many people have passed through this land yet we have sustained this relationship with the land. These 'others' who came brought new languages and challenged us with their minds and methods – but they were others and we maintained our own.

Today we are challenged by the very people who claim that they are 'us' – from Lahore and Islamabad – with their one language, that of development. A development that ceases to learn from the land but believes that it can claim the power of nature and control the languages of the land, building dams and canals with the promise to control the flows of water and provide power and water for faraway, and near lands. These dams that they design and the canals that snake our lands refashion the very hills that shape the sky but they drink more than both the sky and the land can yield. Sucking the very life from these lands and ignoring the ways the land has taught us to catch and use its bounty.

Their brother in arms is the Bank in Manila. The dreaded Bank, with its army of consultants from across the globe, helped make this vision, this destruction, a reality.

The cost of the arrogance of such designs is being paid by our lives. The poverty of our being bears testimony to the height of this price. They moved us off our lands with promises of better lands and compensations. They tore us apart from the land that carries our blood, our history, our culture, our livelihood – ripping the Damaan into two, separating our peoples from each other as some gained and most lost. The Damaan now lies dormant, the floods

CamScanner

cease to be our sustenance and water once cherished embattles our very survival as we are enslaved by the arbitrariness and corruption of those who to control the canal waters.

Our homes and our histories are now buried. And we are lost. There are no alternative lands. And we search for somewhere to go. There is no compensation. Abundant lies of abundances. And the biggest lie? The lie of development.

When we speak of our suffering, when we sit outside their offices and fast they claim to listen and burying us with their committees and their numbers and their calculations, they tell us we will be compensated – one wonders what compensation, price, will ever be possible for alienation from our very being. But nothing changes. And the Bank people travel the world espousing the religion of development, carrying pictures of us as testimony of the power of this religion, but they are silent pictures our voices of suffering are silenced.

And now we stand and refuse to be silent. We say enough.

We stand now to bring our justice to the perpetrators of the destruction that has been wrought. We take the Government and the Bank to our court, to hear them talk in our court, to answer our questions. To lay out the story('s) of truth in which they trampled their own false legalities and procedures and subsumed our beings to their exercises of Power.

CamScanner

We stand now to have our say in this game of development. We refuse to play. We stand to question the idea of development that has colonised so many minds and hearts, the idea that such monstrous dams and canals ease hardship and suffering, ours or of those in faraway lands – ideas that still animate vivid developmental imaginations inscribed on our lands with the Kachhi Canal and the Gomal Dam. In this court our voices will tell of the bankruptcy of a development that scars landscapes and mindscapes.

We stand now quiet simply to reclaim our beings – to reclaim our lands, our histories, our lives and our human futures.

And we invite concerned sisters and brothers to stand with us and share in our voicing.

Signed the Peoples of the Damaan

CamScanner

چھیکڑی گالھ

چھیکڑی گالھ کیا ھِ؟ چھیکڑی گالھ ارداس ءِ۔ ارداس ءِ اُوں سرائیکی شاعر، ادیب تے دانشور اگوں، جیڑھا کہیں وی ریاستی سرپرستی تے تحریک نہ ھووَن دے باوجود اَج وی کُجھ نہ کُجھ لکھ کے اپنی ماء بولی دی خدمت ءِ چ جُپا کھڑے، اتے ارداس ءِ اوں سرائیکی قاری اگوں جیکوں تعلیمی اداریاں تے نصاب اَمب کوں اَمب دی بجائے آم یا Mango جہیں اَن سُونہے لفظ پڑھن سکھائین پر ایندے باوجود او کاغذ تے لِکھے لفظ اَمب ءِ چ اَمب دی خشبو تے ایں خشبو ءِ چ اپنی سُنجاڑ گولیند اودے۔

''سُنجاڑ'' کوں نویں سروں چھاپن دا اَہر، اسلام آباد تے وسیب دے کُجھ دوستاں داہا۔ خیال اے ہا جو ''سُنجاڑ'' کوں Quarterly چھپیسوں۔ جڈاں جو حقیقت اے ھِ ایندا پہلا شمارہ دسمبر 2001 ءِ چ، ڈوجھا جون 2002 ءِ چ اتے تریجھا شمارہ پورے ھِک سال دے وقفے پچھوں، جون 2003 ءِ چ چھپدا پئے۔ ایں بے قاعدگی ءِ چ اُونویں تاں او سارے مسائل رہ گئین جیہڑے کہیں وی رضا کارانہ کم ءِ چ سامہنے آندن۔ وڈے وڈے ڈو مسئلیاں چوں پہلا مسئلہ مواد (Matter) دا رہ گئے۔ ھِک تاں سرائیکی لکھاری دوستاں وَلوں اپنے لِکھتاں پٹھن دا سلسلہ بہوں محدود رہ گئے، ڈوجھا گھٹ ای لکھتاں ساڈے کول ویلے سِر اُپڑن۔

اساں ارداس کریندے ہیں اپنے سرائیکی لکھاری دوستاں اگوں جو سُنجاڑ دے اگلیاں شماریاں کیتے او اَپنیاں نظماں، کافیاں، ڈوھڑے، مضامین، ڈرامے، افسانے، کہانیاں، ترجمے، یادداشتاں یا جو کُجھ او لکھدے ودن اپنے طور تے، ویلے نال پٹھ ڈیتے کرن، تانجو سُنجاڑ کوں باقاعدگی نال کڈھاونج سگے۔

ساڈا ڈوجھا وڈا مسئلہ فنانس دا ھِ۔ اللہ بھلے کرے، ڈاکٹر اظہر ملک دا اُنہاں ھُن تائیں، اِنہاں تریں شماریاں کیتے بھڑائے۔ لیکن ایندا بار او کیہہ تائیں کلھے سِر چا سگدے۔ ساکوں چاہیدا اے ایں بار کوں وسیب، اساں، ٹساں، رل مل کے چاؤں۔ لگداءِ پہلے اے بار ھولا تھی ویسی، آخر اے بار، بار ہی نہ لگسی ساکوں، تے اُمید ھِ سُنجاڑ باقاعدہ وی تھی ویسی۔

سرائیکی لوک سانجھ
